CUM SE PRĂBUȘESC TIRANII...

ȘI SUPRAVIEȚUIESC NAȚIUNILE

„CONVINGĂTOARE“
THE ECONOMIST

MARCEL DIRSUS

LITERA
KRONIKA

MARCEL DIRSUS

CUM SE PRĂBUȘESC TIRANII!...

ȘI SUPRAVIEȚUIESC NAȚIUNILE

Traducere din limba engleză de
DfillA ANGUELESCU

LITERA
Bucureft)

Pentru *Anneliese*

Introducere
PISTOLUL DE AUR

> *Nu neg că sunt singur. Foarte singur. Un rege care nu are de dat socoteală nimănui pentru ceea ce face şi spune este, inevitabil, extrem de singur.*[1]
>
> Mohammad Reza Pahlavi, şah al Iranului

Cei mai puternici tirani ai,lumii sunt condamnaţi să îşi ducă viata în fricã. îşi pot face duşmanii să dispară cu un gest al mâinii. Ei, familiile şi acoliţii lor pot controla ţări întregi din luxul palatelor pe care le deţin, dar îşi petrec fiecare oră a vieţii chinuiţi de teama că pot pierde tot. Oricât de puternici ar deveni, nu-i pot da ordine fricii şi nici nu o pot plăti ca să dispară. O singură mişcare greşită dacă fac, aceşti tirani se prăbuşesc. Şi, când tiranii cad, cel mai adesea sfârşesc în exil, într-o celulă de închisoare sau în pământ.

Intr-o zi geroasă de iarnă de la sfârşitul lui 2007, Garda Amazoanelor, în uniforme verzi de camuflaj, a dat semnalul că totul este în regulă. Imediat după aceea, colonelul Muammar Gaddafi a ieşit din Hotel de Marigny, din centrul Parisului. După ce a coborât treptele, a păşit pe covorul roşu întins pe iarba de un verde perfect. La capătul covorului se afla un cort uriaş. La Hotel de Marigny, locul în care guvernul francez îşi primea oaspeţii

aflaţi în vizită de stat, erau obişnuiţi să organizeze mese după cum doreau conducătorii puternici, dar un cort beduin nu mai fusese ridicat vreodată, pentru *ca dictatorul aflat în vizită să îşi întâmpine oaspeţii conform „tradiţiei deşertului”.* [1]

Interiorul cortului era plin de imagini cu cămile şi palmieri. Era mobilat cu scaune mari din piele, unde auditoriul atent putea sta şi asculta. Seara, vizitatorii erau întâmpinaţi de flăcările unui foc uriaş.

În afară de cortul care avea funcţia de birou, Gaddafi făcuse din Paris locul său de joacă. Deşi invitat iniţial în Franţa doar pentru trei zile, el a decis să rămână cinci. A sosit la Paris cu notoriul său corp de gardă, alcătuit doar din femei, şi un anturaj atât de numeros, încât a fost nevoie de 100 de maşini pentru a străbate oraşul. A fost primit de preşedintele Nicolas Sarkozy cu onoruri militare. Când a decis că vrea să viziteze Palatul Versailles, pentru că era fascinat de Ludovic al XIV-lea, a adus cu el o „delegaţie” de 100 de oameni. A fost luat repede din faţa cortului de o limuzină albă, extrem de lungă, care provoca ambuteiaje oriunde mergea. Când a vrut să meargă cu barca pe Sena, podurile de peste râu au fost închise pentru public.- Gaddafi a mers chiar şi la o vânătoare de fazani, o ieşire neobişnuită în cursul vizitei unui şef de stat în secolul XXI.[1] *Dar pentru Gaddafi aceasta era o normalitate. Abordarea despotică a restului lumii sa văzut clar din reacţia lui la*

incidentul din 2008, când fiul său a fost arestat la Geneva pentru agresarea a două angajate ale unui hotel de lux. În anul următor, dictatorul le-a cerut Italiei, Germaniei şi Franţei, să „desfiinţeze” Elveţia.[2] *Când acest lucru nu s-a întâmplat, Gaddafi a lansat un apel către lumea musulmană să pornească un război sfânt împotriva acestei ţări. La Adunarea* Generală a Naţiunilor Unite, unde liderilor li se alocă 15 minute pentru a vorbi, Gaddafi a stat la microfon 93 de minute. În timpul discursului a numit Consiliul de Securitate un „consiliu al terorii", şi-a promovat propria pagină de internet, sa plâns că era afectat de decalajul de fus orar şi a adus în discuţie asasinarea lui John F. Kennedy.- Lăsând deoparte excentricităţile, Gaddafi, care a dominat Libia de la sfârşitul anilor 1960, a fost un dictator criminal.

Dacă voia să continue acelaşi stil de viaţă, trebuia să rămână la putere. Iar pentru aceasta se baza pe terorizarea tuturor celor pe care-i conducea. Pe străzile capitalei sale, Tripoli, dacă oamenii obişnuiţi spuneau ceva împotriva regimului, erau în pericol de a fi imediat încarceraţi sau executaţi. Intr-o singură zi, în vara lui 1996, forţele lui de securitate au masacrat peste 1 200 de oameni într-una dintre închisorile unde se practica tortura ale regimului.[1]- Chiar şi

gândurile antiregim erau considerate periculoase. După cum spunea un libian: ,,Nu numai că nu îndrăznim să spunem ceva critic, dar nu îndrăznim nici să *gândim* ceva critic”.-
Cu toate acestea, deşi aflat la apogeul puterii sale, cu mulţi dintre duşmani putrezind în pământ sau în închisoare, Gaddafi vedea pericole peste tot. Zidurile care înconjurau complexul său principal în care trăia aveau patru metri înălţime şi un metru grosime. Gaddafi şi-a pus oamenii să construiască sub acest complex o reţea de tuneluri atât de vastă, încât era nevoie de o maşinuţă de golf pentru a le străbate.- Tunelurile erau menite să servească drept rute de salvare şi erau dotate cu o staţie subterană de *televiziune, pentru ca dictatorul să se poată adresa naţiunii în eventualitatea unui atac.-*[2] *Intr-un alt complex de clădiri al* **lui** *Gaddafi din Tripoli, în spatele unor usi solide făcute să reziste la explozie, se afla un bloc operator pentru salvarea vieţii dictatorului în cazul unei revoluţii sângeroase. Tunelurile subterane de acolo erau atât de extinse, încât un ziarist s-a referit la ele ca la un „labirint” .— Un om care crede că va avea un viitor luminos nu are nevoie de o mulţime de complexuri de clădiri, în subteranul cărora să se afle kilometri de tuneluri. Dar Gaddafi stia că nu avea un viitor sigur. Pentru dictatori, nevoia de a construi asemenea sisteme de apărare este cât se poate de reală.*

Ameninţările sunt mar i şi co n st ante .
În 15 februarie 2011, la Benghazi, al doilea cel mai populat oras al Libiei, au izbucnit proteste după ce autorităţile au arestat un avocat care le reprezentase pe victimele masacrului din penitenciar, din 1996.
« În Libia lui Gaddafi, unde nu se admitea opoziţia, acesta a fost unul dintre puţinele semne de disidenţă. [11] *Odată fisurat blindajul regimului, situaţia a escaladat rapid, pe măsură ce opoziţia s-a intensificat şi s-a răspândit şi în alte orase. Reacţia lui Gaddafi a fost un discurs pe postul naţional de televiziune, în care jura că „va curăţa Libia casă cu casă” .*[13] *„Nu voi părăsi ţara", a spus Gaddafi, după care a adăugat că „voi muri ca un martir”. —*
Dar în acea etapă Gaddafi era încă încrezător că nu trebuia să moară. Şi, desi rebelii ajunseseră să controleze oraşe întregi, regimul încă avea capacitatea de a trece la ofensivă. Pe 16 martie, forţele regimului se apropiau de orasul Benghazi, ocupat de rebeli, când unul dintre fiii săi a dat un interviu în care s-a lăudat că „totul se va termina în 48 de ore". [13]
După ce Gaddafi i-a numit pe duşmanii săi şobolani, a existat posibilitatea reală a desfăşurării unei campanii de ucideri în masă în văzul întregii lumi.-- Confruntat cu această perspectivă, Consiliul de Securitate al ONU a votat cu o majoritate de 10 la 1 în favoarea luării „tuturor măsurilor necesare” pentru a-i proteja pe

civili.[17] *Avea să mai treacă ceva* .X. X w X
timp până ca totul să se sfârşească, iar acesta era începutul. Două zile mai târziu, avioane franceze de luptă au decolat cu scopul de a ataca regimul, în
x x 7
timp ce nave de război ale Forţelor Navale ale SUA au lansat rachete de croazieră pentru neutralizarea sistemului de apărare antiaerian al Libiei. Vorbind din Brazilia, preşedintele Barack Obama a spus: „Nu putem sta pasivi când un tiran îi spune poporului său că va fi neîndurător". [18]
În octombrie, cum regimul era grav afectat, iar bombele continuau să cadă din cer, Gaddafi a ştiut că sosise clipa de care se temuse atât de mult. Nu mai existau complexuri de clădiri, nu mai existau tunele, nici ziduri care să-l protejeze pe dictator. În schimb, Gaddafi şi oamenii săi se mutau din casă în casă în Sirte, oraşul de coastă în apropierea căruia se născuse dictatorul. Proviziile erau limitate, iar bodvguarzii lui erau nevoiţi să facă rost de paste şi orez pentru a hrăni grupul. Iar Gaddafi era de-a dreptul derutat.
„De ce nu este apă? De ce nu este electricitate?", îl întreba el pe şeful gărzilor.
Fuga era riscantă, dar cu rebelii atât de aproape şi cu bombardamentul permanent, a rămâne în Sirte nu mai era o opţiune. Până la urmă, Gaddafi a acceptat cu greu să plece. Iniţial planificată pentru ora trei

dimineaţa, la adăpostul întunericului, plecarea convoiului de 40 de maşini s-a făcut abia peste patru ore. Soarele era deja sus pe cer. O jumătate de oră mai târziu, convoiul a fost lovit de rachete. Una dintre explozii a fost atât de aproape, încât a declanşat airbagul maşinii Toyota Land Gruiser în care se afla Gaddafi.— împreună cu câţiva dintre oamenii săi, el a decis să continue fuga pe jos. După ce au trecut de o fermă, n-au mai avut de ales decât să se adăpostească într-un canal de scurgere urât mirositor. [20]

Gând rebelii l-au prins, nu înţelegea ce se întâmplă. El era colonelul Muammar Gaddafi, părintele Libiei, regele regilor Africii. Şi, după cum se descrisese cândva, Liderul care trăia în inimile tuturor libienilor.

„Ge este asta? Ge este asta, fiii mei? Ge faceţi?”, întreba Gaddafi. —

„Fiii” au continuat să-l bruscheze. Bătut de mulţime şi sodomizat cu baioneta, ultimele imagini ale lui Gaddafi îl arată pe capota unei maşini, cu capul plin de sânge şi cerând îndurare. —

Avându-l, în sfârşit, pe dictator în mâinile lor, rebelii au început să sărbătorească. Intr-una dintre imaginile definitorii ale conflictului, se putea vedea un tânăr rebel purtat pe umeri de camarazii săi, ţinând în mână un pistol de aur, incrustat cu modele complicate. Pistolul îi aparţinuse chiar lui

Gaddafi, fiind, se pare, un cadou de la unul dintre fiii săi. —

Acesta este ceea ce numesc eu paradoxul pistolului de aur: tiranii pot avea toate simbolurile puterii, chiar şi un pistol de aur, dar, în momentul în care trebuie să îşi folosească puterea pentru a se salva, este deja prea târziu. Un dictator nu se poate salva w .X. X *niciodată cu un pistol de aur. Pentru Gaddafi, deţinerea pistolului a dat impresia de putere doar atât timp cât oamenii au crezut acest lucru. Când nau mai facut-o, pistolul a devenit inutil.*

La sfârşitul acelei zile, 20 octombrie 2011, pistolul dispăruse, iar dictatorul era mort. Ca ultimă insultă, Gaddafi nu a beneficiat de o înmormântare rapidă, conform tradiţiei islamice. în schimb, corpul său pe jumătate gol a fost expus în vitrina unei măcelării dintr-un mali, pentru a fi văzut de toată lumea.[24] *Când un ziarist a vorbit cu un localnic despre asta, acesta a spus că Gaddafi îşi alesese singur soarta. „Dacă ar fi fost un om bun, l-am fi înmormântat", a spus el. —*

Intr-adevăr, dacă Gaddafi ar fi fost un om bun sau măcar un lider democrat, în loc de un dictator, cu siguranţă ar fi avut un altfel de sfârşit.

Tirania este periculoasă.

Conform unui studiu recent despre modul în care 2 790 de conducători naţionali au pierdut puterea, 1 925 (69%) au plecat de la putere în condiţii normale. „Doar" aproximativ 23%o dintre aceştia au fost

exilaţi, închişi sau ucişi. [26] *Dar vorbim despre toate ţările şi sistemele politice. Dacă ne concentrăm pe dictatorii, liderii care deţin cea mai mare parte a* £ , , ’ * £ *puterii concentrată în mâinile lor, cifrele se inversează: 69%o dintre acei dictatori sunt aruncaţi în închisoare, forţaţi să locuiască în străinătate sau*

omorâti. — Şansele la o retragere liniştită

sunt mai , , O >

slabe decât la datul cu banul.

Am studiat mai bine de un deceniu dictatorii şi modul În care aceştia rămân la putere sau o pierd. Ca absolvent de studii postuniversitare la Oxford, am analizat vieţile celor din Biroul Politic al Partidului Comunist al Uniunii Sovietice. Cine erau oamenii aceia? Cum au ajuns la putere într-un sistem care putea fi atât de ostil? Şi ce anume îi interesa?

După ce am părăsit Oxfordul am crezut că am terminat cu grijile pentru tiranie (şi cu statul prin biblioteci pline de praf). Dornic să văd lumea, mam hotărât să lucrez la o fabrică de bere din Republica Democratică Congo. Dar cele mai valoroase lecţii pe care le-am învăţat acolo n-au fost despre hamei şi orz, ci despre cum funcţionează regimurile autoritare — şi cât de mulţi tirani trăiesc pe muchie de cuţit.

Când eram în Lubumbashi, pe 30 decembrie 2013, sediul radiodifuziunii naţionale din Kinshasa a fost atacat de persoane înarmate. Acestea au preluat

controlul asupra emisiei radio şi au transmis un mesaj împotriva preşedintelui Joseph Kabila. I-au spus că până aici i-a fost şi i-a venit sfârşitul. În timp ce vorbeau, complici de-ai lor au atacat principalul aeroport al ţării. A fost lovită şi o bază militară. —

În cealaltă parte a ţări, în Lubumbashi, era greu să obţii informaţii de încredere.

„Aţi auzit ce se întâmplă în Kinshasa?", întrebau curioşi oamenii din fabrică.

La prânz, am încercat să aflu ce se întâmpla exact. Nimeni nu ştia. Dat fiind că violentele se > > desfăşurau, după toate aparentele, undeva departe, m-am întors la birou, care se afla în acelaşi complex cu bungalow-ul meu. Intr-o zi obişnuită de luni, această plimbare ar fi fost una dintre cele mai plăcute părti ale zilei. Lubumbashi nu este un oraş tocmai verde, dar vegetaţia din complex era luxuriantă. În timp ce mergeam, mă minunam de mărimea palmierilor sau priveam păsările ciudate care zburau deasupra. O adevărată oază.

Ziua aceea a fost diferită. În drum spre birou, liniştea a fost întreruptă de o pocnitură. Era un foc de armă. Apoi un altul – şi încă unul, un sunet de rafală venind din trei direcţii. Apoi am auzit ceva mai puternic, o explozie. O mie de gânduri îmi treceau prin cap. La adăpostul zidurilor complexului nu prea exista pericolul unui glonţ rătăcit. Dar dacă explozia a fost un obuz? Incă unul ar fi putut provoca probleme serioase, chiar şi dacă nu eram

eu cel vizat. Mă aflam la peste 1 500 de kilometri de Ambasada Germaniei. Aeroporturile erau închise, aşa că nu exista opţiunea zborului dacă lucrurile se înrăutăţeau. Dacă ar fi fost nevoie de evacuare, aceasta trebuia să se facă spre sud, pe uscat, cu traversarea graniţei cu Zambia. Cam panicat de-acum, m-am întors către colegi.

„ Ce ne facem?" *Răspunsul a fost:* **„Nimic.”**

Da, auziseră şi ei împuşcăturile, dar le mai auziseră şi altă dată, când nu se întâmplase nimic serios care să-i afecteze, aşa că de ce s-ar fi întâmplat acum?

Şi asta a fost tot. Ca european în trecere, aflat în spatele zidurilor de beton, exista un strat de izolaţie între mine şi pericol. Afară, în oraş, alţii nu erau la fel de norocoşi.

M-am întors din nou la lucru.

Tentativa de lovitură de stat din Kinshasa fusese iniţiată de un lider religios — Paul-Joseph Mukungubila –, iar armata îi ataca biserica din Lubumbashi. — Când profetul autoproclamat a înţeles că nu va avea succes, a fugit din ţară cu cinci din cele 18 soţii şi 12 din cei 19 copii. — Joseph Kabila, care conducea ţara de când tatăl său fusese asasinat, a rămas la putere.

Îmi amintesc că mă gândeam ce ciudat era calmul cu care reacţionau oamenii. Nu trebuia făcut *ceva?* Pe de altă parte,

când este vorba despre o luptă ca aceea dintre Mukungubila şi Kabila, ce era de făcut? Nimic. Tot ce puteai face era să aştepţi să vezi dacă tiranul cade, deschizând calea unui alt tiran care să-i ia locul.
După câteva luni m-am întors în Europa, dar nu mi-am putut scoate niciodată din cap amintirea acelei zile. Cum este posibil ca unele ţări să treacă prin situaţii atât de grave de instabilitate, atât de des, încât oamenii să se obisnuiască cu situatia? De ce a reuşit Kabila să mai rămână la putere încă cinci ani? Când se prăbuşesc de la putere astfel de lideri? Şi, când se întâmplă asta, ce urmează?
M-am hotărât să cercetez cum se prăbuşesc tiranii. În timpul doctoratului m-am concentrat pe schimbările neregulate ale conducerii, precum cea încercată de Mukungubila în Republica Democratică Congo. De atunci, am lucrat la aceste

j "" " "xx"",, ...

aspecte nu numai în universitate, ci şi împreuna cu companii multinaţionale, fundaţii şi organizaţii internaţionale, precum NATO şi OCDE, permanent atras de o întrebare: cum se prăbuşesc tiranii?
În octombrie 1938, când Germania nazistă anexase deja Austria şi pusese stăpânire pe Regiunea Sudetă, Winston Churchill a ţinut un discurs în faţa poporului american. Era o chemare la luptă:

Ii vedem pe aceşti dictatori pe piedestalurile lor, înconjuraţi de baionetele soldaţilor lor şi de

J > > ,

bastoanele poliţiştilor lor. Ei sunt păziţi în toate părţile de o mulţime de oameni înarmaţi, de tunuri, avioane, fortificaţii şi altele asemenea — se laudă şi se fălesc în faţa lumii, dar în sufletele lor se află o teamă nerostită.—

Când se gândesc la tirani, majoritatea oamenilor îşi imaginează un bărbat (aproape întotdeauna un bărbat) care deţine puterea absolută. Dar acesta este un mit. Nici un lider politic nu a avut vreodată putere absolută. Chiar şi cei mai puternici dictatori au nevoie de alţii pentru a se menţine la putere. Pentru a rămâne pe piedestalul lor, ei trebuie să-i controleze pe cei apropiaţi lor. Dacă n-o fac, pericolul este iminent.

Principala problemă cu care se confruntă tiranii este că eliminarea nenumăratelor ameninţări imediate pentru poziţia lor poate fi costisitoare şi generatoare de nesfârşite alte probleme noi. Până la urmă, tiranul se poate prăbuşi de pe piedestal. Dar, când se întâmplă asta, nu este numai el în pericol, căci ţări întregi se pot nărui sub greutatea prăbuşirii unui dictator.

înainte de a merge mai departe, un cuvânt de atenţionare: nu există două dictaturi la fel. Coreea de Nord nu este Turkmenistan, iar Cuba nu este Rusia. La fel şi tiranii,

sunt diferiţi unul de celălalt, în prezent, liderii sunt de obicei descrisi ca tirani când se comportă cu cruzime şi asupritor. Acest lucru arată către o gamă largă de conducători. Deoarece majoritatea sunt bărbaţi, mă voi referi la tiran în mod generic ca la el. Tiranul poate fi un rege, un dictator personalizat sau conducătorul unei junte militare. Sau poate că tiranul este secretarul general al partidului dintr-un stat unipartid ori se află la vârful unei teocraţii – adică legitimitatea lui este de origine presupus divină. Ţara pe care o conduce poate fi bogată sau săracă, cu relief muntos sau de ses.

Această diversitate este valabilă şi în cazul tiranilor. Unii dintre ei, precum Saddam Hussein, au avut copilării îngrozitoare, când au fost bătuţi şi abuzaţi cu regularitate. — Alţii, precum Mao, au fost răsfaţaţi în copilărie. — Adolf Hitler era atât de coleric, încât aproape că nu se putea abţine să nu ţipe când devenea agitat. Pol Pot rareori manifesta vreo emoţie. De asemenea, sunt mari diferenţe între felurile în care acesti tirani au ajuns la putere. Unii s-au urcat pe piedestal fiind buni organizatori şi depăsindu-şi rivalii. Alţii, precum îdi Amin, au fost, pur şi simplu, mai brutali decât toţi ceilalţi. Cei mai „de succes”, ca Stalin, de exemplu, erau buni la ambele.

Ca urmare a acestei diversităţi, orice afirmaţie generală va avea şi excepţii.

Există însă tipare şi trăsături comune. Uitându-ne la pădure, putem înţelege mai bine cei mai mulţi dintre copaci. Din nefericire, nu putem să-i studiem întotdeauna de aproape. Spre deosebire de democraţii, care sunt transparente şi deschise, dictaturile sunt pline de secrete. Oamenii care vorbesc ce nu trebuie pot dispărea. Documentele de stat sunt pline de minciuni. Ziarişştii care relatează lucruri adevărate sar putea să nu reziste prea mult.

Tirania nu este uşor de înţeles. Poate că viceprim- ministrul este o marionetă sau poate chiar este al doilea om politic din stat. Sau poate că instituţiile statului nu contează prea mult, pentru că sunt controlate de un partid politic revoluţionar. Sau poate că nici statul, nici partidul nu mai contează din cauza cultului personalităţii, care este atât de puternic. Este chiar foarte posibil ca bodyguardul tiranului să fie mai puternic decât membrii cabinetului, pentru că încrederea şi proximitatea sunt mai importante decât puterea formală. Este greu de spus. Dictaturile funcţionează pe bază de informaţii şoptite, afaceri clandestine şi muşamalizări.

O altă dificultate în studierea prăbuşirii tiranilor este că, oricât ar fi de mare instabilitatea politică, indiferent cât de frecvente sunt răzvrătirile, tiranii nu cad chiar în fiecare zi. — Intr-o democraţie

care funcţionează, în care au loc alegeri corecte, ai toate şansele să vezi cum conducătorii îşi pierd funcţia. Dictatorii, pe de altă parte, pot rămâne în funcţie decenii la rând. Dar, când pleacă, pot cădea într-o clipă, răpuşi de un singur glonţ sau daţi jos în câteva ore de la putere de o lovitură de stat. Şi poate fi greu de stabilit cum s-au prăbuşit exact — pe de o parte, pentru că se întâmplă atât de rar, dar, pe de altă parte, pentru că prăbuşirea tiranilor presupune deseori existenţa unui punct de cotitură din care aceştia devin atât de instabili încât susţinătorii lor îi părăsesc În masă – pentru ca mai târziu să pretindă că li s-au opus dintotdeauna. —

De asemenea, nu poţi înţelege un tiran doar uitându-te la om. Ei acţionează după un sistem – şi au nevoie de acel sistem pentru a se menţine la putere. Vom analiza aşadar cum funcţionează regimurile autoritare. Un mod de a înţelege un regim, spre deosebire de un lider, este de a-l privi ca pe setul de reguli după care sunt aleşi noii lideri. — Aşa că, atunci când generalii dintr-o dictatură militară îl înlocuiesc pe generalul de la conducere cu un altul, liderul se schimbă, dar regimul rămâne acelaşi. Dar, dacă protestatarii înlătură toată junta militară şi instaurează o democraţie sau o dictatură comunistă în loc, atunci vorbim despre un nou regim.

Nu doar omul, ci însuşi sistemul a fost schimbat.
Când am început să lucrez la această carte, am stat de vorbă cu diplomaţi, ziarişti, disidenţi, activişti pentru drepturile omului şi (foşti) spioni. Pentru că subiectul cărţii este atât de vast, m-am consultat şi cu experţi în sancţiuni economice, arme nucleare, istorie militară, prognoză cantitativă şi multe alte subiecte. Nu-i voi putea cita pe toţi, dar toţi au fost fascinanţi.
Am mai avut şi întâlniri neobişnuite. La început, am vorbit cu un profesor de istorie romană, care a avut amabilitatea de a vorbi pe larg cu mine despre domnia împăratului Caligula. Apoi m-am întâlnit cu un american de etnie gambiană care a ajuns în închisoare pentru că a complotat să îşi elibereze ţara de tiranul care jurase că va sta la conducere un miliard de ani. La un moment dat vorbeam pe WhatsApp cu un politician din Africa Centrală acuzat de crime de război, care se întreba dacă eu gândeam cu adevărat că fusese „o plăcere să-l **cunosc".**
Cartea mi-a dat apoi ocazia să descopăr mai multe despre propria ţară. **Eu,** care m-am născut în Germania de Vest imediat după încheierea Războiului Rece, am perceput Republica Democrată Germană (RDG) ca pe ceva îndepărtat. De fapt, RDG nu aparţinea trecutului îndepărtat şi nici nu se afla la mare distanţă, însă

putea fi, la fel de bine, într-un alt univers, pentru că era imposibil de imaginat că era atât de aproape. Călătoria pe care am facut-o scriind această carte a schimbat acest lucru. Pentru a sta de vorbă cu Siegbert Schefke, care a jucat un rol esenţial în doborârea regimului din spatele Zidului, am călătorit la Leipzig. Faptul că l-am auzit vorbind despre 9 octombrie 1989 — ziua în care „frica a trecut în cealaltă tabără" — a facut tot ceea ce păruse atât de abstract să devină real şi important de înţeles, pentru mine şi pentru noi toti. —

Această carte este despre compromisurile facute de dictatori şi de oamenii din jurul lor. Toţi vor o mulţime de lucruri, dar nu le pot avea pe toate, aşa că trebuie făcute nişte alegeri dificile. În capitolul următor, „Rutina vieţii de dictator", voi prezenta motivul pentru care tiranii încearcă, în general, să rămână la putere după ce au obţinut-o. În primul rând, să spunem că tirania poate părea atrăgătoare. Dar şi mai important este că renunţarea la putere *poate fi extrem de periculoasă. Majoritatea tiranilor nu sunt dispuşi să îşi asume riscul, aşa că încearcă să rămână la putere. Pentru a avea şansa de a rămâne la putere, ei trebuie să se concentreze asupra elitelor de la palat şi a soldaţilor. Dar, după cum arăt în capitolele „Duşmanul din interior” şi „Slăbirea intenţionată a armatei”, nu este ceva uşor de realizat. De*

asemenea, alocarea de timp şi de bani pentru neutralizarea pericolelor reprezentate de oamenii înarmaţi şi de elitele puternice creează multe probleme de-a lungul timpului. Faptul că se iau resursele de la oameni şi se dau unui grup restrâns din sfera puterii poate face populaţia să se revolte împotriva regimului. Dacă membrii elitei sunt înlăturaţi din capitală, ei se pot întoarce din zonele sărace ale ţării ca lideri ai rebelilor. Iar dacă armata este paralizată, soldaţii fac cu greu faţă rebelilor sau invadatorilor străini. Şi, în sfârşit, există pur şi simplu lucruri care îi scapă tiranului de sub control. În ciuda faptului că un dictator poate face totul pentru a-şi maximiza şansele de a rămâne la putere, el tot poate fi asasinat. Riscul poate fi şi mai mare, pentru că face totul „cum trebuie”. Până la urmă, toţi tiranii dispar, fie prin moarte naturală, fie prin înlăturare violentă de la putere. Dar ce se întâmplă după aceea? Prăbuşirea tiranilor duce, de cele mai multe ori, la haos şi conflict. În capitolul „Ai grijă ce-ţi doreşti” analizez cum ar putea fi prevenit acest lucru. După ce înţelegem cum se prăbuşesc tiranii şi ce se întâmplă după aceea, apar noi întrebări. Pot oameni din afară să grăbească prăbuşirea? Şi, dacă da, cum? Şi ar trebui s-o facă?

Tiranii nu pot fi ignoraţi. Trebuie să fim atenţi la ei — şi să-i înţelegem mai bine. Pierderea puterii poate echivala foarte bine nu doar cu pierderea privilegiilor, ci şi a

libertăţii sau chiar a vieţii. În mare măsură, acest pericol explică de ce tiranii se comportă în acest fel când sunt la putere. Am citit toţi poveşti bizare despre dictatori instabili. Dictatorul turkmen Saparmurat Niiazov şi-a ridicat o statuie de aur de 12 metri înălţime, care a fost montată în capitala Aşgabat pe o structură care se rotea după soare.—Liderul nord-coreean Kim Jong- un a ordonat executarea unui oficial din Ministerul
Educaţiei cu un tun antiaerian – aparent pentru că adormise în timpul unei şedinţe.[39] *O parte din titulatura pe care şi-a atribuit-o singur Idi Amin era „Domn al tuturor fiarelor pământului şi al peştilor mărilor şi cuceritor al Imperiului Britanic în Africa, în general, şi în Uganda, în particular”. —*
La o primă vedere, aceşti conducători par nebuni. Desigur, nu sunt oameni normali. Adesea sunt narcisişti; alteori psihopaţi şi întotdeauna de o mare cruzime. Dar adevărul surprinzător este că majoritatea sunt raţionali. Nu şi-au pierdut minţile. Dat fiind însă sistemul în care acţionează şi informaţiile pe care le deţin, strategiile de torturare, ucidere şi înfometare a maselor, în vreme ce ei strâng bogaţii în palatul prezidenţial, sunt toate raţionale. Este un mod de supravieţuire.
Şi aşa a fost de mii de ani. Democraţia, aşa cum o cunoaştem noi acum, este tânără, dictatura este veche. De când avem istorie

scrisă, ştim că^cei mai mulţi oameni au suferit din cauza tiraniei. În 1800 nu trăia nimeni într-o democratie adevărată. Guvernele criminale şi tiranice nu erau excepţia, ci regula. Fie că tiranul era şef, duce, rege, împărat, episcop, sultan, fie că era un guvern colonial, aşa erau organizate societăţile. Oamenii erau supuşii, iar tirania părea inevitabilă. Schimbarea politică determina, în mare parte, cine era tiranul, nu dacă va exista unul.

Chiar şi în istoria relativ recentă, tiranii erau cei mai importanţi. La sfârşitul celui de-al Doilea Război Mondial, peste 90% dintre ţări nu erau democraţii. — Aceasta a fost şi o perioadă în care zone întinse de pe glob nu îşi aveau suverani locali, fiind colonii conduse de la mare depărtare. După această perioadă, în timpul Războiului Rece, ambele părţi au sprijinit tirani, în cazul în care au considerat că era în interesul lor. Londra a jucat un rol în răsturnarea unui lider ales democratic în Iran în favoarea şahului Pahlavi. Beijingul a ţinut regimul Pol Pot jn viată, în vreme ce acolo continuau crimele. îngrijorate de efectul de domino, Statele Unite au dus războaie în apărarea unor dictaturi infame în Coreea şi Vietnam. Guvernul francez a plătit pentru încoronarea lui Jean-Bedel Bokassa, dictatorul central-african care s-a autoproclamat împărat, în vreme ce poporul lui murea de foame. O fi fost Bokassa un despot, dar era despotul lor.

Aceasta se petrecea în 1977.
Dar Războiul Rece a fost şi un timp al eliberării naţionale — multe popoare, cândva colonizate, şi-au recâştigat controlul asupra ţării. Iniţial, Naţiunile Unite au fost constituite din doar 51 de membri. Până la mijlocul anilor 1970 se ajunsese la 144 de membri. Acum sunt 193.[42] *Din nefericire, acest fapt nu a dus nici la libertate, nici la democraţie. De fapt, studiile arată că numărul dictaturilor a crescut în perioada dintre 1946 şi 1970. — Pentru mulţi, independenţa însemna înlocuirea unei puteri străine cu un tiran local. Iar acele puteri străine erau dispuse să sprijine un despot loial pentru a-şi păstra influenţa. Un tiran prietenos, îşi făceau ei de multe ori socoteala, le era mai de folos decât un adversar ales democratic.*
După sfârşitul Războiului Rece, democraţia a înflorit. Până în 2012, mai puţin de 12% dintre ţări mai erau autocraţii închise — acel sistem în care cetăţenii nu au nici un fel de alegere. — O perioadă, chiar păruse că modelul democraţiilor liberale triumfase, devenind noua normalitate. Societăţile occidentale aşteptau ceea ce Francis Fukuyama numise „sfârşitul istoriei", triumful desăvârşit al democraţiei.[45]
Desigur însă, tirania nu a „dispărut niciodată — a fost doar mai uşor de ignorat. În secolul XXI, acest lucru a devenit imposibil. Lumea nu-l putea ignora

pe Kim Jong-un, care avea acces la un arsenal nuclear ce putea spulbera oraşe întregi dintr-o singura lovitură dacă lansa rachete spre Japonia. Vladimir Putin a destabilizat un continent întreg şi a comis crime de război. Tiranii saudiţi au trimis un escadron al morţii să dezmembreze un ziarist care lucra pentru Washington Post. Regimul din Rwanda a vânat în mod repetat membri ai opoziţiei pentru ai ucide.[46] *După ce şi-a asigurat poziţia de conducător pe viaţă al Partidului Comunist Chinez, Xi Jinping le-a spus generalilor săi că ar trebui „să aibă curajul să lupte". —*

Şi acestea sunt, desigur, autocraţiile care există deja. În Europa, de exemplu, multe democraţii se află într-un pericol iminent. În 2014, Viktor Orban a declarat că va face din Ungaria „o democraţie iliberală" — de fapt, o formă de autoritarism. În Turcia, Recep Tayyip Erdogan şi aliaţii săi au restricţionat spaţiul politic într-o asemenea măsură încât a devenit tot mai greu pentru opoziţie să câştige în alegeri.

Chiar dacă liderii totalitarişti sunt tot mai puţini, dictatorii care mai există în lume continuă să îşi persecute poporul şi adversarii. Şi, fie că vorbim despre războaie de cucerire sau de încercări de distrugere a unor culturi întregi, ameninţarea tiraniei rămâne cât se poate de gravă. Dacă nu înţelegem cum procedează tiranii, nu-i putem forţa să rămână în ţara lor sau să limităm pericolul

pe care îl reprezintă în afara ţării.
În ultimul deceniu s-au scris nenumărate articole, mesaje pe reţelele de socializare şi cărţi despre apărarea democraţiilor liberale. Nu este suficient. Fie că se petrece brusc, printr-o lovitură de stat, sau treptat, prin distrugerea instituţiilor de bază, unele democraţii vor dispărea. Când se va întâmpla acest lucru va trebui să ştim ce va urma şi cum se poate inversa procesul.
Acesta este scopul principal al cărţii de faţă, de a oferi un ghid al limitelor dictatorilor, al slăbiciunilor regimurilor pe care le conduc şi al modului în care se prăbuşesc. Dar a-i înţelege nu este suficient. Cartea va analiza şi modalităţile de a-i înlătura.
Poate că pare idealist ce spun. La urma urmei, tirania pare extrem de stabilă. Unii dintre dictatorii celebri ai lumii sunt o dovadă în acest sens:
Muammar Gaddafi, de exemplu, a condus Libia patru decenii, dublul perioadei în care Angela Merkel a fost cancelarul Germaniei. Ba mai mult chiar, datele arată că regimurile autocrate pot dura mai mult decât liderii. — Ca un exemplu, Coreea de Nord a avut trei conducători timp de mai bine de jumătate de secol, şi anume tatăl, fiul şi nepotul.
Dacă privim mai atent însă, ne dăm repede seama că stabilitatea autoritarismului este, de fapt, înşelătoare. Majoritatea nondemocratiilor nu seamănă cu Libia lui

Gaddafi. În schimb, de multe ori ele se aseamănă cu Republica Democratică Congo din timpul lui Kabila, prin lipsa controlului unui guvern central şi starea permanentă de conflict, uneori chiar de război civil. Şi chiar şi tipul de tiranie a lui Gaddafi doar pare stabil, însă nu este. Spre deosebire de democraţii, acestea sunt sisteme politice centrate în jurul unei singure persoane sau al unui grup restrâns de elită. Sistemul . e este favorabil un timp, dar astfel de organizări nu rezistă. Când are loc ceva surprinzător, care pune sistemul la încercare, urmările pot fi devastatoare, ducând la conflict, foamete sau război. În cazul Libiei, războiul împotriva lui Gaddafi a fost urmat de un conflict între miliţiile care voiau să-i ia locul. La peste un deceniu de când pistolul de aur n-a reuşit să-l salveze, împuşcăturile nu încetaseră. încercarea naivă de lovitură de stat care s-a petrecut când eram în Republica Democratică Congo nu a fost ceva neobişnuit. încercările de doborâre a unui ' " ◆ . . .
tiran eşueaza pentru ca oamenii puternici sunt pregătiţi. Dar, în mod inevitabil, ei tot se prăbuşesc. întrebarea care se pune atunci este: cum?

1

RUTINA VIEŢII DE DICTATOR

Nu voi fi niciodată cunoscut ca fostul preşedinte al Zairului. —

Mobutu Şese Seko, preşedinte al

Zairului Dictatorul duce o viaţă care pare că l-a ţintuit într-o rutină din care nu poate ieşi.—Tot aleargă şi aleargă, dar singurul lucru pe care îl poate face este să rămână în picioare. O clipă de neatenţie, se împiedică şi se poate răni. Mulţi dintre dictatorii care cad nu mai revin la putere. Nu este sigur pentru ei nici să renunţe la putere. În lumea tiranilor, strădania de a rămâne la putere se poate termina rău, dar renunţarea de bunăvoie poate fi şi mai periculoasă.

Dar, dacă este atât de grea această viaţă, de ce ar accepta cineva să o ducă?

Nu este chiar aşa de rău să fii acolo, cel puţin o vreme. Politicienii de peste tot se bucură de bunăstare. De exemplu, averea medie a unui membru al Senatului SUA era de 1,76 milioane de dolari în 2018.-l În statele democratice, unii dintre foştii conducători pot câştiga milioane din susţinerea de discursuri la evenimente publice şi din scrierea de cărţi. Boris Johnson (sau, mai exact, Alexander Boris de Pfeffel Johnson) a primit aproape 250 OOO de lire sterline pentru susţinerea unui singur discurs în Singapore, după ce a plecat din Downing Street. —

Dar democraţiile au reguli care îi împiedică pe politicieni să bage mâna în banii statului. Oricât de mult ar vrea asta liderii politici democraţi, dacă sunt corupţi sunt şanse foarte mari să fie demascaţi de ziariştii de investigaţii, de poliţişti

independenţi şi de o societate civilă alertă. Şi, dacă sfârşesc prin a fi demascaţi, vor fi precis consecinţe, pentru că judecătorii pot fi rareori convinşi (sau plătiţi) să ignore aşa ceva. Când o infracţiune iese la lumină, politicienii din opoziţie vor face tot posibilul să le facă viaţa cât mai grea posibil, pentru ca să câştige ei alegerile următoare. Nu este un sistem perfect, dar împiedică, de obicei, abuzurile grave.

Tiranii, pe de altă parte, acţionează într-un mediu care seamănă mai degrabă cu Vestul Sălbatic. Poate că există reguli, dar ele nu sunt aplicate; sau sunt, dar selectiv. Autocraţiile sunt maşini de îmbogăţire. Nestânjeniţi de restricţiile care îi reţin pe liderii democraţi, ocaziile pentru furt sunt aproape nelimitate.

Capitala are nevoie de un aeroport nou? Tiranul va da contractul nurorii, pentru a fi sigur că lucrurile rămân în familie. O firmă străină nu vrea să mai aibă probleme cu autorităţile fiscale? Nu trebuie decât să plătească „taxa" pentru a face problema să dispară. Chiar contează dacă toată muniţia comandată ajunge la armată? Poate că o parte se rătăceşte, după ce un cont bancar din străinătate a fost alimentat cu contravaloarea mărfii. O companie de stat urmează să se privatizeze? De ce să nu fie vândută unei persoane loiale, la 10% din valoarea reală? Te ajut şi mă ajuţi, iar banii continuă să curgă. Când lucrurile se fac în mod eficient, toată lumea de la vârf se

îmbogăţeşte. Dar tiranul? El se îmbogăţeşte incredibil.

Turkmenistanul este una dintre societăţile cele mai secretoase din lume. Fiind cea mai puţin vizitată ţară de je planetă, populaţia este incredibil de săracă. În 1998, mai mult de patru din zece turkmeni trăiau într-o sărăcie extremă — cu sub 2,15 dolari pe zi. [53] *Nu spun că Turkmenistanul este o ţară săracă. Nici pe departe. Conform Băncii Mondiale, „rezervele de gaze ale Turkmenistanului sunt estimate printre primele patru ca mărime din lume, reprezentând aproximativ 10% din rezervele globale". „Pe lângă bumbac şi gaze naturale", spun analiştii Băncii Mondiale, „tara este bogată în petrol, sulf, iod, sare, bentonit, calcar, ghips şi ciment — toate materiale utile în industria chimică şi în construcţii. „*[54]

Problema Turkmenistanului nu este că nu există bani, ci că banii nu ajung la oameni. Dar în Turkmenistan există un om care este mereu bogat — cel aflat la vârf. La începutul noului mileniu, acel om era Saparmurat Niiazov, cunoscut pentru cultul aberant al personalităţii pe care l-a impus după ce a ajuns la putere în 1985. Printre altele, el a interzis fumatul în public după ce a suferit o intervenţie chirurgicală pe cord şi a trebuit să renunţe la fumat, s-a autointitulat „Tdrkmenbaşy" (părintele naţiunii), a interzis ascultarea radioului în maşină şi a redenumit lunile anului după el

şi mama lui. — Niiazov a scris şi o carte intitulată Ruhnama. O combinaţie de elemente autobiografice, poezie şi ghid de dezvoltare personală, cartea a fost tratată, efectiv, ca un text religios. Toţi elevii turkmeni trebuiau s-o citească. Funcţionarii publici participau săptămânal la ore obligatorii de studiu al cărţii. (Ministerul de Externe, de exemplu, se întrunea în acest scop miercurea la 17:30.) Preamărirea era atât de exacerbată încât însuşi Niiazov a comentat sec, la un moment dat: „Diverşi oameni spun că este cultul personalităţii”. [56] *Bineînţeles că era.*

Când nu era ocupat cu reguli despotice pentru poporul turkmen, Niiazov fura. În 2001, Turkmenistanul şi Ucraina au semnat un acord în domeniul gazelor. Conform rezultatelor unei investigaţii a revistei germane Der Spiegel, acordul urma să genereze 1,7 miliarde de dolari doar în anul următor. Dar, Turkmenistanul fiind o dictatură (şi încă este), o mare parte din bani nu intrau în bugetul de stat, ci în conturi bancare din străinătate, aflate sub controlul direct al lui Saparmurat Niiazov. Detaliile exacte nu sunt cunoscute, dar, chiar dacă relatările sunt într-o oarecare măsură inexacte, iar Niiazov şi-a însuşit „doar” 10% din bani, tot vorbim de 170 de milioane dolari, dintr-un singur contract, într-un singur an. Şi, desigur, acesta nu este un exemplu singular de corupţie. Când un ONG din Londra a analizat situaţia

financiară a dictatorului, a concluzionat: ,,O parte importantă din venituri nu ajung niciodată în fondurile statului”. ,,Un procent şocant, de 75% din cheltuielile statului par să se facă în afara bugetului Ide stat,.”— Având asemenea posibilităţi, nu este de mirare că dictatorii sunt adesea cei mai bogaţi oameni din ţara lor.

Este extrem de motivant să te supui acestei rutine, iar asta nu este tot.

Pe 5 ianuarie 2022, Asel, o femeie în vârstă de 57 de ani, se afla în piaţa mare din Almatî. Conducerea Kazahstanului, cel mai mare vecin al Turkmenistanului,. a desfiinţat subvenţiile la gazul petrolier lichefiat. În vestul ţării au început imediat protestele, pentru că gazul le era foarte util

oamenilor pentru alimentarea maşinilor. Până a ajuns Asel în Piaţa Republicii, în faţa clădirii ce fusese cândva reşedinţa prezidenţială, ţara era deja în mâinile protestatarilor.
În ziua aceea, în cel mai mare oraş al Kazahstanului, situaţia scăpase de sub control. În timp ce Asel protesta paşnic, în piaţă a ajuns un grup de tineri. Cu feţele acoperite de măşti, au început să spargă vitrine şi să distrugă maşini în drum spre sediul guvernului din apropiere. Gloanţele au început să şuiere şi oamenii au intrat în panică. Asel a leşinat. Când şi-a revenit, a văzut că era rănită la un picior şi sângera abundent. Fusese împuşcată şi, dacă nu căpăta asistenţă medicală, nu mai avea mult de trăit. Tot mai multe gloanţe şuierau prin aer, trecând de puţin pe lângă ea.
Luată pe sus de doi bărbaţi care au urcat-o într-un camion, a fost dusă la spital. Durerile erau mari de- acum şi nu se putea abţine să nu geamă. Alţii din camionul plin de oameni erau mult mai grav răniţi. ,,Mai mulţi oameni stăteau peste piciorul meu rănit. Unii nu mai respirau", avea să declare mai târziu Asel pentru BBC. La spital, coşmarul lui Asel nu sa sfârşit. Bărbaţi înarmaţi treceau din salon în salon, în căutarea celor care îndrăzniseră să protesteze împotriva

Din afară, părea să fie povestea clasică a regimului dictatorial care se luptă cu propriul popor, mai exact, oamenii se

regimului. ,,Dacă mai ieşi în stradă să protestezi, te omorâm", striga unul dintre ei. Asel n-a fost ridicată în acea zi doar pentru că rana de la picior făcea imposibilă deplasarea. [58]
unui tiran, care renunţase la putere, împotriva altuia, care încerca să iasă din umbra şefului.
Nursultan Nazarbaev a intrat relativ tânăr în viaţa asta rutinieră, În 1984, la 43 de ani, când a devenit primul secretar al Partidului Comunist din Kazahstan. La acel moment, ţara făcea încă parte din Uniunea Sovietică. După destrămarea URSS, a devenit dictatorul Kazahstanului. Apoi, în 2019, a încercat să se retragă.
De-a lungul anilor, Nazarbaev a reuşit să acumuleze o putere personală extraordinară. În ziua demisiei din funcţia de preşedinte spunea: ,,Am luat o hotărâre, deşi nu mi-a fost uşor, de a demisiona din funcţia de preşedinte, [...] dar vă rămân alături. Grija pentru ţară şi popor rămâne preocuparea „[59]
mea. —
La început, lucrurile păreau să meargă bine pentru fostul preşedinte. Astana, capitala ţării, a fost redenumită în onoarea lui Nur-Sultan. Când vii din străinătate, probabil că vei ateriza pe Aeroportul Nur-Sultan, denumit tot după Nazarbaev. Iar în oraş poţi trece pe lângă Universitatea Nazarbaev sau pe bulevardul Nazarbaev. — Deşi nu mai era

preşedinte, el şi-a păstrat titlul de „Elbasy" — sau „Părintele Naţiunii", în limba kazahă. Titlul Elbasy, care i-a fost atribuit în 2010, însemna că el continua să aibă privilegii speciale, cum ar fi imunitatea în faţa legii. Nazarbaev era intangibil; sau, cel puţin, aşa părea. Apoi s-a confruntat cu o problemă pe care o mai avuseseră şi alţii înaintea lui, şi anume că este greu să te protejezi după ce ai predat frâiele guvernării. Şi asta pentru că este imposibil să fii dictator fără să încalci legea şi să-ţi faci duşmani.

Dictatorii au furat, au torturat, poate chiar au ucis. Aşa că, dacă vor să renunţe la putere, trebuie să se asigure că aceste nelegiuiri nu îi ajung din urmă. Pentru aceasta au nevoie de cineva la vârf care să aibă grijă de ei, iar găsirea acelui cineva este o sarcină foarte dificilă.

Succesorul ales chiar de Nazarbaev a fost diplomatul de carieră Kasîm-Jomart Tokaev, care părea atât de inofensiv încât Nazarbaev a spus la un moment dat despre el că este „o piesă de mobilier".[62] De fapt, la început, Nazarbaev a păstrat un control atât de strict, încât noul preşedinte trebuia să-i ceară acordul formal la alegerea majorităţii miniştrilor. Preşedintele Tokaev n-a putut să-l aleagă nici măcar pe şeful serviciului său secret fără aprobarea lui Nazarbaev.[63] Faptul că Nazarbaev îi putea îngrădi complet activitatea lui Tokaev arată şi de ce

fusese ales acesta din urmă. În plus, faptul că acesta îşi petrecuse cea mai mare parte a vieţii în străinătate, reprezentând regimul în ţări precum Singapore şi China, îl făcuse pe Nazarbaev să creadă că Tokaev nu avea relaţiile şi alianţele necesare pentru a-i pune probleme.[63] Planul era simplu. Oficial, Nazarbaev urma să se retragă de la putere, dar continua să îşi exercite puterea prin intermediul lui Tokaev şi al altora, pentru a fi în siguranţă.

Nu este o poveste nouă. Dictatorii acceptă această viaţă de rutină specifică, convinşi că se vor îmbogăţi şi se vor bucura de puterea pe care o conferă o asemenea poziţie. Şi pentru o vreme lucrurile decurg în favoarea lor. Dar, până la urmă, din cauza vârstei sau a oboselii, vor să se retragă. Aşa că îşi fac un plan că, cedând puţin în stânga şi puţin în dreapta, vor putea să iasă din cercul vicios.

În realitate, a ceda puţin nu era o soluţie, pentru că a ceda puţin Însemna să rişte totul. Nu a trecut mult timp până ce Nazarbaev avea să înţeleagă acest lucru. Norocul a început să-l părăsească odată cu extinderea protestelor. *„Şal, ket"* („Pleacă, moşule!"), strigau protestatarii. — Profitând de furia îndreptată împotriva sistemului creat de vechiul preşedinte, Tokaev şi-a întărit poziţia.

Pe 5 ianuarie 2022, ziua în care Asel

fusese împuşcată în Almatî, Tokaev a preluat şi conducerea partidului politic prezidenţial, Nur Otan, care între timp fusese redenumit Amanat.[65] Sărbătoarea publică care îl aniversa pe fostul preşedinte? Desfiinţată. [66] Capitala Nur-Sultan? A redevenit Astana. — Poate cel mai îngrijorător pentru fostul preşedinte era că preşedintele pe care îl alesese personal a început să-i înlăture din structurile de putere ale regimului pe unii dintre oamenii săi. Şeful **KNB,** cea mai puternică agenţie de informaţii interne, nu a fost doar înlocuit din funcţie, ci a fost arestat pentru trădare. — Apoi, în dimineaţa de 6 ianuarie, a venit lovitura de graţie pentru Nazarbaev, când 3 OOO de paraşutişti ruşi au aterizat în Kazahstan la cererea lui Tokaev, pentru a apăra regimul. Cu puterea militară rusă aparent de partea sa, Tokaev era de-acum, neîndoielnic, cel mai puternic om din stat.

Legile, titlurile pompoase sau posturile de consilier nu mai înseamnă nimic după ce tiranii pleacă din funcţie. Singurul lucru care contează este dacă cei care îi urmează tiranului sunt suficient de puternici *pentru a începe să ştirbească câte puţin din puterea predecesorului, pentru a şi-o mări pe-a lor. Şi, dacă lucrurile stau aşa, ei vor face asta, adică exact ceea ce a început să se întâmple în Nur-Sultan Astana. Evenimentele nu mai*

erau sub controlul lui Nazarbaev. El risca să îşi piardă banii, libertatea sau chiar viaţa. Şi familia lui era şi ea în pericol.

Este vorba despre un compromis central aici, care nu poate fi soluţionat. Pe de o parte, tiranii care intenţionează să se retragă trebuie să găsească pe cineva suficient de puternic şi de competent pentru a-i putea proteja după ce nu mai sunt la putere. Pe de altă parte, cineva care este suficient de puternic şi de competent pentru a-i putea proteja, poate să-i şi distrugă. Şi, de multe ori, succesorii chiar îi distrug pe tiranii care pleacă, pentru că nu prea vedem cum un tiran care se respectă ar putea să fie vioara a doua.

De multe ori, dictatorii care încearcă să predea ştafeta o păţesc. Prin urmare, dacă acest lucru nu funcţionează, ce alternative există, din moment ce sau complăcut în acest stil de viaţă? O variantă ar fi de a face din ţara lor o democraţie, în loc să predea puterea următorului tiran. Ideea este atrăgătoare, nu în ultimul rând pentru că pedepsele dure pentru foşti lideri sunt mai puţin probabile într-o democraţie decât într-o autocraţie. După cum au constatat Barbara Geddes, Joseph Wright şi Erica Frantz, prin democratizare, şansele unui rezultat bun pentru liderii care pleacă de la conducere sunt chiar de peste două ori mai mari. —

Există mai multe tipuri de democraţii. Democraţia germana presupune existenţa

unui sistem parlamentar în care intră mai multe partide pentru a
forma coaliţii. În Regatul Unit, sistemul electoral este diferit, astfel încât coaliţiile sunt mai neobişnuite – dar, deja, nu chiar ceva nemaiauzit. În Statele Unite, preşedintele este şi comandantul suprem al forţelor armate şi, la nevoie, el poate ordona declanşarea acţiunilor militare. Elveţienii şi, , , , au organizat democraţia într-un mod mai direct. Din când în când, după adunarea unui număr sufficient de semnături, toţi cei implicaţi pot vota, nu doar pe politicienii care să-i reprezinte, ci şi pentru sau împotriva politicilor individuale. În septembrie 2022, de exemplu, electoratul elveţian a votat direct în privinţa „fermelor industriale" – pe care le-ar fi putut desfiinţa, dar au ales să n-o facă. — Majoritatea tiranilor mai degrabă ar sabota, decât ar susţine democraţia. Democraţiile sunt extrem de , , ,
variate, dar ceea ce au toate în comun este că electoratul decide. Pot exista intermediari (în persoana unor politicieni) şi toate voturile au aceeaşi greutate, dar oamenii pot schimba guvernul dacă nu sunt mulţumiţi de el.
Pentru tirani, a fi un preşedinte sau un prim- ministru oarecare dintr-o democraţie nu poate fi acelaşi lucru cu conducerea statului dintr-un inexpugnabil palat prezidenţial. Şi, dintr-odată, ar trebui să fie de acord cu jurnalismul de investigaţie? Părintele magnific al

Revoluţiei să fie îngrădit de parlamentari? Şi să nu mai poţi câştiga milioane din concesiile miniere? Nu, mulţumesc.
Dar şi mai important este că nu există garantii că încercarea de democratizare i-ar permite tiranului să rămână la putere. Tot şi-ar putea pierde scaunul sau, mai rău, ar putea fi tras la răspundere de parlamentarii ajunşi la putere şi de judecătorii independenţi. Asemenea scenarii sunt deosebit de ameninţătoare, mai ales pentru dictatorii care practică cultul personalităţii. Conform unui studiu despre dezintegrarea regimurilor autocrate, şansa acestor dictatori de a avea un sfârşit „bun" este de doar 36%, chiar dacă democratizarea reuşeşte. Alte tipuri de dictatori pot avea o motivaţie mai mare de a democratiza. Pentru liderii autoritari care îşi trag puterea din faptul că sunt la conducerea unui partid politic, acesta poate servi drept scut care îl protejează pe fostul tiran de mase.— Dar, în cazul unei dictaturi personale, tipul în care dictatorul are cea mai mare putere, un astfel de scut nu există. Aşa că, dacă are loc o tranziţie către democraţie, el are toate şansele să o sfârşească rău.
Şi, chiar dacă ar vrea să oprească această sarabandă de evenimente, s-ar putea ca opţiunea să nu fie la îndemâna tuturor tiranilor. Ei pot încerca să pună capăt situaţiei, dar asta nu înseamnă că vor şi

reuşi să facă din ţara lor o democraţie. Motivul principal ar fi neliniştea elitelor din jurul lor.
Dar aceasta nu este doar decizia lor, ci una care îi priveşte pe toţi cei din anturajul de la curte şi pe toate persoanele influente din jurul palatului care beneficiază de pe urma supravieţuirii regimului. întocmai ca şi tiranul, mulţi dintre aceştia au încălcat destule legi. Poate că ei au fost cei care i-au făcut să dispară pe duşmanii conducătorului. Poate că ei au fost loialiştii care au primit o companie privatizată recent, pentru care au plătit doar 10% din valoarea reală.
Toţi aceşti factori pot face dificilă tranziţia la democraţie, iar situaţia se complică şi mai tare dacă armata se opune democratizării. Să ne imaginăm următorul scenariu: un autocrat decide că a venit momentul pentru democratizare, pentru că este calea cea mai puţin rea pentru el, personal. — Militarii nu sunt de acord. Poate că prezentul le oferă multe prilejuri de îmbogăţire şi ar prefera să fie bogaţi şi să slujească un dictator, decât săraci în slujba unui conducător democrat.
Dar pentru militari este vorba mai mult despre bani. Scenariul de coşmar pentru militari este o încercare de democratizare care duce nu doar la o nouă manieră de guvernare, ci şi la un nou lider. Când se

întâmplă aşa ceva, pericolul este dublu: democraţia măreşte probabilitatea ca militarii care s-au aflat în slujba dictaturii să fie traşi la răspundere. Dar nu este doar asta. Noul lider are toate motivele să acţioneze împotriva militarilor, pentru că este foarte posibil ca el să îşi facă griji că armata, temându-se că-şi va pierde privilegiile, îl va ataca. Ofiţerii din armată, pe de altă parte, ar avea un motiv puternic să facă prima mişcare, pentru că mulţi lideri democraţi îşi încep guvernarea prin restructurarea sectorului securităţii. Din motive lesne de înţeles, ei nu au încredere în vechea gardă care a protejat dictatura.

Acest scenariu nu este complet ipotetic – el a fost pus în aplicare în mod repetat şi este unul dintre motivele pentru care este atât de periculos pentru tirani să renunţe la rutina specifică. Liderii ar putea vrea s-o facă, dar anturajul, pur şi simplu, nu le permite. Prin urmare, ei sunt efectiv obligaţi să continue această rutină, chiar dacă sunt sătui s-o facă.

Când dictatorii deschid calea către democraţie, nu este de obicei alegerea lor. O fac fie pentru că sunt forţaţi, fie din greşeală. Puterea se ia, nu se primeşte. După cum susţinea Daniel Treisman de la Universitatea din California după ce a analizat democratizările survenite după 1800, democraţia se întâmplă, de obicei, din greşeală. —

În primăvara lui 1982, dictatura argentiniană a lui Leopoldo Galtieri se confrunta cu zeci de mii de oameni ieşiţi în stradă care strigau „Alegeri acum!". Cum Galtieri nu voia să le dea protestatarilor ceea ce cereau, a riscat mult, declanşând un război. Câteva zile mai târziu, forţele argentiniene au atacat insulele Falkland, un arhipelag sub tutelă britanică aflat la 480 de kilometri est de coastele Argentinei, în sudul Oceanului Atlantic. La început, planul lui Galtieri a funcţionat. Mulţimea aclama, iar Galtieri savura popularitatea nou-descoperită. — Exista o problemă însă. întregul plan se baza pe faptul că britanicii nu aveau să-şi dorească să folosească forţa pentru a-şi lua insulele înapoi. Dictatorul credea asta cu adevărat. O reacţie de răspuns ar fi fost „foarte puţin probabilă", considera el. —
Margaret Thatcher, prim-ministru în acel moment, a fost sfătuită de mulţi dintre consilierii cei mai apropiaţi să facă o înţelegere cu Buenos Airesul. Dar când predecesorul său a sfătuit-o să-l înlăture pe ministrul de finanţe din Cabinetul de Război, „pentru ca banii să nu constituie o problemă în luarea deciziilor militare", Doamna de Fier a pornit războiul. — În câteva zile, s-a pus în mişcare o flotă britanică alcătuită din 127 de nave de război, submarine şi nave comerciale modificate. — N-a trecut mult până ce

Galtieri şi-a dat seama că îşi făcuse calcule greşite. În locul unei victorii răsunătoare care să-i asigure continuitatea la putere, armata sa a fost învinsă de britanici, iar el nu mai avea nici un as m maneca.

Pe 14 iunie, Plaza de Mayo din Buenos Aires s-a umplut din nou de mulţimi furioase din cauză că guvernul cedase în faţa britanicilor. Trei zile mai târziu, Galtieri a fost nevoit să demisioneze, iar Argentina a intrat pe calea democraţiei.[78]

În Argentina, democratizarea nu a fost o alegere, a fost ceea ce s-a întâmplat când tiranul a încercat să rămână la putere, să continue această viaţă rutinieră. Pentru majoritatea dictatorilor, regi şi teocraţi, renunţarea la putere nu este o opţiune reală, iar ei ştiu asta. Chiar şi când era posibil, era periculos, pentru că nu exista garanţia că tiranul nu va fi tras la răspundere. Rămân, astfel, două opţiuni, să continue acest mod de viaţă sau să se uite în jur să vadă ce au de oferit alte ţări. Dacă retragerea nu este posibilă acasă, poate e posibilă în altă parte. Cuvântul magic este exilul. Dar, după cum vom afla în curând, aceasta este o opţiune plină şi ea de dificultăţi şi de nesiguranţă.

Exilul este sau mai degrabă a fost ceva obişnuit. Când Abel Escribâ-Folch şi Daniel Krcmaric s-au uitat la datele din 2017, au constatat că un dictator din

cinci, care au pierdut puterea după sfârşitul celui de-al Doilea Război Mondial, a fugit în străinătate. [79]
Dictatorul ugandez Idi Amin a plecat din Libia în Irak şi apoi în Arabia Saudită, după ce a pierdut războiul împotriva Tanzaniei; Ben Ali, al Tunisiei, a plecat în Arabia Saudită. Autoproclamatul „Mesia” congolez Mobutu s-a stabilit în Maroc, în ciuda

afirmaţiei că nu va fi cunoscut niciodată drept fostul preşedinte al Zairului. Nu doar regimurile dubioase oferă însă adăpost acestor lideri plini de cruzime, care au provocat atâta suferinţă propriilor popoare. Multe personaje dezgustătoare şi-au găsit refugiul în democraţiile liberale. Franţa a primit o mulţime de dictatori africani în timpul Războiului Rece şi după aceea. Alberto Fujimori, fostul tiran peruan, s-a refugiat în Japonia după ce a pierdut puterea. — Exilul este opţiunea aleasă, de obicei, nu pentru că este atragatoare, ci pentru ca nu exista o alternativă — în afara morţii sau a unei vieţi petrecute în închisoare, desigur. Rareori îşi vor face autocraţii bagajele şi vor pleca pentru că nu-i interesează să mai deţină puterea politică. De cele mai multe ori, dictatorii sunt înlăturaţi. Conform studiului din 2017

Motivele pentru care exilul nu este o opţiune atrăgătoare sunt numeroase. Prima este, desigur, aceea că înseamnă pierderea puterii. După ce au lucrat neobosit să se instaleze într-un palat, să fie cineva, dictatorii exilaţi sunt dintr-odată reduşi la nişte personaje a căror glorie a apus. Dar, şi mai important, este foarte dificil să găseşti ascunzătoarea perfectă. Şi, dacă tiranii dau greş în strategia de exil, reuşesc doar să îşi amâne moartea cu menţionat anterior, aproximativ 84% dintre dictatorii exilaţi care au plecat în

străinătate ,,au făcut-o în timpul unei lovituri de stat, al unei revolte sau al unui război civil, altfel erau în pericol de a fi pedepsiţi”. —

Dat fiind că aceste decizii tind să fie luate în momente de criză, este greu de spus cât de raţionali sunt liderii atunci, dar sunt câteva lucruri pe care ar trebui să le ia în considerare când se gândesc la viitoarea destinaţie de „pensie”. Poate fi dificil, pentru că timpul este un factor critic când apare situaţia ameninţătoare pentru regim (sau cel puţin pentru lider) şi este greu să gândeşti limpede în asemenea circumstanţe. —

Pe 21 decembrie 1989, Nicolae Ceauşescu, care a fost mai mult de 24 de ani secretar general al Partidului Comunist Român, se afla la balconul sediului partidului. înfruntând geroasa iarnă est- europeană într-un palton negru şi o căciulă asortată, era pe cale să ţină cel mai important discurs al vieţii sale. Zeci de mii de oameni se aflau jos, în faţa lui, în Piaţa Palatului din Bucureşti. Cu câteva zile în urmă, dictatorul ordonase forţelor lui de securitate să deschidă focul împotriva protestatarilor din Timişoara, oraş din vestul ţării. În România domnea de-acum haosul, iar discursul liderului, transmis şi la televizor, era menit să instaureze ordinea. Neîndoielnic, avea să fie greu, dar cel care se autointitulase Geniul Carpaţilor considera că era la înălţimea misiunii.

Dar, pe măsură de vorbea, expresia feţei geniului se schimba treptat, dându-şi seama că nu stăpâneşte mulţimea. În loc să-l aclame, oamenii îl întrerupeau şi îl huiduiau. Ceauşescu avea o expresie tulburată. Cum îndrăzneau? Şi cum era posibil aşa ceva? Intrun sistem politic construit pe percepţia invulnerabilităţii şi a puterii, era un moment penibil pentru regim, aşa că transmisia televizată a fost imediat întreruptă.-[3]

Secretarul general mai avusese momente de cumpănă în trecut, dar criza aceasta era diferită. Mai târziu în acea noapte, Nicolae şi Elena, soţia cu care era împreună de 43 de ani, şi-au croit drum spre acoperişul clădirii. Un elicopter militar, care decolase de pe aeroportul din capitală, a venit şi i-a luat. Planul era ca elicopterul să-i ducă într-un oraş din apropiere, unde ar fi trebuit să-i aştepte alte elicoptere. Când a devenit clar că celelalte elicoptere nu aveau să vină, pilotul a plecat, îndreptându-se către un aerodrom militar.

—

Aflaţi în aer de ceea ce li se păruse, probabil, o veşnicie, la radioul din elicopter s-a auzit o voce. Guvernul a fost răsturnat, a rostit aceasta. Nemaiavând sprijinul armatei, Ceauşescu (şi toţi ceilalţi din elicopter) se aflau acum în mare pericol. Când pilotul i-a spus lui Ceauşescu ceea ce tocmai aflase, nu i-a venit să creadă. Erau nevoiţi să aterizeze, şi încă repede.

„Nu! Sunt nişte minciuni îngrozitoare. Nu slujeşti cauza?", a întrebat el.
Dar după ce a înţeles că puteau fi doborâţi în orice clipă dacă nu aterizau, s-a mai potolit. Pe când cobora din elicopter, Ceauşescu l-a întrebat iar pe pilot dacă serveşte cauza.
,.Ce cauză ar trebui să servesc?", a răspuns pilotul.
Dat fiind că armata schimbase tabăra, iar dictatorul şi soţia lui se aflau la sol, era prea târziu ca aceştia să scape, cuplul fiind găsit curând după aceea. După un simulacru de proces, mai mult teatru decât proces, ambii au fost condamnaţi la moarte. Pe când erau conduşi afară din încăperea de judecată, Ceauşescu a cântat Internaţionala, cântecul comunist de luptă, în vreme ce soţia lui, Elena, a strigat „să te ia naiba" către un soldat care râdea de ei.
— Ştiind că sfârşitul le era aproape, cei doi au avut o ultimă dorinţă, aceea de a fi executaţi împreună. Dorinţa le-a fost îndeplinită. Au fost puşi la zid şi împuşcaţi cu mitraliere Kalaşnikov. — Amândoi au murit instantaneu.
„Orice revoluţie cere sânge", a spus unul dintre membrii plutonului de execuţie mai târziu, vorbind despre acea zi.
El fusese forţat să depună un jurământ de loialitate faţă de Ceauşescu cu doar patru zile înainte de a apăsa pe trăgaci — jurământ că-l va sprijini şi apăra pe dictator. —

Marea greşeală pe care a facut-o dictatorul român a fost (exceptând faptul că şi-a ales o profesie extrem de periculoasă) că nu a facut pregătiri din timp pentru ziua în care avea să cadă de la putere. A fost mult prea încrezător. Când şi-a dat în sfârşit seama că aceea avea să fie ultima zi la putere, nu a mai avut

scapare.

Este oare surprinzător? Avem aici de-a face cu oameni care au dus vieţi imposibile şi au făcut lucruri imposibile. — În tinereţe, la 18 ani, Ceauşescu a facut puşcărie pentru activităţi comuniste. Apoi ţara a trecut prin al Doilea Război Mondial şi a ajuns sub dominaţie sovietică. Născut într-o familie de ţărani, Nicolae şi-a făurit o viaţă în care a putut să îşi construiască unul din cele mai mari palate din lume.

Nu este singurul care şi-a clădit o viată atât de ireală încât ar părea neverosimilă dacă am vedea-o într-un film. Ben Ali a ajuns din luptătorul împotriva forţelor colonialiste franceze în deserturile din Tunisia dictatorul ţării sale, urmând a fi doborât de la putere de proteste de masă împotriva regimului.

Colonelul Gaddafi, Idi Amin şi Mobutu au trecut de nenumărate ori pe lângă moarte. De ce ar părea altfel momentul care le-a adus sfârşitul? Realizând imposibilul până atunci, ei credeau, iară îndoială, că puteau

s-o facă şi în continuare. Poate că trebuiau într-adevăr să creadă acest lucru, pentru a putea rămâne la putere atât de mult cât au făcut-o.

Pentru că, atunci când totul se termină, timpul este foarte important — este esenţial să poti fugi într-un loc usor accesibil, fie şi numai în drum către destinaţia finală. — Pentru cei mai mulţi, acesta este deja un obstacol insurmontabil, pentru că majoritatea dictatorilor nu sunt înconjuraţi de prieteni adevărati. Dar aceasta nu este singura problemă. Chiar dacă un lider dintr-o ţară vecină este binevoitor şi-i oferă unui fost tiran şansa unui adăpost relativ liniştit, nenumăratii duşmani ai tiranului vor face tot ce le stă în putere pentru a-l determina pe acesta să îşi schimbe decizia. Pentru a supravieţui într-o libertate relativă, tiranii trebuie să găsească o ţară care să nu cedeze presiunilor şi să-i dea afară. Mai uşor de zis decât de facut, în special pentru cei mai violenţi dintre liderii lumii.

Pentru Charles Taylor, un criminal de război vest- african celebru pentru brutalitatea sa, aceasta devenise o mare problemă. Când a renunţat la putere, în 2003, a făcut-o cu condiţia să îşi trăiască restul zilelor în exil, în Nigeria. — La început, lucrurile păreau să meargă bine — de parcă vechea viaţă nu avea să-l mai prindă din urmă. Preşedintele de atunci al Nigeriei spusese clar că nu avea să-l

deporteze pentru a fi deferit justiţiei.[2]! „Ne vom strădui să fim gazde bune cât timp de află în Nigeria", spusese preşedintele Obasanjo când Taylor a ajuns la Abuja. Nici aranjamentul de cazare nu era tocmai rău: trei vile pe vârful unui deal, păzite de un corp de poliţie nigerian. Pânã şi preşedintele SUA a spus că era problema nigerienilor cum se purtau cu el. —

Dar viaţa dulce a lui Taylor pe malul mării n-a durat mult. Sub presiunea uriaşă a organizaţiilor pentru drepturile omului şi a democraţiilor liberale, guvernul nigerian a spus iniţial că era „obligat să onoreze înţelegerea de a-i acorda adăpost". — Dar, până la urmă, promisiunile nu valorează prea mult într-o lume în care domnesc puterea şi banii. La exact trei ani de la momentul în care spusese că acest lucru nu se va întâmpla cât este el la putere, preşedintele nigerian a încetat să-l mai protejeze pe Taylor. Fără protectorul său, Taylor nu a avut nici o şansă. După ce a fost condamnat la 50 de închisoare, Charles Taylor, „măcelarul din Monrovia", îşi petrece zilele într-o celulă din închisoarea britanică County Durham.[94] A riscat plecând în străinătate şi lucrurile nu i-au reuşit.

Pentru a evita o soartă similară, dictatorii obligaţi să plece în exil trebuie să găsească o ţară care să nu-i predea. Cum

însă? Cea mai bună şansă a tiranilor de a reduce riscul de a fi predat este de a găsi o ţară- gazdă care să fie nedemocrată şi puternică. — În trecut, democraţiile erau dispuse să găzduiască foşti dictatori, dar guvernele acestor ţări sunt mai vulnerabile în faţa presiunii publice. De înţeles că mulţi alegători nu sunt mulţumiţi când aud că guvernul lor va deschide uşile unui dictator renumit în primul rând pentru o serie de crime de război. La procesul lui Charles Taylor, judecătorul a spus: „Acuzatul a fost găsit responsabil de complicitate şi de planificarea unora dintre cele mai atroce şi brutale crime din istoria scrisă". — Ce votant ar dori să aibă aşa ceva la el în tară? Eu, unul, n-aş vrea. Probabil că nici voi.

Liderii democraţi pot rezista destul de mult timp presiunilor electorale, dacă ei consideră că este vorba despre interesul naţional, dar există un moment în care probabil vor ceda. Şi, chiar dacă un anumit guvern reuşeşte să reziste, următorul s-ar putea să nu reuşească. În asemenea condiţii, nu există cu adevărat siguranţă pentru tirani. Timpul lor se scurge.

Regimurile autocrate prietene sunt preferabile din două motive: pentru că fac mai bine faţă cererilor cetăţenilor şi pentru că există o şansă bună ca acel regim să nu se confrunte multă vreme cu

o schimbare politică bruscă. Dar acest lucru este valabil doar dacă regimul care oferă găzduire este stabil şi capabil să reziste presiunilor externe. — Dacă tiranul este ghinionist, fuge într-o dictatură nedemocratică, dar află curând că aceasta devine o democraţie. Aşa ceva i s-a întâmplat dictatorului Ciadului, Hissene Habré, care a fugit în Senegal. — Odată cu schimbarea sistemului politic de acolo, din autoritar în democratic, s-au schimbat şi şansele lui *Habre de a se buc*ura d e o şedere relaxată sub *soarele senegalez. În 2013, după democratizarea Senegalului, el a fost acuzat de crime împotriva umanităţii, tortură şi o mulţime de crime de război. —*

Există, desigur, şi o îngrijorare mai directă privind securitatea: exilul reduce ameninţarea iminentă la adresa unui dictator, prin aceea că dusmanii lui nu stau în faţa palatului cu furcile în mâini. Duşmanii sunt încă prezenţi, pândind, probabil, la fiecare colţ, aşteptând să-l lovească pe cel care nu se mai află pe piedestal, înconjurat de soldaţi înarmaţi cu baionete. Plecarea de la putere mai eliberează din tensiuni, dar aceasta nu înseamnă că explozia nu se mai poate produce. Oricând este posibil. A fi rezistent în faţa presiunii nu este suficient, ea trebuie combinată cu puterea, iar această combinaţie n-o oferă multe destinaţii de exil.

Din perspectiva tiranului, ţara spre care ar trebui să se îndrepte ar fi de tipul Arabiei Saudite. Guvernată de aceeaşi dinastie de când a fost unificată de Casa Saud în 1932, iară războaie civile, ţara este remarcabil de stabilă — în special pentru o ţară condusă de un monarh absolut. De asemenea, este mare producătoare de petrol, cu cheltuieli militare anuale estimate la peste 5 5 de miliarde de dolari. [100] *Nu există libertate de exprimare sau presă independentă şi nici o societate civilă adevărată, care să se opună guvernului. Deşi asta nu face Riyadh-ul invulnerabil, nici nu este uşor să se pună presiune din exterior. De asemenea, a demonstrat cât este statul de potrivit prin adăpostirea „cu succes" a multor dictatori detronaţi în trecut. Şi, pentru că liderii ţării se schimbă, dar regimul se păstrează, este puţin probabil să aibă loc schimbări politice drastice. Dacă tatăl acceptă să găzduiască acum un dictator, probabil că fiul său nu îl va da afară când îi vine rândul la tronul de aur.*

Dificultatea principală este că tiranii trebuie să convingă pe cineva să îi primească. Şi de ce ar fi pregătiţi pentru o asemenea eventualitate? Indiferent de tipul de regim, pot exista multe motive pentru a acorda exil unui autocrat îndepărtat de la putere. Un prim motiv ar fi utilitatea pentru guvern de a-l avea pe acel autocrat în ţară – sau, în general, de a-l ţine în viaţă. Poate că acel autocrat are relaţii bune în

ţară, iar guvernul-gazdă crede că ar putea folosi acea influenţă în avantajul său. Sau poate există o şansă ca tiranul să reuşească o revenire la putere, ceea ce l-ar face dator faţă de ţara-gazdă. Un exemplu de despoţi care au revenit la putere după o perioadă în exil sunt talibanii, care chiar au avut un birou (la un moment dat şi cu steag) în Qatar.-[21]

Dacă un tiran nu poate miza pe asta, pentru că revenirea la putere este prea puţin probabilă, mai are un atu pe care se poate baza. Instituţiile şi oamenii dispun de resurse şi de atenţie limitate. Cu fiecare oră în care stau într-un loc asupra căruia nu au control şi se gândesc la un bau-bau real sau imaginar, atenţia lor este distrasă. Acest lucru poate fi un avantaj pentru un alt guvern, dar şi o cale posibilă pentru tiran de a se face util.

O altă strategie ar fi să facă apel la loialitate. Când trupele occidentale au părăsit Afghanistanul în grabă în vara lui 2021, un număr mare de afghani care îi ajutaseră direct — ca translatori, de exemplu — au fost efectiv părăsiţi. Fără protecţia americanilor, britanicilor, germanilor ş.a.m.d., aceştia se aflau acum la discreţia exact a acelora pe care încercaseră să îi împiedice să ajungă la putere. Pe o scară foarte mare şi în public, acest lucru a transmis mesajul că guvernele occidentale nu sunt de încredere.

A oferi exil liderilor aflaţi într-o situaţie delicată şi

» » , care cooperaseră cu alte ţări când au fost la putere este un semnal că asemenea lideri nu vor fi uitati, chiar dacă lucrurile iau o întorsătură nefericită. În plus faţă de loialitate, este vorba şi despre dorinţa expresă de a evita vărsarea de sânge. Când un dictator se află în situaţia în care simte că nu mai are alte opţiuni pentru a rămâne la putere, decât să deschidă focul, ei pot apela la puteri străine care să le ofere „o paraşută de aur”. În cazul Filipinelor, cele două elemente s-au îmbinat. A fost vorba despre loialitatea faţă de un lider cooperant, aflat acum la ananghie, dar şi despre evitarea unui masacru.

Pe 30 iunie 2022, Ferdinand „Bongbong” Marcos Jr. a urcat pe scena ridicata în faţa Muzeului de Artă din Manila. Ca nou preşedinte al Fili pinelor, el a spus că nu venise acolo pentru a vorbi despre trecut. „Sunt aici pentru a vă vorbi despre viitor”, a spus

Nu era ceva întâmplător. Cu 36 de ani în urmă, tatăl său, Ferdinand Marcos, avusese de luat poate cea mai grea decizie din lunga sa carieră de dictator. Cu mulţimea ieşită în stradă şi figuri-cheie din regimul său plecând din funcţii sub presiunea poporului, el l-a sunat pe senatorul american Paul Lexalt, un

apropiat al preşedintelui Reagan.
Era miezul nopţii şi Marcos era speriat. Nu putea să doarmă. Laxalt i-a spus:
,,Rupe orice legătură, repede. A venit momentul." A urmat o pauză lungă. Pauza a devenit atât de lungă, încât Laxalt l-a întrebat pe Marcos dacă mai este la telefon. Era.
„Sunt foarte, foarte dezamăgit", a mai spus Marcos înainte să închidă telefonul. —
La 21:05, două elicoptere americane s-au înălţat din apropierea palatului prezidenţial, avându-i la bord pe Marcos şi anturajul său. — Destinaţia era baza aeriană Clark, aflată la aproximativ 64 de kilometri de Manila. De acolo, dictatorul a zburat spre Hawaii, via Guam, cu un avion de transport C141, în frig şi zgomot.[105] Un alt avion a urmat acelaşi traseu.
La bord se afla nu doar anturajul său — ci mult mai mult. Ştim exact ce a luat cu el, pentru că totul a fost înregistrat la vamă. Dat fiind că Marcos avea un venit oficial de 13 500 de dolari pe an, actele vamale de 23 de pagini au înregistrat lucruri incredibile. Printre altele, avioanele au transportat 140 de butoni bătuţi cu pietre preţioase, 24 de lingouri de aur, o statuetă din fildeş a lui Iisus, un colier din diamante, dar şi 27 de milioane de pesos, moneda naţională filipineză. Numai că toată această cantitate ridicolă de

bijuterii şi aur din avioane reprezenta doar o cantitate infimă din banii pe care Marcos îi furase de la poporul său. Conform unei estimări realizate ulterior de Curtea Supremă din Filipine, era posibil ca Marcos să fi furat nici mai mult nici mai puţin de zece miliarde de dolari americani, nu de pesos filipinezi. —
Pentru state democratice precum Statele Unite, problema paraşutei de aur — acordarea exilului unor dictatori — este una dificilă. Pe de o parte, exilul pentru tirani precum Marcos poate reduce semnificativ pericolul vărsării de sânge, salvând, astfel, multe vieţi nevinovate. Pe de altă parte, Statele Unite l-au ajutat, efectiv, pe Marcos să fure şi mai mulţi bani de la stat, după ce îl ajutaseră deja să rămână la putere. Merita oare Marcos acest lucru? Bineînţeles că nu. După toţi acei ani la putere, în care furase de la poporul său pe care îl maltratase, dictatorul ar fi trebuit să stea în faţa unui judecător, nu într-o vilă din Hawaii. Aici însă este vorba despre un compromis, ca întotdeauna, şi anume dacă străinii nu-l ajută într-o asemenea situaţie, acel dictator obosit, speriat şi periculos nu are altă cale de scăpare decât masacrarea civililor nevinovaţi. Cu siguranţă, mulţi filipinezi ar fi murit dacă acele elicoptere nu l-ar fi dus pe Marcos senior intr-un loc sigur.
În ultimele decenii a devenit tot mai greu

pentru tirani să găsească un loc sigur de exil. Acest lucru se datorează Curţii Penale Internaţionale (CPI) şi progreselor făcute în domeniul justiţiei internaţionale. Cu sediul la Haga şi activă din 2002, ideea care a stat la baza . înfiinţării CPI este, neîndoielnic, una bună. În cazurile în care personajele odioase nu pot fi trase la răspundere pentru crimele lor în tribunalele naţionale, tribunalul internaţional poate interveni pentru a face o fărâmă de dreptate. Instituţia a avut un succes destul de mare. În 2012, de exemplu, tribunalul a condamnat un despot războinic congolez, pe nume Lubanga, la 14 ani de închisoare pentru răpiri de *copii, pe care îi obliga să lupte. La momentul procesului, un ONG de renume în domeniul drepturilor omului comenta: „Condamnarea lui Lubanga este importantă nu doar pentru victimele care doresc dreptate, dar este şi un avertisment pentru aceia care folosesc copii ca soldaţi în această ..urne" Este un avertisment şi cei mai mulţi ar fi de acord că acesta este un lucru bun. Chiar dacă şi un singur comandant al rebelilor sau general de armată poate fi convins să nu oblige un copil de 12 ani să pună mâna pe un Kalaşnikov datorită existenţei CPI, aceasta este o victorie.*

Dar această victorie nu este gratuită. Pentru aceia care au folosit copii-soldaţi sau au comis crime de război, însăşi existenţa curţii şi ameninţarea cu judecata

înseamnă un motiv în plus de a rămâne la putere cât mai mult posibil – cu toate urmările sângeroase care decurg de aici. Deoarece, chiar dacă tiranii nu reuşesc să „dispară" sau să fie omorâţi de succesorii lor, ar putea foarte bine să ajungă în spatele gratiilor pentru tot restul vieţii în Ţările de Jos (sau în County Durham, precum Charles Taylor).
Conform unui studiu publicat în 2018, condiţiile de exil s-au schimbat drastic. înainte, atât liderii sub conducerea cărora se petrecuseră atrocităţi, cât şi ceilalţi lideri ajungeau în exil în condiţii similare. Acum, după ce s-au fecut progrese în justiţia internaţională, iar statele sunt reticente la acordarea paraşutei de aur conducătorilor celor mai răi dintre cei răi, aceştia din urmă optează „de aproape şase ori mai puţin pentru exil" .[108]
Această constatare a fost publicată într-o revistă academică, sub egida Midwest Political Science Association, aşa că s-ar putea să nu fi ajuns în palatele prezidenţiale ale lumii, dar dictatorii au înţeles, neîndoielnic, că lucrurile s-au schimbat. Când colonelul libian Muammar Gaddafi a aflat că guvernul nigerian a hotărât predarea Iui Taylor, a spus: ,,Asta înseamnă că orice şef de stat ar putea să aibă o soartă similară. S-a creat un grav precedent.”[1]” Robert Mugabe, fostul dictator din Zimbabwe, era prieten cu Taylor. Văzând ce i s-a

întâmplat, a declarat că singurul mod în care va părăsi Zimbabwe va fi într-un sicriu.[1]”

De fapt, niciodată n-a fost uşor de găsit o destinaţie de exil din cauza ameninţării permanente cu moartea sau cu extrădarea. Dar acum, după ce lumea s-a micşorat, iar şansele de a fi detronat au crescut, provocarea este şi mai mare. Ca urmare, singura alegere raţională pe care o pot face tiranii este să rămână la putere cât se poate de mult. Dacă pentru asta este nevoie de mai multe omoruri şi furturi, atunci asta vor face.

Teoretic, renunţarea la această viaţă este posibilă, dar miza este mare şi puţini sunt cei dispuşi să rişte. În faţa alegerii între a continua alergarea pe bandă, a opri maşinăria şi a încerca să sară din mers, majoritatea tiranilor vor alege să continue rutina zilnică. Dar, cât timp se află pe bandă, suprafaţa în mişcare nu este singurul lucru pentru care trebuie să îşi facă griji. Cât timp aleargă trebuie să îşi păzească spatele, pentru că cei din imediata apropiere sunt, de obicei, şi cei mai periculoşi.

2
DUŞMANUL DIN INTERIOR

Mai trebuie să ştii că aceşti duşmani sunt aici.

)))

Nu sunt în străinătate. Sunt aproape de noi, sunt dintre noi. —

Hissene Habré, preşedinte al Ciadului
În noaptea de 28 iunie 1762, Ecaterina dormea în vila de vară Monplaisir, de la palatul Peterhof. Aflată la doar câţiva metri deasupra apelor Golfului Finic, era o reşedinţă liniştită, departe de forfota capitalei imperiale Sankt-Petersburg.i—
Dintr-odată, un bărbat a dat buzna în dormitorul Ecaterinei.
„Gata, a venit momentul! Ridicaţi-vă şi veniţi cu mine!”, a spus soldatul.
Incă sub imperiul somnului, confuză, Ecaterina a întrebat:
,,Ce vrei să spui?”
„Passek a fost arestat”, i-a răspuns acesta.”
Ecaterina acţiona acum contracronometru. Căpitanul Passek era la curent cu complotul ei de aşi detrona soţul, ţarul Petru al III-lea al Rusiei. Dacă Passek ar fi fost torturat, implicarea ei n-ar mai fi rămas multă vreme un secret. Iar dacă ar fi fost dată în vileag, drumul către eşafod ar fi urmat degrabă.[1]—
Ultimii ani fuseseră grei pentru Ecaterina. Ţarul îşi îndepărtase demult soţia, iar Ecaterina s-a convins, până la urmă, că intenţiona s-o înlăture pentru a se căsători cu amanta sa, Elisaveta. Petru îşi insulta şi umilea soţia în public.nl. La beţie profera ameninţări. Minţea, înşela şi complota. Viaţa Ecaterinei era în mare pericol.
După doar câteva luni de domnie, Petru îşi

atrăsese ostilitatea majorităţii facţiunilor din jurul curţii care contau. Mulţi militari erau nemulţumiţi de ciudata >>>
atitudine proprusacă a lui Petru. Obsesia lui pentru Frederic cel Mare, regele Prusiei, era atât de puternică încât şi-a^ obligat soldaţii să poarte uniforme prusace.--- În vreme ce predecesorul său luptase împotriva Prusiei alături de Austria, una dintre primele măsuri luate de Petru a fost să salveze duşmanul Rusiei de la o înfrângere sigură. El ar fi putut intra cu trupele în Berlin, dar n-a facut-o. Când Frederic i-a oferit o serie de teritorii pentru a pune capăt războiului, a refuzat să le primească. Apoi, cu trupele sleite de puteri de un război din care nu păreau să câştige nimic, pentru că Petru nu voia să profite de avantajul avut, a decis să se pregătească de război cu Danemarca, pentru că aceasta deţinea controlul asupra Schleswigului. Era ceva ce nu avea nici o legătură cu Rusia, dar, din nou, era una dintre obsesiile stranii ale lui Petru.-[12] Ca urmare a tuturor acestor evenimente, mulţi soldaţi erau furioşi.

Spre deosebire de Petru, Ecaterina era extraordinar de bună la Durit alianţe cu cei puternici de la curte. Din prima zi în care s-a aflat în Rusia, prinţesa germană a îmbrăţişat cultura locului. A învăţat limba rusă şi s-a străduit să acorde religiei ortodoxe respectul cuvenit. Se comporta, după cum spunea chiar ea, „în aşa fel, încât

ruşii să mă iubească” Şi este evident că mulţi curteni chiar o iubeau sau, cel puţin, o preferau lui Petru al III-lea. După cum spunea un curtean, „simpatia pentru ea creştea direct proporţional cu dispreţul faţă de soţul ei”.— îmbrăcată în negru, Ecaterina şi-a croit drum către cazarma Regimentului îzmailovski, care avea misiunea de a păzi familia regală. Acolo, soldaţii iau sărutat mâinile, picioarele şi tivul rochiei.— După ce a ajuns la Palatul de Iarnă, preoţii, oficialii şi gărzile palatului au spus clar că aveau să o susţină pe Ecaterina, şi nu pe soţul ei, în lupta pentru putere.[121] *Dar, chiar şi cu sprijinul lor, rămânea problema soţului ei. Petru putea fi departe de capitală, dar tot avea acces la comanda a mii de soldaţi.*

Când a devenit evidentă trădarea soţiei lui, Petru a fost tulburat şi confuz. Să încerce oare să negocieze? Unul dintre generali l-a sfătuit să intre cu trupele în Sankt-Petersburg.[122] *Cu forţa militară aflată sub comanda sa, putea s-o distrugă pe soţia lui şi pe complicii ei; şi ar fi putut apoi să îşi recupereze tronul, care era al lui de drept. însă, spre deosebire de soţia sa Ecaterina, Petru nu avea calităţile necesare pentru a reuşi. În loc să mute decisiv, cum fusese sfătuit de generalul său, Petru a ezitat.*

în Sankt-Petersburg, Ecaterina a acţionat în cel mai îndrăzneţ mod cu putinţă. După ce s-a schimbat în uniforma verde a Gărzilor Imperiale, a încălecat pe un cal

alb şi şi-a condus singură armata pentru a scăpa de Petru.[123] *Intr-un final, singurul lucru pe care a fost dispusă să-l accepte a fost abdicarea necondiţionată — în scris. A fost cea mai mare umilinţă posibilă pentru soţul ei.*

La mai puţin de şase luni de la încoronare, Petru al îîî -lea a fost încarcerat la Ropşa, un castel aflat la aproximativ 30 de kilometri depărtare de Sankt- Petersburg. La mai puţin de o săptămână de la pierderea puterii, a murit.

Puterea se bazează pe relaţii. Nu poţi fi lider dacă nu ai susţinători. Pentru tirani Însă, numărul celor pe care trebuie să-i,_ mulţumească pentru a rămâne la putere este mic. În acelaşi timp, aceştia sunt, cel mai probabil, şi oamenii care îi vor da jos. Datele confirmă acest lucru: între 1950 şi 2012 au căzut de la putere 473 de lideri despotici. Conform unei analize, 65% dintre ei au fost înlăturaţi de oameni din interior.[124] Adesea, adevăratul pericol nu-l reprezintă aceia care i se opun pe faţă liderului, ci aceia care sunt permanent în preajma lui zâmbind, în timp ce pun la cale următoarea mişcare.

Pentru a înţelege cum supravieţuiesc (şi se prăbuşesc) tiranii, să privim oamenii conform celor trei categorii evidenţiate de Bruce Bueno de Mesquita şi Alastair Smith în cartea lor, *Manualul dictatorului.* — În prima intră oamenii care contează în teorie — grupul pe care liderii trebuie să-

l câştige pentru a ajunge să deţină controlul. În cea de-a doua sunt oamenii care contează cu adevărat — grupul de care liderii au nevoie pentru a obţine controlul. Iar a treia este reprezentată de cercul interior, cel mai mic grup, fără de care tiranii nu pot conduce.

Oamenii care contează în teorie (numit de Mesquita şi Smith „grupul nominal de selecţie") au un cuvânt de spus privind rămânerea urnii anumit lider la putere, fie el tiran sau nu. Intr-o democraţie liberală, precum SUA, poate fi vorba despre zeci de milioane de oameni, dat fiind că majoritatea celor care au împlinit 18 ani pot participa la alegerile prezidenţiale.

Al doilea grup de oameni este „adevăratul grup de selecţie". Acesta constă în grupul care decide cu adevărat cine rămâne la putere. În Statele Unite, acest grup este alcătuit din cei 538 de electori din Colegiul Electoral. După încheierea votului, reprezentanţii lor aleg preşedintele. În prezent însă, aceşti electori îşi primesc mandatul de la voturile alegătorilor şi votează în consecinţă. Sau, cel puţin, aşa ar trebui să funcţioneze.

Asta înseamnă că, de fapt, adevăratul grup de selecţie cuprinde un număr mult mai mare de alegători dintr-un număr mic de „state-cheie" (state în care votul poate merge în orice direcţie) şi care decid, adesea, rezultatul alegerilor prezidenţiale.

În plus, există lobbişti donatori şi actori politici care îţi pot da resursele de care ai nevoie pentru a avea o şansă reală în a-i convinge pe alegătorii din statele- cheie. Mai explicit, un alegător din Kansas care face parte din grupul nominal de selecţie este mult mai puţin important decât un alegător din Wisconsin, pentru că statul Kansas este întotdeauna roşu (votează cu republicanii), în timp Wisconsin, nu. Voturile din Wisconsin pot conta foarte mult, în vreme ce voturile din Kansas contează doar teoretic. John din Kansas face parte din grupul nominal de selecţie, în vreme ce Joanna din Wisconsin face parte din adevăratul grup de selecţie.

Pe urmă, avem coaliţia câştigătoare. Această constă dintr-un număr mic de oameni din adevăratul grup de selecţie, care trebuie adunaţi pentru a prelua puterea sau pentru a te putea menţine acolo. În cazul Americii, acesta ar fi cel mai mic număr de alegători care trebuie să câştige Colegiul Electoral.

Dimensiunea tuturor acestor grupuri variază enorm, în funcţie de sistemul de guvernare. Majoritatea dictatorilor nu au de ce să işi facă griji în privinţa unor colegii electorale; unii chiar nu trebuie să işi facă griji din cauza alegătorilor. Cu cât regimul este mai autoritar, cu atât aceste grupuri ajung să fie mai mici. La curtea lui Petru al III-lea, în Rusia secolului al XVIII-lea, adevăratul grup de selecţie era mic şi la fel era şi

coaliţia Învingătoare. Ecaterina nu a avut nevoie, pentru a-l detrona pe soţul ei şi a-l arunca în Închisoare, decât de un număr mic de soldaţi din Garda Imperială. În 1762, Imperiul Rus avea o populaţie destul de mare, estimată la 17 milioane de locuitori.[126] *Cu toate acestea, pierderea sprijinului soţiei şi al câtorva personaje militare importante a făcut diferenţa intre păstrarea tronului şi moartea într-o temniţa întunecoasa.*

Ar putea părea că povestea lui Petru şi a Ecaterinei este foarte diferită de dinamica politicii contemporane. Statele Unite nu existau atunci, nu apăruse industrializarea şi numărul democraţiilor liberale din lume era un mare zero – dar aceasta nu înseamnă că modul în care functionează tirania nu mai este valabil. În ţările extrem de autoritare poate exista o coaliţie câştigătoare care să fie formată din câteva sute de oameni. În aceste ţări, sprijinul unui mic grup de elită decide totul: dacă tiranul poate păstra sprijinul coaliţiei câştigătoare, atunci el rămâne la putere şi în viaţă. Dacă pierde coaliţia câştigătoare, el pierde puterea – şi chiar mai mult de-atât. Pentru toţi ceilalţi care trăiesc în regimuri atât de violente, o viaţă mai bună inseamnă a trece de la statutul de ţăran neputincios la unul care contează cu adevărat, ca parte a grupului de selecţie.

Dacă nu ştiau deja asta după decenii de conducere totalitaristă, regimul nord-

coreean i-a predat această lecţie poporului său în anii 1990. —

Coreea de Nord este o ţară cu relief muntos, ierni aspre şi o agricultură precară. De la sfârşitul anilor 1950, când o mare parte din Coreea de Nord era o ruină ca urmare a războiului cu Coreea de Sud şi aliaţii săi, ţăranii au fost obligaţi să se colectivizeze. Asta însemna că, în loc să producă pentru ei înşişi, produceau acum pentru stat. Ca urmare, milioane de oameni au ajuns dependenţi de guvern, din moment ce nu-şi mai puteau cumpăra alimente sau nu le mai puteau produce în cantităţi suficiente pentru ei înşişi. În schimb, guvernul decidea cine şi ce primea. Acest sistem „funcţiona”, atât cât o facea, pentru că atât Uniunea Sovietică, cât şi China au sprijinit masiv Coreea de Nord în timpul Războiului Rece. Când Uniunea Sovietică s-a destrămat, China şi-a redus şi ea sprijinul — parţial şi din cauză că propria agricultură nu mergea conform planificării. Şocul extern a fost uriaş. Familia Kim ar fi putut răspunde prin mărirea exporturilor sau liberalizarea sistemului colectivizat în interior, dar nu a luat nici una dintre aceste măsuri. Când ţara a fost lovită de inundaţii în 1995, nord-coreenii sufereau deja de foamete. Sistemul nu funcţionase nici înainte ca apa să dea năvală, iar acum era complet distrus.

Pentru mulţi nord-coreeni de rând, situaţia

*era atât de disperată, încât începuseră să mănânce scoarţă de copac. Ji Hyun-ah, în vârstă de 17 ani la vremea aceea, povesteşte cum stăteau lucrurile..*11!! *În primul rând, trebuia să găseşti copacul potrivit. Aveau nevoie de pini şi pentru a-i găsi trebuia urcat pe munte sau coborât în văi. După ce-i găsea, Ji îi tăia, o sarcina deloc uşoară pentru cineva deja slăbit în urma înfometării.*
Copiii (sau părinţii lor) trebuiau să cojească copacii tăiati cu un cuţit sau o coasă. Sub scoarţă se găsea ceea ce ei numeau songgi, stratul subţire care separă scoarţa de lemnul copacului. După ce se aduna destul songgi (ceea ce era o muncă grea), acesta era fiert în leşie, întins afară şi lăsat peste noapte la înmuiat. După aceea bucăţile erau bătute cu o bâtă, amestecate cu puţin mălai, din care se facea un fel de turtă. După cum spunea Ji, „abia se putea mânca şi nevoia de a te descurca cu aşa ceva era îngrozitoare”.—
Pentru unii copii coreeni, situaţia era încă şi mai disperată, pentru că nu aveau nici măcar aceste turte de scoarţă de pin tot timpul. Pentru ei, a putea mânca scoarţă era ca o sărbătoare de Crăciun. [130] *Şi totuşi, îşi amintea Ti, ,,nu ne-a dat niciodată prin cap să dăm vina pe guvernul dictatorial pentru greutăţile noastre”.—*
Treptat însă, în timpul catastrofei, când tot mai mulţi nord-coreeni mureau ca urmare a malnutriţiei, riscul ca acest lucru să se

*întâmple a crescut. Pentru Kim Jong-il (tatăl lui Kim Jong-un şi fiul primului conducător al Coreei de Nord, Kim Il-sung), aceasta nu mai era doar o problemă umanitară, ci o problemă de supravieţuire a regimului. **În** loc să distribuie puţinele alimente după nevoi, cel puţin o parte dintre acestea au fost alocate în funcţie de loialitatea faţă de regim şi de măsura în care o persoană era utilă pentru menţinerea la putere a clanului Kim. **În** Phenian, unde oamenii chiar contau pentru dictatură, raţiile de alimente erau relativ mari. În afara capitalei, în zonele rurale mai puţin importante, nenumăraţi oameni mureau de foame. Nu era o întâmplare. Câteodată, în timpul foametei, raţia pentru un om în Phenian era aproape dublă faţă de cea din alte provincii.— Conform concluziilor trase de politologii Daniel Byman şi Jennifer Lind, „Kim Jong-il îşi proteja grupul de selecţie şi permitea ca foametea să facă ravagii în rândul celor consideraţi cel mai puţin loiali”. — Iar pentru aceştia, efectul era chiar devastator. Conform unor date estimative de încredere, în jur de 3-5% din populaţia pe care Coreea de Nord o avea înainte de foamete a decedat. —*

Elitele de la palat, fie că sunt oficiali cu funcţii înalte în partid, generali sau oligarhi, pot ajuta sau împiedica ambiţiile unui tiran. În varianta cea mai bună pentru tiran, o mare parte a elitelor consideră că o

continuare a guvernării dictatorului este în interesul lor. În acest caz, nu numai că acceptă modul lui de guvernare, dar sunt un sprijin în momentele tulburi. Varianta cea mai probabilă şi cea mai de temut pentru tirani este însă cea în care o parte importantă a adevăratului grup de selecţie îşi doreşte să-l vadă pe dictator răsturnat de la putere – fie pentru că vrea puterea, fie pentru că are convingerea că interesele i-ar fi servite mai bine de un alt conducător.

Pentru despot, gestionarea adevăratului grup de selecţie şi a ţării în ansamblu este atât de grea pentru că aceste regimuri sunt extrem de opace, nu numai pentru cei din afară, ci şi pentru dictatorul însuşi. Este ceea ce se cunoaşte drept „dilema dictatorului".-- Pentru a rămâne la putere, dictatorul instaurează un climat de teamă permanentă. Această frică n amuţeşte pe critici, care nu au curajul să îşi spună părerea. Pentru că cei mai mulţi păstrează tăcerea, dictatorul nu ştie niciodată ce cred oamenii cu adevărat — şi nici măcar consilierii lui. Este acest om într-adevăr loial sau doar se preface? Chiar este de acord cu ideologia guvernului sau joacă teatru pentru a câştiga timp până are ocazia să-l înjunghie pe tiran pe la spate? Tiranul nu are cum să ştie. Poate că este cel mai puternic om din ţară, dar nu poate avea încredere că subordonaţii îi spun adevărul. Aşadar fiecare decizie pe care o

ia dictatorul se bazează pe informaţii care au fost filtrate printr-o ceaţă de temeri.

O asemenea dinamică este străină pentru majoritatea dintre noi, pentru că noi putem vorbi deschis, iară teama că asta ar duce la moartea noastră prematură sau că familiile noastre vor fi torturate. Un funcţionar care îi spune şefului său un adevăr neplăcut îşi poate reduce şansele de avansare. Poate fi chiar concediat. Dar cine nu l-ar minţi pe un dictator dacă adevărul ar echivala cu închisoarea sau moartea? În dictaturi, adevărul poate fi fatal.

Cei mai mulţi tirani nu sunt nişte proşti, aşa că îşi dau seama că nu li se oferă tabloul complet. În aceste condiţii, este logic ca tiranii să presupună ce este mai rău despre oamenii care îi înconjoară.

Nu toţi tiranii au însă aceleaşi dificultăţi în interacţiunea cu duşmanul din interior, pentru că există foarte multe tipuri de coaliţii pe care liderii se bazează. Politologii Bueno de Mesquita şi Alastair Smith scriau:

> *Dacă este nevoie de un grup mic de susţinători, iar acesta poate fi constituit dintr-un grup mare de potenţiali suporteri (ca în coaliţiile mici necesare în locuri precum Zimbabwe, Coreea de Nord sau Afghanistan), atunci cel aflat la conducere nu este nevoit să cheltuie prea mult din fondurile regimului pentru a cumpăra loialitatea coalitiei.*[136]

În asemenea condiţii, preţul „loialităţii”

elitei faţă de conducător este mic, pentru că există fonduri suficiente. Dacă ministrul de interne solicită o parte mai mare din banii furaţi de regim de la populaţie, acestuia nu i se va mări salariul – în schimb, va fi înlocuit cu unul din numeroşii „calificaţi", dornici de a ocupa această funcţie. Dar situaţia din Zimbabwe, Coreea de Nord şi Afghanistan descrisă de Mesquita şi Smith nu este valabilă pentru toate regimurile dictatoriale. Unii conducători trebuie să muncească mai mult pentru a ţine în funcţiune maşina de fecut bani, pentru că baza de recrutare este mult mai mică.

Să ne gândim la noul şef al unei junte militare. Cu un an înainte era un simplu colonel care-şi facea griji pentru rolul său în armată, dar acum a câştigat puterea şi trebuie să îşi facă griji pentru noul rol ca dictator. A avut deja prima apariţie televizată, pentru a-şi impune autoritatea şi pentru a linişti comunitatea internaţională, „dar acum trebuie să se ocupe de noua funcţie. În mare măsură, asta presupune să aibă grijă de mulţumirea tovarăşilor săi colonei, pentru că are nevoie de ei ca să se menţină în funcţie. Dacă aceşti colonei ar avea >>,

impresia că soarta lor s-ar îmbunătăţi în cazul în care altcineva ar fi la putere, vor avea grijă ca altcineva să preia funcţia. Şi, de îndată ce acea persoană preia funcţia, predecesorul său se află în mare pericol.

Problema cu această situaţie, din

perspectiva conducătorului loviturii de stat, o reprezintă dificultatea de a înlocui oamenii. Soldaţi sunt destui, nu şi colonei, iar el are nevoie să se înconjoare de ofiţeri superiori, pentru că militarii de rând nu au experienţa sau poziţia care să-l ajute să tină frâiele noului guvern.

**În democraţii, s alegătorii pot fi înlocuiţi; dacă îl pierzi pe unul, îl poţi câştiga pe un altul. Dar în regimurile autoritare oferta de elite care să formeze adevăratul grup de selecţie este limitată. În monarhii, de exemplu, nu sunt prea mulţi prinţi. Dacă îl îndepărtezi pe unul, s-ar putea să nu mai găseşti altul în loc. Acelaşi lucru este valabil şi în cazul multor dictaturi. Nu există prea mulţi generali sau spioni şefi, iar tiranii nu-i pot înlocui întotdeauna pe aceia care se întorc împotriva lor. Ca urmare a faptului că în regimurile militare sau în monarhii există un număr mai restrâns de posibili înlocuitori, conducătorii trebuie să muncească mai mult pentru păstrarea elitelor de partea lor. Preţul acestora creşte, ca să zicem aşa. Şi, oricât de enervant ar fi acest lucru din perspectiva tiranului, a nu plăti acest preţ nu este tocmai o opţiune.*

Pentru a plăti acest preţ, despoţii au nevoie de bani – mulţi bani,^şi asta în plus faţă de fondurile lor private, desigur. Intr-o situaţie ideală, tiranii şi-ar dori acces la o sursă de bogăţie care să nu depindă de muncitori calificaţi. Dacă nu, tiranul

depinde de bunăvoinţa unui număr mare de oameni, iar aceasta este o situaţie pe care doresc s-o evite, în general, pentru că îi vulnerabilizează. În plus, dacă maşina de bani depinde de muncitorii calificaţi, înseamnă că trebuie cheltuiţi bani pe educaţie, ceea ce ar fi o risipă, din moment ce aceleaşi sume ar putea fi cheltuite pe lucruri care merită cu adevărat, cum ar fi cumpărarea opoziţiei sau ridicarea unei statui de aur care să te reprezinte şi care să se învârtă după soare.

Nu este de mirare că multe dintre regimurile cele mai dure din lume au avut acces la petrol, gaze sau diamante. Extragerea acestor resurse naturale nu este doar profitabilă, ci poate fi făcută chiar dacă toţi cei care îl înconjoară pe lider sunt incompetenţi. Extragerea petrolului este un proces greu şi obositor. Pentru asta, guvernul trebuie să asigure investiţii mari, pe lângă tehnologiile sofisticate şi expertiza necesare. Dar — şi aici intervine avantajul pentru tirani — nu este un proces care sa necesite un număr mare de oameni, iar cei necesari sunt deja instruiţi. Motivul este că petrolul este un bun atât de profitabil, încât liderii pot, pur şi simplu, să vândă câmpul petrolier unui jucător străin mare, care se va ocupa de tot în locul lor. Forarea? O va face el. Rafinarea? Este rezolvată. Transportul? Nici o grijă. Pentru că ştie că va câştiga milioane sau miliarde, acesta este bucuros

să se ocupe tot. De fapt, directorul executiv al companiei care completează cecul ar putea fi chiar mai bucuros să aibă de-a face cu un tiran, decât să aibă de-a face cu autorităţi legislative, activişti de mediu sau jurnalişti de investigaţii. Pentru tirani este aranjamentul perfect. Petrolul şi dictatura merg " ..... AA ..... *mana în mana.*

Dacă gradul de incompetenţă este prea mare sau nu există petrol pentru a plăti elitele, dictatorul mai are un instrument pentru a gestiona grupul de selecţie, şi anume reprimarea. Gestionarea grupului de selecţie este ca şi cum ai sta pe marginea unei gropi pline cu şerpi de trei metri lungime — orice mişcare greşită ar putea fi şi ultima. Monştrii aceia trebuie hrăniţi sau ţinuţi sub control.

> > >

Epurarea este însă atât o artă, cât şi o ştiinţă. Este un drum periculos. Tiranii ar trebui să ia măsuri radicale şi să îşi distrugă duşmanii, nu doar să îi slăbească puţin, permiţându-le să reprezinte în continuare un pericol şi să se radicalizeze. Niccolo Machiavelli, diplomatul italian care a scris Principele la începutul secolului al XVI-lea, spunea următoarele:

> *Aici merită observat că pe oameni trebuie ori să-i îmbunezi, ori să-i elimini, pentru că ei se răzbună pentru un rău neînsemnat, dar pentru unul grav n-au cum s-o facă, aşa încât răul pe care îl faci*

cuiva trebuie să fie astfel încât să nu ai a te teme de răzbunare.[1]*—*

Aşadar de ce ai mai da bani să plăteşti elitele, în loc să-i elimini pur şi simplu pe toţi aceia care reprezintă o ameninţare cât de mică sau să-i forţezi să ţi se supună, în loc să le faci pe plac?

Nu orice despot poate recurge imediat la omor, pentru că elitele impun condiţii. Epurarea este, conform unei definiţii, înlăturarea unui membru din coaliţia de guvernare. — Acest lucru poate însemna mai multe lucruri. Ar putea fi o retrogradare, o încarcerare, un exil forţat sau condamnarea la moarte. Desigur, nici una dintre variante nu este în interesul victimei epurării, dar, clar, rezultatul este în interesul elitelor rămase.[139] *Oricât de mulţi bani ar genera o dictatură prin furt şi şantaj, resursele sunt limitate. Gând unii membrii ai elitei sunt înlăturaţi ori omorâţi, aceleaşi beneficii pot fi împărţite diferit, astfel încât unora să le revină o parte mai mare — sau, cel puţin, asta este ceea ce se aşteaptă. Rezultatul este că elitele nu numai că acceptă, dar şi contribuie activ la astfel de acţiuni, pentru că în felul acesta avansează, eliminându-şi concurenţii. Aceleaşi beneficii, mai puţini oameni. Există însă un punct de co*titură*, din cauza a ceea ce eu numesc „efectul Icar”. În mitologia greacă, Icar a scăpat din situaţia dificilă în care era construind o pereche de aripi. El a fost avertizat să nu zboare prea*

aproape de mare sau de soare, dar mândria l-a făcut să nu ţină cont de sfat. Până la urmă, a ajuns prea aproape de soare şi aripile au început să se topească, iar el a căzut şi a murit. Situaţia elitelor de la palat este similară. La început, poate exista mult entuziasm, datorită unei felii mai mari din tortul beneficiilor. Dar, la un moment dat, speranţa într-o porţie şi mai mare este contracarată de teama membrilor elitelor că şi ei ar putea fi epuraţi. Una este dispariţia câtorva oficialităţi înalte după ce au fost implicate într-o tentativă de asasinat şi alta este dacă, fără nici un motiv aparent, sunt împuşcaţi oameni, unul după altul. Pe măsură ce se golesc scaunele din sala de consiliu sau apar figuri noi, începe să se instaleze panica. Miniştrii asudaţi, speriaţi de moarte, vor trece de la statutul de suporteri ai epurărilor la cel de duşmani ai tiranului. Pe măsură ce tot mai mulţi încep să îşi dea seama că ar putea deveni victime ale omorurilor, membrii elitelor ar putea să constate că s-au apropiat prea mult de soare.

Ca urmare, ar putea încerca să acţioneze împotriva tiranului înainte de a fi prea târziu. Dacă au ocazia să se coordoneze între ei, conducătorul este în pericol de a provoca atacul împotriva poziţiei sale prin chiar măsurile implementate pentru a şi-o fortifica. Dar, chiar dacă găseşte echilibrul dintre promisiune şi ameninţare, dilema

dictatorului nu dispare. Pur şi simplu, nu poate fi sigur de ce parte se află supuşii lui. Există o singură excepţie însă, şi anume momentele de criză. Când liderul este atacat, de exemplu în timpul unei lovituri de stat, există un moment scurt în care acesta poate vedea limpede prin ceaţă. Nu vede doar cine îi este cu adevărat loial, ci şi cine doar se preface a fi. Şi, mai important, el ştie acum cât este de puternic în raport cu duşmanii săi. Dacă supravieţuieşte, este mai puternic decât ei. Dacă nu, este oricum prea târziu pentru a mai face ceva, dar, cel puţin, ştie destul de bine cum stă. [140] *Acest mic interval de claritate le place atât de mult liderilor, încât unii chiar lasă comploturile împotriva regimului să se desfăşoare. Legenda spune că Ranavalona I, regina regatului Merina din Madagascar, a procedat exact aşa. Europenii, atât cât le păsa de Madagascar, o descriau câteodată ca fiind o barbară care îi persecuta pe creştini şi care renunţase la politicile mai „luminate" ale predecesorului său.—*

Era de aşteptat ca această istorie să fie înflorită pe parcurs. Obiectivele reginei erau păstrarea puterii şi protejarea independenţei Madagascarului. Comentatorii de la Londra şi Paris doreau exact opusul. Vecinii insulei erau deja colonizaţi, iar poziţia strategică a Madagascarului prezenta ocazia de a face bani pentru oricine ar fi controlat insula.

Acestea fiind spuse, fără îndoială că Ranavalona I era un tiran de o cruzime excesivă, nu doar cu străinii, ci şi cu populaţia locală. Este de notorietate că a supus mulţi oameni ordaliei, care presupunea consumarea de seminţele otrăvitoare ale unui copac numit tangena. Oamenii erau liberi să se învinuiască unii pe alţii de diverse fapte — aşa cum facea regina, de multe ori. Pentru a-şi dovedi „nevinovăţia", acuzatul trebuia să consume seminţele otrăvitoare şi să rămână în viaţă. Cei care mureau erau, prin definiţie, vinovaţi. Seminţele de „mango de mare", cum mai sunt denumite, conţin cerberin, un glicozid cardiotonic. Când un medic prescrie un glicozid cardiac pacienţilor cu inimă slabă, aceasta începe să bată mai rar, dar mai puternic. Consumul de nuci de tangena au la început acelaşi efect. Dar, la un moment dat, otrava inundă inima pe care o face să bată neregulat şi mult prea repede. Fără tratament, inima se opreşte complet din a mai pompa sânge. Nu regina Ranavalona a inventat procesul ordaliei, dar sub domnia ei a atins apogeul. Sute de mii de malgaşi au murit din această cauză cât timp a domnit ea. [142]

În 1855, tronul reginei din Madagascar a fost în pericol, când francezul Toseph-Francois Lambert a încheiat o înţelegere cu prinţul Rakoto, fiul reginei Ranavalona şi moştenitorul tronului. La urcarea pe tron, Rakoto urma să-i acorde lui Lambert

dreptul de a exploata resursele bogate şi neutilizate ale

Madagascarului. — Deşi era ceva extraordinar pentru francez, era un dezastru pentru Madagascar, dar mai ales pentru suveranul la putere, cu atât mai mult cu cât înţelegerea intra în vigoare doar în cazul detronării reginei Ranavalona. La început, Lambert a sperat că guvernul francez va avea grijă să îi rezolve această problemă şi să-l scape de ea. — Dar nu s-a întâmplat aşa, astfel că Lambert a început să pună la cale o lovitură de stat.

Ce s-a întâmplat în continuare este subiect de discuţie. Conform uneia dintre versiuni, lovitura de stat a eşuat până la urmă din cauza comandantului răspunzător cu paza lecţie magistrală de inducere în eroare, care a implicat-o nu numai pe regina Ranavalona, ci şi pe Rakoto.[146] *Astfel, regina ar fi aflat că tronul ei şi independenţa ţării erau în pericol, dar ea, în loc să lovească cu prima ocazie, a lăsat complotul să se desfăşoare, pentru a putea obţine mai multe informaţii cu privire la cei care o trădaseră.*

*Nu este nevoie să mai spunem că aceasta a fost o strategie foarte riscantă, una pe care maioritatea conducătorilor nu-şi doresc s-o adopte. În felul acesta, ei rămân neştiutori în privinţa curtenilor care le sunt alături şi a celor care pândesc să atace. Aceasta le lasă o alegere: să pună pe primul loc competenţa sau loialitatea? Dată fiind miza, logic ar fi să se înconjoare cu si*c*ofanţi — chiar dacă sunt proşti sau*

incompetenţi. În dictaturi, loialitatea este primordială. La urma urmei, competenţa poate fi periculoasă. Dacă înalţii funcţionari şi consilierii sunt prea buni la ceea ce fac, s-ar putea sătura să li se spună ce au de făcut şi să înceapă să comploteze pentru a prelua ei înşişi puterea. Acesta este motivul pentru care majoritatea dictatorilor aleg loialişti care nu au altă opţiune. Dependenţa de tiran aduce loialitate, iar loialitatea vine la pachet cu încrederea.

Dar, ca în cazul tuturor deciziilor legate de supravieţuirea regimului, se face un compromis. Pe măsură ce dictatorii promovează oficiali incompetenţi în funcţii de conducere, primele rânduri ale guvernului sunt sufocate de oameni care n-ar avea ce căuta în zona puterii. Cu timpul, aceasta devine o problemă serioasă, deoarece chiar şi conducătorii sistemelor de guvernare foarte centralizate trebuie să genereze rezultate pozitive pentru suficienţi oameni, în scopul de a păstra controlul. Aţi auzit vreodată spunându-se că trebuie să te străduieşti să nu fii cea mai inteligentă persoană din încăpere, pentru că în felul acesta mai poţi să înveţi câte ceva? Ceea ce am spus mai sus este exact opusul. Faptul că se înconjoară cu sicofanţi incompetenţi, pentru că sunt mai puţin periculoşi, face tiranul să fie cea mai deşteaptă persoană din încăpere, pentru

că aşa a ales chiar el.
Asemenea sicofanţi îi vor spune cu siguranţă dictatorului ceea ce vrea să audă, pentru că, în timp, el ajunge să îi elimine pe cei care îi spun adevăruri neplăcute, dar îi recompensează pe cei care mint pentru a-i face pe plac. Rezultatul este o capcană pe care tiranii şi-o întind singuri, pentru că, pe măsură ce percepţia lor asupra realităţii este tot mai deformată de propriile decizii, au şanse tot mai mari să facă greşeli catastrofale din cauza unei versiuni a realităţii care nu a fost niciodată reală.[147]
Există şi un aspect structural al acestui tablou. Dacă
> £
prioritatea numărul unu este securitatea (a regimului, nu a populaţiei), tiranul îşi va petrece mult timp înconjurat de oameni care îi aparţin acelei lumi, şi anume agenţi de informaţii, ofiţeri superiori, poliţie. Aceştia, la rândul lor, sunt instruiţi şi plătiţi să se gândească toată ziua la ameninţări. Dacă ne uităm la presedintele rus Vladimir Putin, de exemplu, traiectoria este clară. La început s-a înconjurat cu tehnocraţi, care erau interesati cu adevărat de bunăstarea economiei. înainte de a fi consilierii preşedintelui, ei fuseseră bancheri sau manageri.
Cu timpul, influenţa acestui grup s-a diminuat, iar cea a ***siloviki*** *a crescut. —* ***Siloviki*** *sunt oameni din structurile de*

forţă. Vorbim aici, de exemplu, de Serghei Narîskin, şeful serviciului rus de informaţii externe[1-49]*; sau de Aleksandr Bortnikov, şeful instituţiei care i-a urmat infamului KGB. Narîşkin şi Bortnikov au o viziune asupra lumii filtrată prin prisma profesiei lor. După ce au petrecut decenii în lumea umbrelor, unde toţi şi toate reprezentau un potenţial pericol, ei au un mod de gândire care se transmite celui care îi ascultă.*

În 2014, de exemplu, când preşedintele ucrainean Viktor îanukovici a vrut să fugă din ţară, Putin a avut de luat o decizie. Să-l ajute sau să-l lase să fie deferit justiţiei în Ucraina, unde guvernul său era responsabil de moartea a zeci de protestatari? Indiferent pe ce cale ar fi mers guvernul rus, aceasta ar fi putut avea repercusiuni majore pentru politica externă rusă. Era o problemă politică, economică şi militară. Pentru a lua o decizie, preşedintele Putin a convocat o şedinţă care a durat toată noaptea, până la ora şapte a doua zi dimineaţă. Dar, în loc să încerce să înţeleagă problema din mai multe unghiuri, oamenii pe care îi asculta erau militarii şi spionii — siloviki. Când şedinţa s-a terminat, Putin a declarat: „Trebuie să începem să ne ocupăm de întoarcerea Crimeii la Rusia”. [150]

Urmarea acestei încrederi excesive în siloviki este un feedback în buclă, pe care politologii Seva Gunitsky şi Adam Casey au descris-o astfel:

Toţi consilierii preşedintelui privesc Occidentul ca pe o ameninţare gravă la adresa Rusiei, ceea ce îl încurajează pe Putin să adopte o poziţie tot mai ostilă. Acest lucru, la rândul său, provoacă Statele Unite şi Europa să înfrunte Rusia, ceea măreşte influenţa consilierilor lui Putin, pentru că le justifică viziunea pesimistă şi adesea paranoică. Oarecum, ca urmare a acestui lucru, politica externă a Rusiei a devenit, cu timpul, tot mai beligerantă. [151]

Oamenii distruşi devin tirani, iar mai apoi tirania îi distruge şi mai mult. Mulţi dictatori ajung la putere având experienţe de viaţă care le deformează profund viziunea asupra realităţii. Kim Jong-un, de exemplu, şi-a trăit copilăria precum un personaj din The Truman Show, în care o lume întreagă era construită pentru el.

Proprietatea liderului suprem era atât de mare, încât copiii se deplasau adesea cu maşinuţe de golf. [152] *Erau acolo bucătari proprii, grădinari şi profesori care aveau grijă de satisfacerea tuturor nevoilor. Un singur lucru îi plăcea copilului Kim cu adevărat, şi anume să se joace cu avioane şi vapoare de jucărie.* [153]

îşi petrecea ore în şir în acest fel. Şi dacă întâmpina vreo greutate, indiferent de oră, zi sau noapte, chema un inginer maritim să-l ajute. îar acesta n- avea încotro, trebuia să vină.

Pe când avea doar opt ani, moştenitorul „se îmbrăca în uniformă de general, cu stele, iar generalii adevăraţi, cu stele reale pe umăr, se înclinau în faţa băiatului şi i se adresau politicos”. Dacă ar fi să dăm crezare spuselor bucătarului personal de la vremea aceea, Kim a început să poarte şi un pistol Colt, calibrul 11,43 mm, de la 11 ani.[155] *Un ziarist observa într-un articol despre Kim că pentru majoritatea dintre noi este valabil faptul că în copilărie suntem centrul universului, dar că acest*

Nu trebuie să fii psiholog pentru a înţelege că dictaturile nu sunt propice dezvoltării unei minţi sănătoase. Neîndoielnic, acest lucru este valabil pentru dictatorul însuşi — dar este valabil şi pentru

lucru se schimbă când creştem. Pentru Kim nu s-a schimbat. Totul a continuat să se învârtă în jurul lui. [116]

oamenii obişnuiţi.

Viaţa trăită într-o tiranie este foarte stresantă. Oamenii de rând trebuie să aibă grijă ce vorbesc, — . .

pentru ca a spune ceva nepotrivit poate avea consecinţe grave. Chiar dacă pedeapsa nu îi vizează direct, ea se poate răsfrânge asupra celor din jur. îar când omul este atât de copleşit încât are nevoie de îngrijire medicală, cei care au ghinionul să trăiască într-un sistem nedemocratic nu pot avea încredere nici în doctori. în ultimul secol au fost multe regimuri

tiranice care au folosit sistemul psihiatric pentru a scăpa de duşmani.
Spre deosebire de majoritatea (deşi nu toate) tipurilor de tratament medical, într-o democraţie liberală unui pacient i se poate impune urmarea unei proceduri psihiatrice, împotriva voinţei lui. Dar măsuri drastice, cum ar fi internarea într-un spital de psihiatrie, într-o democraţie se pot lua doar în condiţii clar definite — în mod obişnuit, când pacientul reprezintă un pericol pentru el însuşi sau pentru alţii. Pe de altă parte, în Uniunea Sovietică, psihiatrii — ei înşişi speriaţi de regim sau părtaşi la acesta — obişnuiau să interneze oameni sănătoşi în spitale de psihiatrie.
Nici la vârf, unde elitele şi tiranul sunt într-o permanentă competiţie pentru putere şi ocazii de îmbogăţire, situaţia nu este calmă. Conform dilemei dictatorului, toată lumea din jur reprezintă un potenţial pericol.
Din punct de vedere psihologic, acest lucru poate fi extrem de stresant şi, ca urmare, mulţi au încercat să diagnosticheze starea mintală a dictatorului. Acest lucru poate fi foarte greu, pentru că puţini sunt dispuşi să stea de vorbă cu un specialist — lucru care nu i-a împiedicat pe psihologi să încerce. Ceea ce nu este surprinzător, dat fiind impactul pe care unii dictatori l-au avut asupra lumii. Cum am putea înţelege ce s-a întâmplat în Libia lui Gaddafi, de exemplu, Ură a înţelege mintea acestuia?

Ar fi imposibil. De asemenea, înţelegând starea mintală a tiranului, se poate prevedea comportamentul său. Cum reacţionează sub presiune? Dacă este încolţit, care este probabilitatea să atace sau să cedeze? Suferă de vreo boală mintală care influenţează modul în care guvernează?

Dată fiind structurarea acestor regimuri, s-ar putea ca „suferă" să nu fie cuvântul potrivit. Intr-o oarecare măsură, o minte anormală poate fi utilă pentru conducerea unei dictaturi sau a unui regat. Dictatorii au de-a face cu un mediu anormal, în care au de luat destul de des decizii anormale. Dacă un om sănătos, provenit dintr-un mediu normal, s-ar trezi dintr-odată dictator, probabil că nu ar rezista prea mult. Pentru a te menţine la putere ani sau chiar decenii la rând într-un mediu atât de ostil este nevoie de puţină paranoia: unele dintre ameninţările acelea ar putea fi reale. Cum doarme un om „normal", după ce a ordonat uciderea cuiva cu care avusese o conversaţie perfect normală cu doar o zi, două în urmă?

Dr. Jerrold Post, născut în Connecticut în 1934, a fost un psiholog de renume care s-a ocupat de analizarea minţilor de dictatori. O mare parte din viaţa profesională şi-a petrecut-o consiliind CIA şi alte structuri guvernamentale americane, iar liderul pe care l-a studiat îndeaproape a fost dictatorul irakian Saddam Hussein. În

profilul pe care i l-a fecut lui Hussein în 1991, el scria:

> *Dorinţa lui Saddam de putere, pentru el şi pentru Irak, nu are limite. De fapt, în mintea lui, destinul lui Saddam şi al Irakului este unul şi acelaşi. [...] Nu există nici o dovadă că, în dorinţa de a-şi împlini visurile mesianice, ar avea vreo constrângere de conştiinţă; loialitatea lui este doar pentru Saddam Hussein. Când apare vreun obstacol în drumul lui revoluţionar, Saddam îl elimină, fie că este vorba despre un subordonat care-i fusese loial până atunci sau de o ţară care îl sprijinise anterior. —*

Dr. Post credea că Saddam Hussein era un „narcisist malign". Ca formă gravă de tulburare de personalitate narcisistă, aceasta poate fi descrisă după cum urmează:

> *Ca şi narcisistii clasici, narcisistii maligni suferă de mania grandorii, sunt egocentrici, hipersensibili la critică şi incapabili de empatie pentru alţii. Ei maschează sentimente profunde de nesiguranţă cu o imagine de sine exacerbată. Dar n arcisis tii maligni au şi tendin ţe paranoice şi agresive s[1] au cateva trasaturi comune cu personalitatea antisocială, inclusiv lipsa considerentelor morale sau etice.[1] —*

Asa ceva ar constitui un impediment major pentru cineva cu un loc de muncă obisnuit, dar pentru „a avea succes" ca tiran, poate

fi de ajutor.

Problema este însă că există o limită. Puţină boală mintală ar putea fi utilă, dar aceasta se poate dovedi periculoasă pentru domnia tiranului dacă devine atât de gravă, „încât respectivul pierde orice legătură cu realitatea. În cazul lui Saddam Hussein, lucrurile nu au stat aşa. După cum spunea dr. Post în faţa Comisiei de Apărare a Camerei Reprezentanţilor a SUA:

> *Saddam nu doreste să devină martir, iar supravieţuirea este prioritatea numărul unu pentru el. Autoproclamat revoluţionar pragmatic, el nu doreste un conflict în care Irakul să fie grav afectat, iar statutul său de lider, distrus. [...] Saddam nu ar cădea odată cu ultimul buncăr în flăcări dacă ar avea o cale de scăpare, dar poate fi extrem de periculos şi ar fi în stare de orice dacă este încolţit.[1-2]-*

Saddam nu suferea de o tulburare psihotică, iar scopul său suprem de a supravieţui nu s-a schimbat niciodată. Când una dintre aceste circumstanţe se schimbă pentru un tiran, prăbuşirea rapidă devine foarte probabilă.

Vom înţelege mai bine acest lucru dacă luăm în considerare cazul lui Francisco Macias Nguema. După ce a preluat puterea în 1968 în Guineea Ecuatorială, care tocmai îşi câştigase independenţa, Nguema a trecut la treabă. Primul om care a simţit efectele puterii lui a fost Ondu Edo.

Edo, care se refugiase în exil după ce pierduse alegerile prezidenţiale în faţa lui Nguema, avea reţineri să se întoarca, pentru ca se temea ca nu era în siguranţa dacă o făcea. Nguema i-a promis că nu i se va întâmpla nimic. Edo a fecut greşeală să-l creadă.--l După ce şi-a consolidat controlul asupra micii ţării, aproape întreaga populaţie a început să sufere. Spre deosebire de unele ţări vecine de la vremea aceea, Guineea Ecuatorială chiar avea linii de electricitate funcţionale, dar companiile de utilităţi au încetat să mai furnizeze energie electrică. — Pentru că muncitorii veniţi din ţara vecină, Nigeria, erau trataţi tot mai rău, ei au început să plece – ceea ce l-a determinat pe Nguema să instituie munca forţată.[163] *Nesiguranţa pe care o simţea ca urmare a lipsei de educaţie l-a făcut pe Nguema să meargă până într-acolo încât să interzică termenul de „intelectual”.* [164] *Situaţia a devenit atât de disperată, încât două treimi din populaţia Guineei Ecuatoriale a fugit din ţara.*

*Nimeni din tară nu a fost însă trata*t m ai rău decât *adversarii politici ai lui Nguema. În închisorile de tristă faimă ale ţării, ei intrau în „categoria A", care însemna o pedeapsă apropiată de aceea cu moartea.*

Unul dintre acei prizonieri a fost Pedro Ekong Andeme, care ajunsese ministru al sănătăţii în 1968, la vârsta de doar 27 de ani. În mod normal, acesta ar fi fost un

motiv de mândrie. Ministru! La o vârstă atât de fragedă. Dar în cazul lui Ekong totul s-a transformat într-un cosmar. În 1971 a fost trimis la închisoarea din Malabo. încarcerat într-o celulă mică, nu i s-a permis nici să aibă îmbrăcăminte. Gol, era forţat să doarmă pe podeaua goală de ciment. Şi mai era şi tortura. ,,În fiecare sâmbătă dimineaţa, fiecare deţinut politic, inclusiv eu, primea 150 de lovituri cu o vergea de fier", îşi amintea el.[165]

Când nu era el cel torturat, putea auzi cum erau bătuţi ceilalţi deţinuţi. Era ceva care îl bântuia, dar cel mai rău era când durerea devenea tăcere. „Ţipetele se opreau când li se rupea coloana". De câte ori se întâmpla asta şi un prizonier era omorât, Ekong scrijelea o liniuţă pe peretele celulei. Până la momentul când a fost eliberat, scrijelise 15 7 de liniste.[166]

Nguema înţelegea instinctiv că cei din apropierea lui erau cea mai mare ameninţare pentru impunitatea lui, ceea ce făcea foarte periculoasă apropierea de el. Cele mai multe dintre cele 46 de persoane care participaseră la negocierile pentru independenţă cu Spania au fost omorâte. Din cei 12 care alcătuiseră primul cabinet al lui Nguema, doar unul a supravieţuit. „În politică", se pare că spunea adesea dictatorul, „învingătorul câştigă, iar învinsul **moare. "**[167]

Pentru o vreme, cruzimea l-a ajutat pe Nguema să rămână la putere, ba mai mult,

să şi-o consolideze. Avea o slăbiciune însă, şi anume sănătatea sa mintală.
Este posibil ca Nguema chiar să fi spus „singura nebunie pe care am avut-o a fost nebunia pentru libertate”, dar el avea cu adevărat probleme mintale grave. Şi pentru că s-a dus la un psihiatru în timpul unei vizite în străinătate, probabil că ştia şi el acest lucru.[168] *Din nefericire pentru compatrioţii lui, nu- şi putea trata boala în ţară, deoarece nu mai existau medicii necesari, care fie fuseseră executaţi, fie fugiseră din ţară.*[169]
Este greu să te ocupi de problemele de sănătate, cu atât mai mult pentru tiranii care trebuie să proiecteze în exterior imaginea invincibilităţii. Dacă sunt văzuţi ca slabi din punct de vedere fizic, adversarii şi suporterii regimului îşi schimbă socotelile. Duşmanii vor vedea în asta o ocazie, şansa de a parveni. Suporterii vor sta deoparte, întrebându-se dacă mai merită să îşi ofere „loialitatea” celui aflat la putere. Dacă acest lider anume nu va mai fi la putere pentru că perspectivele nu sunt prea promiţătoare, ar trebui oare să parieze pe altcineva? Sau să emită chiar ei pretenţii?
După cum scriau Bueno de Mesquita şi Alastair Smith, ,,nici un lider nu se poate angaja să îşi răsplătească susţinătorii de dincolo de mormânt”. — Un diagnostic grav privind o boală cardiacă, de exemplu, poate îngreuna situaţia dictatorului foarte

mult, pentru că face elitele atente la faptul că acesta are zilele numărate — iar acestea trec tot mai repede. Există o şansă bună ca tiranul să cadă înainte ca inima lui să înceteze să mai bată.
Problemele mintale ale lui Nguema nu intrau în
•
.
categoria aceasta, pentru ca nu **11** *ameninţau viaţa — nu direct, cel puţin. Paranoia lui exacerbată a devenit parte integrantă din problema supravieţuirii (atât a regimului, cât şi a lui însuşi), pentru că era complet rupt de realitate.*
În capitală s-a înălţat un zid de patru metri care să înconjoare centrul oraşului şi să protejeze palatul prezidenţial. Casele care erau în zona vizată au fost pur şi simplu dărâmate.--l În ciuda tuturor acestor eforturi, Nguema tot nu se simţea destul de în siguranţă în Malabo. Nu mai dormea în palat şi asta deja de peste patru ani. Chiar şi vizitele în oraş în timpul zilei se răriseră. — În schimb, îşi petrecea cea mai mare parte a timpului într-un complex special construit în satul natal, unde, într-o colibă din lemn, se păstra — sub formă de bani lichizi — o mare parte din rezerva naţională a Guineei Ecuatoriale.[173] *Teoretic, asta ar fi trebuit să-l facă pe Nguema să se simtă mai în siguranţă, dar starea lui nu s-a îmbunătăţit. Obişnuia să se plimbe prin complex, strigând numele oamenilor pe care îi omorâse. — În timpul unui episod*

deosebit de îngrijorător, Nguema le-a cerut servitorilor să pună masa pentru opt invitaţi.-— Dar n-a sosit nimeni. Aflat, evident, în mare nevoie de tratament, Nguema vorbea ca şi cum „invitaţii” erau prezenţi — dar era singur la masă.—- Nu numai că vedea pericole imaginare, dar chiar vedea oameni care nu mai erau printre cei vii. Era psihotic, complet rupt de realitate. În situaţia aceea el îşi pierdea controlul, omorând la întâmplare. Dacă omorurile nu mai aveau, de-acum, legătură cu loialitatea, elitele ţării nu mai aveau nici un motiv să-i stea alături. Era efectul Icar în desfăşurare, nu pentru că Nguema ar fi calculat greşit, ci pentru că nu mai era în stare să facă nici un fel de calcule.

Picătura care a umplut paharul a fost venirea unui grup de lideri ai miliţiilor la complexul său. Cererea lor a fost moderată, aveau nevoie de bani pentru a-şi plăti luptătorii. Dar cum Nguema nu mai era capabil să facă deosebirea între prieteni şi duşmani, i-a omorât pe toţi. Din nefericire pentru el, unul dintre aceştia era rudă cu Teodoro Obiang, nepotul lui Nguema şi locţiitorul ministrului apărării. — După uciderea fratelui său, Obiang a decis că nu se mai putea aşa. Atâţia oameni fuseseră omorâţi fără nici un motiv. Ce garanţie avea că nu va fi el următorul? Nici una.

Obiang s-a hotărât să acţioneze şi prima măsură a fost să meargă prin câteva dintre

cele mai cunoscute închisori şi să elibereze oameni care suferiseră destul în timpul guvernării lui Nguema. Apoi, alături de oamenii dornici de răzbunare, s-a luptat cu loialiştii lui Nguema — şi a câştigat. Nguema a reuşit să scape pentru o vreme fugind în junglă, dar până la urmă a fost găsit. După un proces scurt într-o sală de cinematograf, a fost executat prin împuşcare.

Duşmanul din interior este cea mai mare ameninţare imediată pentru un tiran. Pentru a supravieţui la putere, tiranul trebuie să aibă mare grijă de ea. Asta înseamnă să canalizeze bani către cei bogaţi şi puternici pentru a-i păstra de partea lui. Dacă acest lucru nu funcţionează, el poate recurge la violenţă pentru a ţine elitele în banca lor. Jocul este periculos, iar găsirea proporţiei ideale între răsplată şi pedeapsă este extrem de dificilă. Deşi elitele contează în măsura în care au o influenţă asupra capacităţii liderului de a păstra puterea, un grup se evidenţiază dintre toate, şi anume deţinătorii de arme. În capitolul următor vom afla de ce aceştia contează atât de mult şi de ce sunt chiar şi mai greu de controlat decât ceilalţi.

3
SLĂBIREA INTENŢIONATĂ A ARMATEI

Cu o singură lovitură, Revoluţia a luminat noaptea lungă şi întunecată a acestui regim reacţionar şi corupt,

care nu a fost decât un cuib pentru şantaj, dezbinare, înşelăciune şi trădare. —

Muammar Gaddafi

Papa Faal a reuşitjsă scape. Nu chiar, dar cel puţin era în siguranţă. Inainte de ivirea zorilor, în ziua precedentă, se afla într-o zonă împădurită din apropiere de Banjul şi îşi punea uniforma militară, pregătindu-se să lanseze o lovitură de stat împotriva dictatorului gambian Yahya Jammeh.[179] *Acum era în ambasada SUA din ţara vecină Senegal, mâncând pizza şi povestindu-i unui agent FBI ce se întâmplase cu puţin înainte.*

t a 1 1 >

,,Ştii că ăsta este un delict, nu?", a întrebat agentul.

Papa Faal şi tovarăşii săi de conspiraţie au devenit unii dintre cei mai improbabili instigatori la o lovitură de stat din istoria modernă.[180]

Gambia este o ţară mică din vestul Africii. Din punct de vedere geografic, constă din ceva mai mult decât un râu, împreună cu malurile sale~ înguste. Senegalul o înconjoară la nord, est şi sud. În vest se află Oceanul Atlantic. La momentul tentativei de lovitură de stat, în ajunul Anului Nou 2014, Yahya Jammeh era de două decenii dictatorul ţării, a cărei capitală era oraşul Banjul. În această perioadă, el a jurat că va guverna ţara un miliard de ani şi susţinea că poate vindeca SIDA cu palmele. De asemenea, a

transformat Gambia într-un stat al terorii. Gambienii, vinovaţi sau nu de ceva, trebuiau să se teamă de Agenţia Naţională de Informaţii, de forţele gambiene de poliţie şi de junguler-ii lui Jammeh. Aceştia din urmă, recrutaţi în special din garda prezidenţială, alcătuiau o unitate care era responsabilă pentru cele mai teribile crime ale regimului. Unii gambieni erau supuşi unor simulări de execuţii sau bătăilor cu ţevi de fier. „Uneori", le povestea un fost junguler celor de la Human Rights Watch, ,,dădeau foc unor pungi de plastic şi le lăsau să cadă pe corpul omului".— Jammeh era un megaloman violent şi, ca toţi megalomanii violenţi, îşi făcuse duşmani în interior.

Bazele complotului de îndepărtare a lui Jammeh au fost puse când activistul americano-gambian Banka Manneh l-a întâlnit pe colonelul Lamin Sanneh în Dakar.

„Am un plan în minte", i-a spus Sanneh lui Manneh, înainte de a face schimb de numere de telefon.

Până să fie expulzat de regim pentru că refuzase să împuşte oameni din subordine fără nici un motiv, Sanneh fusese un membru de rang înalt în garda lui Jammeh. Cei doi petreceau adesea timpul împreună, glumind uneori la o ceaşcă de ceai verde.[182] *Acum, după ce fusese alungat din ţară, i-a spus el lui Manneh, era hotărât să-l dea jos de la putere pe Jammeh — inclusiv prin*

forţă dacă era nevoie.
Loviturile de stat reprezintă o ameninţare serioasă pentru mulţi dictatori, pentru că oamenii înarmaţi au un avantaj când este vorba despre violenţă. Poate că elitele de la palat stăpânesc arta intrigii, dar militarii au abilităţile de a răsturna tiranii cât ai clipi. Când trebuie să preîntâmpine aşa ceva, tiranii se confruntă cu o situaţie de tip Catch-22. Pentru a apăra regimul de ameninţări externe şi de rebeli, au nevoie de o armată puternică. Dar, dacă dau putere militarilor, atunci generalii şi soldaţii ajung destul de puternici ca să-l răstoarne pe dictator. O armată slabă măreşte pericolul extern, iar o armată puternică măreşte pericolul din interior. Unele ţări mici îşi pun problema desfiinţării armatei, dar aceasta nu este o opţiune viabilă pentru majoritatea statelor. Şi, cu siguranţă, nu era pentru Yahya Jammeh.
Banka se afla la o răscruce. Fusese un activist paşnic pentru drepturile omului care organiza proteste şi strângea fonduri pentru opoziţia din Gambia. Ideea fusese dintotdeauna de a răsturna dictatura în mod paşnic. Mai credea el în această posibilitate? Dacă nu, ce era de făcut mai departe? Era el dispus să îşi sacrifice valorile fundamentale şi să sprijine violenţa? Era o hotărâre importantă. Sanneh încerca să-l convingă că lovitura de stat era acţiunea corectă. „Nu e de glumă. Ştii că asta înseamnă că vor fi omorâţi

oameni, nu?", a spus Manneh.
„Da", a răspuns Sanneh. ,,Vor muri oameni. "[183] *Când am vorbit cu Banka Manneh, mi-a spus că se răzgândise când situaţia din Gambia devenise din* rea foarte rea. ,,În fiecare zi apar relatări despre oameni torturaţi sau omorâţi", spunea el. — Intr-adevăr, situaţia din ţară era gravă. Adversarii regimului erau arestaţi la Întâmplare, . iar împotrivirea era reprimată la toate nivelurile. Intrun episod deosebit de tulburător din 2012, regimul a ordonat executarea a nouă deţinuţi condamnaţi la » » » moarte, imediat după încheierea Ramadanului. [183] Când imamul şi-a exprimat dezacordul, a fost torturat. Şi nu a fost singurul, căci, conform Amnesty International, organizaţia pentru drepturile omului, tortura era la ordinea zilei.[186] Până la urmă, Manneh a ajuns să îşi justifice lui însuşi lovitura de stat prin cuvintele lui John F. Kennedy care spusese la un moment dat că revoluţia violentă devine inevitabilă când revoluţia paşnică este imposibilă.[187] În mintea lui, revoluţia violentă echivala cu lovitura de stat. Manneh ştia că el nu va putea participa efectiv la lovitură, pentru că era cunoscut deja în Gambia pentru activismul său, dar, odată făcută alegerea, a devenit un personaj important în organizarea ei.—[8] Din unele puncte de vedere planificarea

era minuţioasă şi temeinică, din altele, era haotică. Pentru a o coordona, se ţineau cu regularitate conferinţe telefonice, pentru care participanţii trebuiau să găsească scuze, pentru că evident nu le puteau spune familiilor că încercau să pună la cale răsturnarea guvernului. — Conspiraţia era serioasă, dar complotiştii, amatori. Mulţi dintre ei se instruiseră în forţele armate ale Gambiei sau ale Statelor Unite, dar cei mai mulţi erau acum oameni de vârsta a doua, care duceau o viaţă obişnuită, *aveau familii şi locuri normale de muncă. Banka Manneh, de exemplu, a planificat o parte din lovitură în pauzele de la locul de muncă în construcţii.*[190] *Evident, nu mai răsturnaseră un guvern până atunci. Unii dintre ei începuseră să conspire împreună după ce se apropiaseră în timpul unui joc de scrabble online.*[1] *—*

Unul dintre conspiraţionişti avea un plic de carton pe care era scris „Strict secret”, care conţinea imagini din satelit ale complexului prezidenţial, cu adnotări.[192] *Pentru a ţine evidenţa bugetului (220 798 de dolari), aveau un tabel în Excel, unde erau trecute toate detaliile, până la costurile pentru fiecare mas ină închiriată.*

Fiecare element din tabel ' *—*

avea note explicative. În dreptul celor două puşti cu lunetă Barrett de calibru 12,7 mm era trecut „NU neapărat necesare, dar s-ar putea dovedi utile”. — Multe arme fuseseră cumpărate de Manneh – activistul paşnic

devenit contrabandist internaţional de arme — care trimitea peste Atlantic puştile de asalt ascunse în butoaie.

Grupul era încrezător. Nu aveau doar imaginile din satelit şi tabelele, ci şi informaţii din interior. Din grupul care se numea acum Gambia Freedom League facea parte un fost membru din paza dictatorului, care ştia cum era apărat Jammeh.[194] *Siguri pe succesul lor, au conceput chiar şi un plan pentru viitorul Gambiei de după lovitura de stat, intitulat „Gambia renăscută: o cartă a tranziţiei de la dictatură la democraţie şi dezvoltare”.*[195]

La miezul nopţii de 30 decembrie 2 014, Lamin Sanneh, Papa Faal şi alţi şase bărbaţi stăteau în cimitirul de lângă sediul parlamentului Gambiei, echivalentul palatului prezidenţial al ţării.[196] *Deşi era lună, era încă întuneric. După ce şi-au îmbrăcat vestele de protecţie şi au repetat planul pentru ultima dată, s-au rugat împreună. Cu vocea scăzută, ca să nu fie auziţi, au spus într-un glas: ,,Să mergem să ne luăm ţara înapoi”.* [197]

Planul era simplu. Erau împărţiţi în două echipe, Alfa şi Bravo. Echipa Alfa era condusă de Sanneh şi urma să spargă uşa de la intrarea în complex şi să preia controlul asupra sediului parlamentului după dezarmarea gărzilor. Echipa Bravo, condusă de Papa Faal, urma să asigure paza zonei din spatele complexului.[198] *După ce pornea atacul, simpatizanţii din interior*

urmau să se alăture complotului.
Sanneh şi echipa lui s-au urcat în maşina închiriată şi s-au îndreptat spre complex cu farurile stinse.[199] *De îndată ce s-au apropiat de primul post de pază, au coborât toţi din maşină, mai puţin unul. Unul dintre cei din grup a îndreptat arma către gărzile îngrozite.*
„Nu vă omorâm", a spus el. „Aruncaţi armele.
Gărzile s-au conformat. După ce le-au spus prin radio celor din echipa Bravo, aflată de cealaltă parte a complexului, vestea cea bună, maşina a pornit din nou, trecând prin nenumărate bariere. Până în acel moment totul mersese bine.
Dar atunci echipa Alfa a fost depistată înaintând spre interiorul complexului de unul dintre soldaţii de pază care privea dintr-un turn. Acesta a tras cu arma. După ce încercarea de a-i determina să renunţe a eşuat, acesta a tras din nou, lovindu-l pe Sanneh, care a căzut la pământ. Un alt membru al echipei a încercat să-l tragă spre o zonă sigură, dar Sanneh era greu şi gloanţele şuierau. Pentru a se salva, a trebuit să renunţe şi să-l lase pe Sanneh în urma.
Alertate de focurile de armă, gărzile din cealaltă parte a complexului au atacat echipa Bravo. Punând mâna pe una din puştile calibru 12,7 mm care fuseseră considerate „opţionale, dar utile", Papa

Faal a răspuns cu foc, dar în întuneric şi fără ochelari de vedere pe timp de noapte nu prea ştia încotro să tragă. Când un membru al echipei Bravo a fost ucis, au încercat să-i avertizeze pe cei din echipa Alfa, dar n-au primit nici un răspuns; se auzeau doar paraziţi. [201]

Până la răsăritul soarelui deasupra oraşului Banjul, era clar pentru toată lumea că Gambia nu.avea să renască. Lovitura de stat eşuase lamentabil. În ciuda aspectului oficial al plicului însemnat „Strict secret" şi a lunilor de planificare, conspiraţionişti nu făcuseră pregătirile necesare pentru lovitură. Au avut mai puţin de 12 luptători şi echipamente insuficiente pentru atacarea pe întuneric a complexului fortificat. Oamenii din interior despre care se credea că se vor alătura loviturii de stat nu

— —

aparusera. „N-au avut nici o şansă", mi-a spus Manneh. El a explicat că apărătorii lui Jammeh îi datorau totul acestuia, pentru că erau „creaţia" lui. — Fuseseră nişte nimeni, iar acum erau cineva. Gărzile acelea nu ar fi renunţat la locul confortabil pentru că venise un grup de zdrenţăroşi necunoscuţi înarmaţi. Pentru conspiraţionişti, urmările au fost grave. Trei dintre cei opt bărbaţi, care juraseră să îşi ia ţara *înapoi în cimitirul din Banjul, fuseseră împuşcaţi. Iar ăsta era doar*

începutul; în valul de represalii care a urmat în Gambia, regimul Jammeh a început să-i încarcereze pe membrii de familie ai celor implicaţi, deşi aceia nu avuseseră nimic de-a face cu atacul. Mama vârstnică a lui Sanneh a fost aruncată în închisoare iară a fi măcar acuzată. Brutele regimului au mers la şcoala uneia din fetele complotiştilor. Avea doar şapte ani.

Banka Manneh a fost „norocos”. La scurtă vreme după atac, Banka, soţia, cei doi copii şi soacra lui dormeau în casa lor din Georgia. — Pe la patru dimineaţa, agenţi FBI înarmaţi au luat casa cu asalt şi l-au arestat.

Manneh a primit o pedeapsă de şase luni într-o închisoare de siguranţă medie, pentru rolul său în procurarea şi transmiterea de arme. El încălcase şi Legea neutralităţii.[204] *Legea fusese adoptată pentru prima dată în 1794, la început cu intenţia de a-i împiedica pe cetăţenii americani să atace prinţi, state sau oameni „cu care Statele Unite sunt în relaţii paşnice”. Acum legea era folosită pentru a-l pedepsi pe Banka Manneh pentru încercarea de a detrona un dictator feroce.*

—

închisoarea americană nu era prea grozavă — dar comparativ cu pedepsele pentru punerea la cale a unei lovituri de stat era destul de blândă.

Jammeh a avut noroc că lovitura nu fusese mai bine organizată. Dacă ar fi fost, putea

fi în mare încurcătură. Alţi dictatori nu pot miza pe incompetenţă, aşa că au nevoie de o strategie pentru a gestiona ameninţarea. Strategia este „dezbină şi cucereşte”. Dacă nu este vigilent, tiranul poate rata uşor momentul în care un general hotărăşte că ar fi mai bine ca el să fie la putere. Şi, inevitabil, ziua aceea va sosi.

Loviturile de stat sunt de multe ori definite ca „tentativa ilegală şi făţişă a armatei sau a altor elite din aparatul de stat de a destitui conducătorul în funcţie”.[206] *Indiferent de definiţia folosită, căpeteniile, regii, sultanii şi conducătorii supremi trăiesc sub ameninţarea cu lovitura de stat, şi asta de când lumea a instituit regula alegerii conducătorilor. Chiar şi în Biblie se vorbeste de un fel de lovitură militară. În Vechiul Testament, Ela, cel de-al patrulea rege al Israelului, este răsturnat de la putere de Zimri, căpitan peste jumătate dintre carele lui. Nemulţumit doar de uciderea lui Ela pe când acesta era beat, Zimri i-a măcelărit pe toţi cei din casă. Aşa cum se spune în Cartea Intâi a Regilor, n-a supravieţuit nimeni — ,,nici rudă, nici prieten”.* [207] *Până la urmă, domnia lui Zimri a fost cea mai scurtă din întreaga poveste biblică.*[208] *Aceasta s-a încheiat la şapte zile după ce a început, când Omri, un alt vechi comandant al lui Ela, a cucerit cetatea în care domnea Zimri, ceea ce l-a determinat pe Zimri să se sinucidă, dând foc palatului său.*[209]

Pentru a avea o imagine mai cuprinzătoare, politologii J onathan Powell şi Clayton Thyne au analizat 457 de tentative de lovituri de stat de-a lungul a şase decenii. Conform cercetărilor lor, aproximativ o jumătate din acestea au avut succes. Distribuţia tentativelor este neregulată. În acest interval de timp, în Europa au avut loc doar 12 astfel de tentative, în vreme ce în Africa au fost 169, de vreo 14 ori mai multe. Ca perioadă, tentativele de lovitură de stat au culminat la mijlocul anilor 1960.[210] *Lucrurile nu au stat întâmplător astfel. În timpul Războiului Rece, când cele două tabere se considerau angajate într-o luptă pe viaţă şi pe moarte pentru câştigarea controlului asupra unor părţi mari ale lumii, se întâmpla să mai susţină şi pe câte unii care să înlăture conducători antipatizaţi. Loviturile de stat nu prea sunt văzute cu ochi buni, dar atunci lucrurile nu stăteau aşa – sau, cel puţin, nu în aceeaşi măsură. În plus, multe guverne postcoloniale independente nu erau stabile – în mare măsură pentru că puterile coloniale doriseră aşa.*

Dacă, pe de o parte, după încheierea Războiului Rece au avut loc mai puţine lovituri de stat, pe de altă parte, cei mai opresivi conducători ai lumii nu puteau să nu observe că propriii soldaţi sunt adesea cea mai mare amemnţare pentru impunerea unei „pensionări” timpurii. „Rata succesului” loviturilor de stat a

înregistrat chiar o creştere la începutul anilor 2000, după ce scăzuse spre sfârşitul Războiului Rece.-— Intr-adevăr, au avut loc lovituri de stat în Gabon, Niger, Burkina Faso şi Mali la începutul anilor 2000. În ceea ce priveşte Mali, era a treia lovitură de stat în decurs de un deceniu.

Pentru a înţelege de ce loviturile de stat sunt atât de greu de contracarat, mai întâi trebuie să înţelegem cum funcţionează. Loviturile de stat au succes pentru că dau impresia că sunt inevitabile — exact ceea ce nu au reuşit să facă conspiraţioniştii din Gambia, la Banjul. Când au ajuns la palatul prezidenţial, impresia pe care o dădeau era de slăbiciune.

Mecanismele loviturilor de stat sunt mai uşor de înţeles dacă ne imaginăm o astfel de tentativă simplificată, care include trei grupuri. Primul grup este cel care execută lovitura. Bărbaţi înarmaţi care s-au grupat pentru a-l răsturna de la putere pe conducător. De multe ori, ei fac parte din armată, dar pot fi şi foşti militari sau chiar mercenari. De ce fac ceea ce fac poate avea motivaţii foarte variate. Majoritatea elementelor criminale care dau lovitura de stat vor să răstoarne regimul pentru unul din trei motive, şi anume putere, îndreptarea nedreptăţii sau bani.

La extrema cealaltă se află Simon Mann, un britanic educat la Eton, care a fecut parte o vreme din structura de elită Special Air Service (SAS), după ce a căpătat

experienţă în campaniile de antiinsurgenţă din Irlanda de Nord. Mann avea în plan să ducă luptători din Zimbabwe în Guineea Ecuatorială. Acolo, urmau să fie aşteptaţi de un grup înaintat, aflat deja în teren de ceva vreme. Ei aveau să încerce să intre în contact cu preşedintele Teodoro Obiang pentru a-l aresta sau omorî. Dacă acesta era eliminat, liderul opoziţiei, Severo Moto, aflat în exil, ar fi devenit preşedinte.[212] *La prima vedere, părea un plan nebunesc. Dar, dacă era cineva capabil să încerce acest lucru, acela era Mann. După ce înfiinţase şi lucrase cu propria companie militară privată (PMG), el avea experienţa relevantă şi reţeaua necesară pentru a finanţa, planifica şi* w ** executa rasturnarea unui guvern.*

Teodoro Obiang preluase controlul Guineei Ecuatoriale după ce îl detronase pe unchiul său Macias Nguema în 1979 şi instaurase un regim dur de represiune pentru cele 1,6 milioane de locuitori.

Obiang a servit drept cel mai longeviv şef de stat care nu era monarh (cuvântul „servit" este corect doar în măsura în care se citeşte ca servindu-se pe sine). El a reuşit să se menţină la putere atât de mult timp prin hărţuirea. încarcerarea, torturarea şi omorârea adversarilor săi. Nu exista libertatea presei sau alegeri libere şi, deşi există un partid „de opoziţie", acesta era controlat de guvern. În 2002, cu doi ani înainte de tentativa de lovitură de stat, preşedintele Obiang fusese „reales"

cu 97% din voturi.-—
Dar, în ciuda asigurărilor că lucrurile nu stăteau aşa, toate acestea s-ar putea să nu-l fi interesat prea mult pe Mann. Insă ce era cu adevărat de interes erau marile rezerve de petrol descoperite în Guineea Ecuatorială în 1996.[214] *În 1995, produsul intern brut pe locuitor fusese de 1 578 de dolari. În 2008 era de 35 689 de dolari – mai mare decât cel al Coreei de Sud şi de aproape două ori mai mare decât cel al Mexicului.*[215] *Datorită acelui petrol, dictatorul şi gorilele sale s-au îmbogăţiseră fantastic, iar Mann spera să reuşească acelaşi lucru. Ca răsplată pentru răsturnarea lui, Mann şi „investitorii" săi internaţionali aşteptau milioane de dolari bani lichizi şi acces la nişte concesiuni petroliere foarte avanta¡ oase.*
Mai târziu, în autobiografia sa, Mann scria: „Ştiam că urma fie să câştig milioane, fie să sfârşesc împuşcat" înainte de a afla deznodământul, Mann şi camarazii de complot trebuiau să recruteze genul de oameni care puteau fi folosiţi la răsturnarea unui dictator străin. Mulţi dintre ei erau veterani din Batalionul Buffalo, ceea ce însemna că aveau

experienţa campaniei dure de antiinsurgenţă din Angola, în numele apartheidului din Africa de Sud.2ii

Povestea „oficială" a bărbaţilor care au zburat din Polokwane, Africa de Sud, la Harare, în Zimbabwe, era că sunt în drum spre Republica Democratică Congo, unde urmau să asigure securitatea companiei miniere. Când Mann şi cei 67 de mercenari erau pe punctul de părăsi din Aeroportul Internaţional din Harare cu avionul Boeing 727, plin de echipament militar, în aer plutea un sentiment că ceva nu era în regulă.

„Fiţi liniştiţi oamenîlor lui

Unii l-au crezut şi s-au culcat. S-au trezit când la difuzorul de afară s-a auzit:

„Sunteţi înconjuraţi. "—

Toti au fost arestaţi de autorităţile din Zimbabwe. — ***J JJ***

După patru ani petrecuţi într-o închisoare din Harare, Mann a fost transferat (sau răpit, după cum susţinea el) şi închis în renumita închisoare Black Beach din Guineea Ecuatorială. — Fusese condamnat la 34 de ani.l” Când a vorbit cu un reporter de la un canal de ştiri britanic, avea lanţuri 1 A•• •| •• 222 la mâini şi la picioare. —

„Ştii, te duci la vânătoare de tigri şi nu prea te aştepţi ca tigrul să câştige", a spus Mann.

Dar, când te duci la vânătoare de tigri,

agenţiile de informaţii ale lumii nu prea sunt interesate. Este altceva însă când plănuieşti o lovitură de stat, cu atât mai mult cu cât guvernul vizat deţine rezerve uriaşe de petrol. Şi, cum despre complot s-a vorbit, se pare, prin restaurante şi baruri, atât în Londra, cât şi *în Cape Town, nu doar o parte interesată ştia ce se punea la cale. A fost evident că regimul Mugabe din Zimbabwe ştiuse. Dar şi guvernul britanic ştia de complot — inclusiv de planificarea orară, de transporturile de armament şi de cine erau cei implicaţi — cu luni bune înainte ca lucrurile să se întâmple.*[223] *Este imposibil de ştiut dacă planul ar fi reuşit în cazul în care mercenarii ar fi ajuns nedescoperiţi în Guineea Ecuatorială, dar, aşa, lovitura fusese condamnată la eşec înainte chiar de a începe.*

Indiferent dacă motivaţia este răsturnarea unui conducător nedrept sau banii, cei care pun la cale complotul trebuie să creadă în succesul lor. Dacă nu, nu riscă, pentru că o tentativă eşuată de a [illegible] *rasturna un tiran ar avea cu siguranţa consecinţe grave. Conform unui studiu american recent, peste 60% dintre aceşti conspiraţionişti sunt executaţi sau închişi. — Sunt împuşcaţi, sunt torturaţi. Mann a fost eliberat, până la urmă, din închisoare, înainte de termen, dar prin ce a trecut trebuie să fi fost tare neplăcut.*

De partea cealaltă a loviturii stat se află

conducătorul şi aliaţii apropiaţi. Desigur, ei vor să rămână la putere — nu doar pentru că a fi la putere vine cu tot felul de avantaje în regimurile autoritare, ci şi pentru că nu le va fi deloc bine dacă reuşeşte complotul.

Ambele grupuri sunt mici. Primul grup, al puciştilor, pentru că recrutarea unui număr mare de participanţi la lovitură este riscant. Găsirea a zece oameni care să nu vorbească despre răsturnarea unui guvern ar fi posibilă, dar a 100? Nici o şansă.

Şi al doilea grup, cel aflat în sprijinul tiranului, este mic, pentru că regimurile autoritare tind să concentreze puterea la vârf. Ele sunt ca o piramidă, cu foarte puţini oameni la vârf care să culeagă beneficiile.

Cel mai mare grup relevant este cel al oamenilor cu arme, care nu sunt afiliaţi nici unui grup politic sau nici unei facţiuni. În timpul loviturilor, ei sunt foarte influenţi dacă se alătură părţii „care trebuie". Dar, din perspectiva lor, loviturile de stat sunt înspăimântătoare. Să ne punem o clipă în pielea unui soldat. Să zicem că suntem un ofiţer de infanterie de 27 de ani, pe nume John. Am învăţat să ne curăţăm arma, să aruncăm o grenadă, să folosim un garou. În funcţie de ţara în armata căreia suntem, este posibil să fi condus soldaţi în luptă.

Dar cu siguranţă nu suntem pregătiţi pentru o lovitură de stat. Dacă are loc o lovitură de stat, stăm în faţa companiei de

bărbaţi şi femei pe care îi comandăm şi încercăm să luăm o decizie. Ne putem alătura conspiraţionişti lor să dăm jos guvernul sau încercăm să apărăm regimul? Ce este de făcut? Dacă alegem partea care pierde, consecinţele pentru noi şi sutele de oameni pe care îi comandăm vor fi grave. Mai mult, informaţiile pe care le avem sunt incomplete; vedem doar o frântură din tabloul întreg. În situaţii atât de dinamice este greu de spus care dintre părţi este mai puternică.

Cel mai sigur este să nu facem nimic. Pentru ofiţerii ca John, cursul logic de acţiune este să aştepte cât mai mult posibil în mijlocul haosului şi al confuziei pentru a vedea cine câştigă. După ce lucrurile încep să se clarifice,John şi compania sa se pot alătura câştigătorilor. În cazul în care conspiraţionişti i pare

că vor câştiga, soldaţii ca John li se vor alătura. Dacă pare că nu câştigă, John şi oamenii săi ajută să fie învinşi. De aceea este atât de important pentru tiran cum este percepută puterea. Percepţia nu doar bate realitatea, ci devine realitate.

Conducătorii înţelepţi ai unei lovituri de stat sunt conştienţi de acest lucru şi fac tot posibilul să îşi folosească forţele limitate pentru a marca puncte de mare valoare simbolică, cu scopul de a proiecta impresia de control. Politologul Brian Klass numeşte asta „efectul bandwagon”, efectul de regrupare. — Când soldaţii şi ofiţerii

superiori cred că o lovitură va avea succes, ei se grupează în jurul conspiraţionişţilor, care profită de acest lucru, în scopul de a-l răsturna pe tiran, facându-i pe soldaţi să creadă că vor învinge — iar victoria să pară şi mai probabilă.

*Pentru a da concreteţe acestei teorii, să ne imaginăm răsturnarea guvernului Maiestăţii Sale în Regatul Unit. Prima schimbare de perspectivă este să ignori tot ce este în afara Londrei. Loviturile de stat au loc în capitalele statelor. De orice altceva îţi poţi face .. * *" •*

griji mai tarziu.

Secretul unei lovituri reuşite este preluarea rapidă a controlului asupra punctelor importante, cum ar fi aeroporturile, reşedinţa premierului din Downing Street, Parlamentul, Ministerul Apărării, Cabinetul, principalele posturi radio şi TV, precum BBC, şi sediul serviciilor de informaţii ale ţării. În timp ce forţele militare îi arestează pe toţi cei care nu se conformează, obligi personalul şocat din sediul BBC să anunţe cetăţenii uluiţi că a fost format un nou guvern. Odată ce anunţul a fost fecut, trebuie găsite modalităţi de a împiedica oamenii să acceseze alte surse de informare. Trebuie închise reţele de telefonie mobilă, iar reţelele de socializare trebuie să devină inaccesibile. La ora 18:00 începe interdicţia de circulaţie.

Dar, chiar dacă toate acestea reuşesc, lucru mai uşor de zis decât de făcut, ce ai

realizat? Zona interioară a Londrei are doar 319 kilometri pătraţi, iar tu controlezi doar o fracţiune — nişte drumuri, câteva clădiri, câteva poduri. Chiar dacă ai reuşit să ajungi în Londra cu 1 000 de militari, bărbaţi (sau femei), tot rămân 151 000 de membri ai forţelor armate care nu sunt implicaţi în lovitura de stat pentru răsturnarea guvernului. — Pe lângă ei, care au tancuri, armament de artilerie şi elicoptere, mai sunt şi ofiţerii de poliţie cu care trebuie să te confrunţi. În realitate, nu ai cine ştie ce control. Ai, în schimb, impresia inevitabilităţii. Când oamenii obişnuiţi deschid televizorul, văd trupele tale. Când ascultă radioul, aud vocea regelui care le spune să sprijine forţele militare care au preluat puterea pentru a instaura ordinea. Prim-ministrul de dinainte nu este de găsit, pentru că a fost ascuns prin vreo pivniţă. Noul regim pare puternic, guvernul anterior arată slab.

Aceasta este cheia convingerii unor ofiţeri ca John să se alăture loviturii de stat sau, cel puţin, să nu-i stea în cale. Şi iată cum un guvern poate fi răsturnat de o mică forţă militară, chiar dacă nu are prea mult sprijin din partea elitelor sau a populaţiei. Asta este exact ceea ce face ca armata să fie o ameninţare atât de mare pentru un tiran.

În Regatul Unit, desigur că un asemenea scenariu este greu de imaginat. Nu pentru că personalul militar n-ar avea nemulţumiri

sau pentru că n-ar avea forţa necesară pentru o lovitură de stat, ci pentru că sistemul politic a promovat de secole reguli care ţin armata departe de politică. Ultima dată când Anglia a trecut prin ceea ce s-ar putea numi o lovitură de stat a fost când Oliver Cromwell a preluat controlul asupra Parlamentului împreună cu 40 de muschetari. Asta se petrecea în 1653. Ca să punem în context: până în momentul în care 56 dintre Părinţii fondatori ai Americii au semnat Declaraţia de Independenţă, conducătorii englezi reuşiseră să evite loviturile de stat de peste 120 de ani. Acesta este un element puternic de descurajare. Când comandantul forţelor navale sau ministrul apărării din Anglia aveau o problemă cu prim – ministrul din acel moment, nici prin cap nu le trecea să dea o lovitură de stat. În ţările care au o istorie cu multe lovituri de stat, relaţia civil-militar este mult mai complicată. Dacă o ţară a trecut recent chiar şi numai printr-o singură lovitură de stat, noi lovituri de stat sunt probabile, pentru că precedentul a fost creat.[227] *Impactul evenimentului este atât de mare, încât unele ţări pot intra în „capcana loviturilor de stat" — o lovitură dă naştere alteia şi tot aşa.*

Ce pot face tiranii? Aceasta este o ameninţare mare, care trebuie rezolvată cât mai repede. Nu este opţional, trebuie să treacă la treabă.

Prima reacţie instinctivă a conducătorului

este de a încerca să rezolve problema cu bani şi, de multe ori, aceasta este o modalitate de a-i lega pe oameni de regim. Este o soluţie temporară, pentru că a le da generalilor mai mulţi bani sau arme înseamnă a-i face mai puternici. La fel de important este şi că este posibil ca generalii să fie mulţumiţi de banii mai mulţi, dar loviturile militare de stat pot fi lansate de ofiţeri mai tineri, care nu beneficiază la fel de mult de pe urma corupţiei. Cercetări realizate de US Naval War College arată că o mare parte din loviturile de stat sunt executate de militari cu grad mai mic, din partea de jos a ierarhiei militare, oameni precum John (de la căpitan în jos).[228] *Şi, deşi au o rată de succes mai mică decât loviturile organizate de cei de la mijlocul ierarhiei (48%) sau de cei de la vârf (68%), aproape o treime dintre aceste lovituri au reuşit. Banii singuri nu pot rezolva problema tiranului.*

Din moment ce există posibilitatea reală ca armata să se întoarcă împotriva dictatorului, cheia constă în dezvoltarea unei strategii – un plan de asigurare. Sunt trei modalităţi principale prin care un regim se poate asigura împotriva loviturii de stat, şi anume divizarea armatei, reducerea încrederii şi asigurarea că toţi sunt unde ar trebui să fie.

Divizarea armatei în grupuri mici, care concurează unul cu altul, poartă numele de „contrabalansare”. Presupunând că tiranul

conduce o ţară în care la ultima lovitură de stat nu s-au folosit muschete, armata va lua în calcul – mai devreme sau mai târziu – preluarea puterii. Cea mai bună cale de a răsturna guvernul este ca armata să fie unită. Dacă soldaţii cooperează, ei constituie o forţă uriaşă şi trebuie să îşi facă griji doar pentru public (care poate fi dominat) şi, poate, poliţie (care poate fi învinsă cu armele). Pentru tiran, acesta este scenariul de coşmar.

Prin divizarea armatei în grupuri mici, conducerea poate crea contragreutăţi pentru fiecare dintre acestea. Pe lângă armata regulată, există acum o armată regulată, o armată paralelă şi, poate şi o gardă militarizată de pază a palatului. Acelaşi lucru este valabil şi pentru organizaţiile de informaţii. În locul unei singure organizaţii de informaţii, responsabilă cu monitorizarea ameninţărilor interne, aceasta se divizează în trei – fiecare cu alte atribuţii, care se pot însă şi suprapune. În felul acesta, agenţii se supraveghează unii pe alţii şi devine mult mai greu ca ei să comploteze în taină pentru răsturnarea guvernului.

Scopul acestor măsuri este de a influenţa calculele eventualilor complotişti. Când se gândesc la răsturnarea guvernului, ofiţerii trebuie să fie convinşi că vor întâmpina o rezistenţă dârză. Acest lucru, la rândul său, este mai credibil dacă armata este divizată şi nici una dintre părţi nu este atât de

puternică încât să le poată domina pe celelalte.

Politologul James Quinlivan a surprins foarte bine mecanismul:

> *Armata paralelă nu trebuie să fie la fel de mare ca armata regulată, şi nici să fie capabilă să înfrângă armata regulată într-un război civil total. Dar trebuie să fie suficient de numeroasă, de loială şi de întinsă în desfăşurarea ei, încât să poată să intre în luptă şi poate chiar să învingă forţele neloiale din imediata apropiere a punctelor critice ale regimului. —*

Aceasta este teoria. Cum funcţionează lucrurile în practică? Să aruncăm o privire asupra felului în care dictatorul irakian Saddam Hussein s-a purtat cu armata. El spunea: ,,Armata irakiană a fost singura forţă capabilă să comploteze împotriva mea. Singura forţă de care ne temem este această armată care ar putea prelua conducerea partidului. Armata este precum un tigru ca animal de companie.” Este clar că el considera că tigrul este o ameninţare majoră. Odată ajuns la putere, el „ va scoate ghearele şi-şi va arăta colt ii”. —

Dorinţa regimului Baas al lui Saddam Hussein de a reduce ameninţarea armatei se baza pe mai mulţi factori. Armata a fost epurată de elementele suspecte, care au fost înlocuite cu membri de partid care trecuseră testul loialităţii. După cum spuneau chiar membrii Baas: „Cine nu merge pe calea noastră, să stea acasă cu

nevasta”.[231] *Regimul a mai înfiinţat Armata Populară şi Garda Republicană. Armata Populară era „o alternativă de masă la armata regulată, bazată pe şi condusă de membrii de partid” — – o miliţie, altfel spus. Membrii săi nu beneficiau de cea mai bună instruire sau de cele mai bune arme, dar erau numeroşi. Garda Republicană a început ca o organizaţie mult mai mică, gândită anume pentru protecţia regimului. Datorită acestor schimbări structurale ale forţelor de securitate, Saddam nu se mai confrunta cu amenintarea unui adversar unit. În schimb, toate grupurile mai mici ale forţelor de securitate trebuiau să ia în considerare posibilitatea mare de a trebui să se 1 upte unele cu altele, dar şi cu dictatorul, dacă intenţionau vreodată să-l răstoarne de la putere.*

Ajungem astfel la a doua măsură prin care dictatorii îşi asigură regimul împotriva unei lovituri de stat, şi anume prin diminuarea încrederii dintre generali şi soldaţi, precum şi între generali. Saddam Hussein reorganiza permanent agenţiile de securitate. [233] *Aşa ceva nu este anormal, este o practică standard a despoţilor.*

Pe lângă reducerea încrederii, schimbarea oamenilor din funcţii avea avantajul de a-i face pe aceştia să vorbească mai puţin şi să coopereze mai greu unii cu alţii. Dictatorii chiar nu-şi doresc ca ministrul apărării, ministrul de interne şi şeful agenţiei de informaţii să petreacă mult timp împreună.

Dacă o fac, pot discuta despre ce opinii au şi pot începe să facă planuri. Este mai bine ca ei să se suspecteze reciproc şi sa concureze pentru a avea aprecierea conducerii. Dezbină, ca să nu fii cucerit.

Corelat cu toate acestea, asigurarea securităţii împotriva unei lovituri de stat funcţionează mai bine dacă nimeni (în afară de tiran) nu ştie prea multe şi nu poate aduna mai mulţi oameni la un loc. Aşa că, în loc să existe un şef al statelor-majore întrunite care să aibă întâlniri regulate cu toţi şefii forţelor armate, mai bine este ca toată lumea să dea raportul direct conducătorului, în biroul său. În felul acesta, nu au încredere unii în ceilalţi, nu vorbesc unul cu altul şi nu acţionează pe la spatele tiranului. Yasser Arafat era celebru pentru acest lucru, fiecare componentă a aparatului de securitate raportându-i lui direct.[234] *Micromanagementul lui Arafat mergea atât de departe, încât ajunsese ca uneori să semneze şi cecurile în valoare de 300 dolari pentru unităţile paramilitare. —*

Acum, după ce forţele de securitate sunt structurate astfel încât să facă cât mai puţin posibilă o lovitură de stat, tot ce trebuie făcut este să se asigure că forţele care trebuie se află în locul care trebuie. Evident că tiranii vor forţe loiale în capitală, în apropierea palatului prezidenţial şi a altor instituţii- cheie care trebuie apărate. Dar, cum prezenţa în capitală a unei forţe militare prea

numeroase este, de asemenea, riscantă, unii tirani au procedat exact invers, mutând trupele regulate cât mai departe. Fără manevre militare În apropierea capitalei. Baze militare ale trupelor regulate în apropierea capitalei? Nu. Când trupele regulate nu mai sunt în apropierea capitalei, este suficientă plasarea forţei paralele între tiran şi ameninţarea principală (care este propria armată).
Fiind o monarhie ereditară cu cel puţin un stat naţional antagonic în vecinătate, Arabia Saudită deţine o armată regulată (Forţele Armate ale Arabiei Saudite), o forţă de compensare (Garda Naţională a Arabiei Saudite) şi o forţă specială de pază a Casei Saud (Regimentul Regal Saudit). În anii 1970, familia regală a hotărât că nu era suficientă existenţa unei forţe de compensare. Cu armata regulată desfăşurată în principal în oraşele militarizate construite (pe bani grei) de familia saudită în punctele nevralgice principale şi pe rutele de invazie de la marginea ţării, Garda Naţională era plasată între forţele armate şi casa regală. — Regimentul Regal Saudit, aşadar, constituia garantul ultim în eventualitatea că elemente criminale cu intenţii de lovitură de stat reuşeau să ajungă în apropierea palatului regal din Riyadh.
Aceste măsuri structurale sunt modul

prin care se micşorează capacitatea complotiştilor de se coordona, de a colabora şi de a duce la îndeplinire cu succes o lovitură de stat. Reprezintă şi o modalitate prin care tiranii exploatează un paradox, şi anume că militarii, oamenii cu arme, instruiţi să omoare, nu vor de fapt să facă uz de violenţă.
Există o impresie generală greşită că loviturile de stat sunt întotdeauna violente. Unele dintre ele sunt, cu siguranţă. Dar, dacă vedem o lovitură de stat În care soldaţii se ciocnesc cu alţi soldaţi sau soldaţii trag în civili, ceva nu a mers bine. După o analiză atentă a 400 de tentative de lovituri de stat, politologul Erica de Bruin a constatat că în mai puţin de jumătate s-au înregistrat victime. Există o ezitare în a trage în camarazi. — În parte, este vorba de un aspect cultural: soldaţii antrenaţi să lupte cu un duşman din exterior se opun adesea folosirii violenţei în ţară, iar acest lucru poate crea o divizare în armată. La nivel personal, este şi o problemă de pierdere a legitimităţii. Apărarea ţării împotriva unor ameninţări venite din exterior poate fi un lucru onorabil; sunt societăţi în care acest lucru este văzut ca un fapt eroic. Dar împuşcarea concetăţenilor – militari sau civili, în special femei şi copii – pentru a prelua puterea? Nu mulţi te-ar numi erou. Şi până la urmă asta ajută guvernele nemiloase să se menţină la

putere. Dacă liderii pot transmite un semnal credibil că pentru a fi daţi jos de la putere ar fi nevoie de oricare dintre cele două, şansele lor de a rămâne la putere cresc considerabil.

Există însă o problemă, şi anume această descurajare are efect doar dacă aceia care complotează să răstoarne guvernul cred că forţele paralele de securitate vor opune o rezistenţă serioasă. Ceea ce înseamnă că trebuie să fie loiali dictaturii şi suficient de eficienţi pentru a provoca probleme serioase forţelor armatei regulate. Dacă este evident că sunt un tigru de pluş, cel adevărat îi va sfâşia în bucăţi.

Pentru dictatori, eficacitatea forţelor militare paralele se poate obţine prin instruire, echipare şi poziţionare. Dacă au făcut asta, tiranii au parcurs deja primii paşi pentru a-şi asigura menţinerea la putere. Dar mai sunt multe de făcut pentru a preîntâmpina o pensionare neplanificată, înainte de vreme. Având o armată divizată şi slăbită, vine momentul în care dictatorul trebuie să îi dea acesteia motivul pentru care să sprijine starea lucrurilor.

Modul cel mai direct de a obţine loialitatea forţelor paralele de securitate este să le răsfeţi cât mai mult. Dă-le bani, dă-le jucării, dă-le cât mai multe ocazii de a se îmbogăţi prin corupţie. Nu întâmplător forţele paralele de securitate

sunt echipate mai bine decât colegii lor din armata regulată.
O altă opţiune este de a selecta soldaţii pe baza unui anumit tip de identitate.
În excepţionala ei carte *W^.en Soldiers Rebel,* Kristen Harkness arată cum au încercat guvernele să lege soldaţii de regim. Ea arată că în Evul Mediu armatele europene erau „ancorate în raporturile feudo-vasalice". — Mai târziu, Franţa şi Germania şi-au transformat corpul ofiţeresc astfel încât aristocraţii fără posesiuni funciare importante să poată deveni ofiţeri. De fapt, chiar şi unor cetăţeni care nu erau membri ai aristocraţiei li s-a permis să devină ofiţeri — doar în armele geniu şi artilerie însă. În Anglia, avansarea în grad în armată se cumpăra. Nici unul din aceste sisteme nu se baza pe criteriul valoric. Avantajul însă era că în felul acesta elitele militare erau legate de stat.
În Europa, acele sisteme s-au schimbat până la urmă, pe măsură ce armata a devenit accesibilă pentru mai mulţi cetăţeni. Dar mult timp încă după ce aceasta s-a întâmplat în ţările lor, imperiile coloniale au păstrat sistemul de recrutare bazat pe identitate în coloniile lor. În India colonială, Imperiul Britanic avea o „doctrină a rasei marţiale" explicită, prin care facea diferenţa între castele pe care le considera capabile de luptă şi cele nepotrivite sau care nu erau

de încredere pentru luptă. În Africa, colonişştii erau permanent îngrijoraţi că s-ar putea afla în situaţia în care cei colonizaţi s-ar răscula şi ar riposta. Pentru a diminua riscul, Imperiul Britanic a avut grijă ca nici unul dintre grupurile etnice să nu aibă control asupra uneia dintre cele două instituţii de bază ale statului colonial – administraţia publică şi armata. Dacă cineva era promovat în special în categoria înalţilor funcţionari publici, soldaţii erau recrutaţi în principal din cealaltă categorie. —
În plus, multe unităţi militare coloniale erau regionale şi nu se bazau pe teritoriul viitoarelor state independente. King's African Rifles, de exemplu, era o unitate colonială care recruta soldaţi din Africa de Est Britanică (Kenya), Nyasaland (Malawi) şi Tanganyika Britanică (Tanzania). — Toate acestea aveau ca scop prevenirea formării unei opoziţii unificate.
În cele din urmă, toate imperiile coloniale din Africa erau reticente la primirea localnicilor în corpul ofiţeresc. Intr-o armată de 25 OOO de militari, Congo Belgian nu avea nici măcar un ofiţer african.[241] Cu alte cuvinte cei colonizaţi trebuiau să facă administrarea coloniilor mai ieftină, dar nu li se permitea să acceadă în funcţii de conducere. Chiar şi în cazul Imperiului Britanic, care era mai dispus să *promoveze localnici, numărul lor*

era mic. Până în 1960, întreaga armată nigeriană avea doar 82 de ofiţeri nigerieni — şi 243 transferaţi temporar din armata britanică. — După cum este uşor de imaginat, acest mod de lucru facea ca liderilor unor mişcări de independenţă să le fie greu să îşi fidelizeze soldaţii. Pur şi simplu nu puteau avea încredere în ei.

O soluţie la care au apelat mulţi lideri postindependenţă a fost recrutarea forţelor de securitate din rândurile propriei etnii. Ideea este că, datorită identităţii lor etnice, aceste grupuri au un avantaj în sistemul actual; dacă liderul care i-a numit la putere ar cădea, şi-ar pierde privilegiile acordate. Cine ar dori aşa ceva? Tiranii consideră că sunt puţini aceia.

Intr-un studiu despre Africa după câştigarea independenţei, Harkness a găsit dovezi ale măsurii extraordinare în care liderii autocraţi au folosit recrutarea pe baza etniei comune, şi anume 50% dintre aceştia. (În cazul liderilor democratici, proporţia era de 24%o.) Mai mult, procesul era clar în avantajul lor. Liderii care nu au folosit această tehnică au rămas la putere în jur de şase ani. Cei care „creează şi controlează personal unităţile paramilitare" au rămas la putere o perioadă de cel puţin două ori mai lungă. —

Recrutarea pe baza etniei comune este un mod de a face starea de lucruri pe placul

*soldaţilor. Ei au avantaje datorită identităţii, ceea ce îi motivează să sprijine regimul. Dar, dacă răsplata nu funcţionează, se poate apela la pedeapsă. Iar orice alternativă pare atât de periculoasă, încât bărbaţii în uniformă de camuflaj nu au altă opţiune decât să sprijine regimul. **În** Irakul lui Saddam Hussein, serviciile de securitate comiteau cu regularitate încălcări grave ale drepturilor omului în numele regimului. Una dintre ţintele frecvente o constituiau kurzii.*

Kurzii, grupul etnic răspândit preponderent pe teritoriul Turciei, Iranului, Siriei şi Irakului, au fost victimele violenţelor îngrozitoare ale regimului decenii la rând, când au fost hărţuiri, torturaţi şi omoraţi.

*Cei care au comis acele crime erau urât i s i când s-a ivit ocazia de a riposta, oamenii n-au şovăit. În martie 1991, forţele kurde au luat cu asalt închisoarea Centrală din Sulaimanya, unde nenumăraţi condamnaţi au îndurat bătăi, torturi şi foame în perioad*a *regimului lui Hussein şi al Partidului Baas. — **În** acel colţ mic de teritoriu din nordul Irakului, situaţia s-a schimbat dramatic. Forţele de securitate care se ocupaseră cu tortura şi omorurile erau acum mai slabe, iar cei pe care îi chinuiseră erau în avantaj.*

Conform surselor kurde, nici unul dintre cei 300 de membri ai poliţiei secrete care

*păzeau închisoarea nu a supravieţuit. După ce complexul fusese eliberat şi toţi fuseseră omorâţi, un director de şcoală de 45 de ani, care fusese torturat într-o cameră izolată fonic, a spus că îşi dorea ca toţi să revină la viaţă „ca să îi putem omorî din nou". — **În** acele condiţii, loialitatea soldaţilor şi a ofiţerilor de informaţii faţă de regim trebuia să fie „până la moarte", pentru că nu puteau nici să schimbe tabăra, nici să depună armele.*[246]

Implementarea unei combinaţii a acestor măsuri îi poate ajuta pe tirani să mai reziste puţin. Dacă nu se ocupă de problemă, vor cădea cu siguranţă, pentru că va veni ziua În care generalii decid că ar fi mai bine ca puterea să fie în mâinile lor decât în ale dictatorului. Când o vor face şi dacă sunt uniţi, vor fi foarte greu de învins, pentru că violenţa este specialitatea lor.

Atât în Arabia Saudită, cât şi în Irak, protejarea împotriva loviturilor de stat a funcţionat — în sensul că nici una nu a reuşit. Regimul Saddam Hussein a căzut doar când Statele Unite, o putere externă copleşitoare, s-a decis să-l înlăture. Până atunci, el s-a menţinut la putere chiar şi în ciuda unor înfrângeri militare jenante. La sud de graniţă, Casa Saud a continuat să conducă ţara numită după familia lor, din capitala Riyadh.

Dacă aceasta este calea de a evita lovitura de stat, de ce noua putere nu

reorganizează pur şi simplu armata şi serviciile de informaţii? Una dintre probleme, după cum arată Erica de Bruin în cartea sa *How to Prevent Coups d'Etat,* este creată chiar de proces.— O armată antrenată împotriva loviturilor de stat măreşte şansele de supravieţuire ale regimului, dar de la începerea procesului până la terminarea lui situaţia tiranului este periculoasă.
Povestea lui Kwame Nkrumah arată de ce este atât de periculos acel moment. Când Nkrumah a intrat prima dată în politică în Ghana, la sfârşitul anilor 1940, ţara era o colonie a coroanei britanice cunoscută drept Coasta de Aur. După ce ghanezii şi-au câştigat independenţa, Nkrumah a ajuns primul conducător al ţării. Ca urmare, a început prin a aduce sub comanda sa câteva unităţi *specializate de informaţii şi de securitate. Cum aceasta nu a fost suficient pentru a-l face să se simtă în siguranţă, a început să transforme bodyguarzii prezidenţiali, President's Own Guard Regiment (POGR), Regimentul de Gardă Propriu al Preşedintelui, într-o forţă perfect pregătită de luptă, capabilă să-i descurajeze pe cei care l-ar fi putut distruge. Forţa a crescut repede în dimensiuni, iar beneficiile membrilor au fost cu mult mai mari decât în cazul trupelor regulate.* [248] *Iniţial, Nkrumah a fost reticent să facă recrutări pe bază de etnie, pentru că vedea „tribalismul" ca „o cangrenă care poate distruge, dacă nu este*

îndepărtată, soliditatea organismului politic, stabilitatea guvernului şi eficacitatea armatei şi poliţiei". — Şi, deşi nu era în mod deosebit în favoarea recrutării pe baze etnice, ofiţerii din anumite grupuri etnice, inclusiv al său, erau promovaţi frecvent, în vreme ce alţii păreau a fi trecuţi cu vederea. Foarte important este că Nkrumah nu s-a oprit acolo şi a luat la rând poliţia. —

În afară de serviciile de informaţii şi de securitate, Nkrumah şi-a consolidat puterea politică şi prin alte mijloace. Până în 1964, printr-un amendament constituţional, Ghana a devenit un stat monopartid, cu Partidul Convenţiei Poporului al lui Nkrumah la putere.[251] *Nkrumah a fost numit preşedinte pe viaţă şi mulţi dintre adversarii săi politici au fost închişi într-un fort care fusese cândva folosit pentru sclavii aflaţi în drum spre Statele Unite. Mai mult, soldaţii erau folositi ca fort ă internă de securitate, cu rolul de înăbuşi revoltele. — În acel moment ar fi trebuit ca toate semnalele de alarmă să se fi activat.*

La începutul lui 1966, preşedintele pe viaţă a făcut o vizită în Vietnam şi China. Cu Nkrumah şi alte personaje-cheie din armată plecaţi din ţară, era momentul perfect pentru a acţiona. Pe la miezul nopţii, colonelul Emmanuel Kotoka, staţionat la vreo 200 de kilometri nord-vest de capitala Accra, a început să îşi

deplaseze trupele. Când s-au apropiat de aeroportul din Accra, li s-a alăturat şi o companie de paraşutişti care se instruiau câteva zile în apropierea capitalei. După aceea lucrurile s-au desfăşurat rapid. Până pe la 2:30 a.m., complotiştii ajunseseră la Flagstaff House, complexul prezidenţial. Ministerul Apărării, radiodifuziunea şi poşta erau înconjurate. La ora 6:00 a.m., ghanezii l- au auzit pe colonelul Kotoka vorbind la radio şi declarând că puterea fusese preluată de Consiliul Naţional de Eliberare. Garda personală a preşedintelui, forţa menită să lupte în cazul unei lovituri de stat, a reacţionat. Până la amiază, „comandantul Gărzii Prezidenţiale a ieşit în fruntea trupelor şi s-a predat". —
Cei care puseseră la cale lovitura de stat erau, neîndoielnic, nemulţumiţi de situaţia generală, politică şi economică a ţării, dar ceea ce îi motivase cel mai tare să-l răstoarne de la putere pe preşedintele Nkrumah (care a trăit de atunci în Guineea) fuseseră acţiunile lui de contrabalansare a armatei şi de diminuare a rolului poliţiei. — J.W.K. Harlley, comisarul de poliţie care a luat parte la lovitura de stat, şi-a justificat explicit rolul, spunând că Nkrumah îşi crease „a armată privată cu costuri anuale de peste o jumătate de milion de lire sterline, violând flagrant constituţia pe care el însuşi a impus-o ţării, ca o

contrapondere la forţele armate ghaneze". 255
încercarea lui Nkrumah de a se proteja împotriva unei lovituri de stat a eşuat pentru că a creat o motivaţie pentru ca forţele regulate să lovească atunci când forţele paralele erau prea slăbite pentru a rezista.
Problema, aşadar, este că exact lucrurile pe care tiranii le fac pentru a reduce ameninţarea armatei pot duce la acţiuni militare împotriva lor.
Teoretic, există o cale de ieşire din această situaţie. Dacă tiranul poate convinge un alt stat să garanteze securitatea regimului cu armata sa, regimul se poate concentra asupra securizării împotriva loviturii de stat, fără a-şi mai face griji pentru eficacitatea armatei. Aceasta poate face din armată o,forţă atât de slabă, încât să fie uşor de gestionat. În timpul Războiului Rece, de exemplu, armata franceză, a intervenit pentru a salva dictatori de soldaţii lor. În unele cazuri, cum a fost operaţiunea din 1964, de reinstalare a preşedintelui gabonez Léon M'ba, trupele franceze au fost aduse pentru a combate o lovitură de stat. —
Garantul străin este o opţiune atrăgătoare pentru tirani, rareori disponibilă însă. Şi, chiar dacă este disponibilă, există reversul medaliei, căci, atunci când un lider depinde atât de mult

de o putere străină, încât nu poate supravieţui fără ea, libertatea lui se reduce drastic.

Cel mai greu este să găseşti un stat care să ofere acest serviciu. Nu numai că acesta are nevoie de o motivaţie, dar trebuie să fie şi în stare să o facă. Lista posibililor furnizori de securitate este scurtă. *Loviturile de stat au loc cu repeziciune şi, pentru a avea efect, trupele străine ar trebui să se afle în zonă. — Nu sunt de nici un folos dacă se află în Caraibe sau pe un teren de instrucţie din Pirinei. Trupele trebuie să se afle în regiune sau, şi mai bine, deja în ţară, pentru a putea avea efectul dorit.*

Tiranii trebuie aşadar să găsească un stat cu o armată care nu se află doar în apropiere, dar este şi suficient de puternică pentru a-i descuraja sau a-i copleşi pe complotişti. În Gabon a fost posibil să se anuleze lovitura de stat pentru că paraşutiştii francezi erau puternici, iar forţele de securitate gaboneze erau slabe. Conform unor date, la vremea aceea, forţele de securitate gaboneze, cu tot cu armată şi poliţie, numărau doar 600 de membri. [258] *În prezent, lista armatelor care ar putea, teoretic, să intervină astfel, nu este prea lungă. Dacă ar avea loc o lovitură de stat în Egipt şi o putere europeană ar trimite paraşutişti pentru a o contracara, acei paraşutişti s-ar întoarce probabil acasă în coşciuge — dacă s-ar mai întoarce.*

După cum se vede, a convinge o forţă străină să apere regimul împotriva unei posibile lovituri de stat este o sarcină dificilă. Acelei forţe străine i se cere să rişte viaţa propriilor trupe, pentru a apăra un regim dictatorial instabil, cu costuri ridicate privind reputaţia. Ca urmare, majoritatea tiranilor sunt pe cont propriu când tratează cu armata.

Armata, după cum am înţeles de-acum, reprezintă un pericol mare pentru orice despot. Spre deosebire de elite, soldaţii au capacitatea de a folosi forţa brută. Tiranii înţeleg acest lucru, ceea ce explică şi de ce doresc să dezbine şi să şubrezească. După fragmentarea cu succes a armatei, apare o nouă problemă: din moment ce armata nu poate să lupte, sunt invitaţi alţi oameni din tară să încerce. Şi, până ca tiranul să îşi dea seama, un comandant rebel din tară se îndreaptă către capitală.

4

REBELI, ARME ŞI BANI

> *Simpla existenţă a privaţiunilor nu este suficientă pentru a produce o revoltă; dacă ar fi fost, masele ar fi într-o continuă rebeliune. — LevTroţki*

La 1:30 a.m., pe 23 decembrie 1972, locuitorii din Managua au fost treziţi din somn de pământul care se cutremura. — „La început, pământul părea că saltă, în sus şi-n jos, apoi a început să se clatine dintr-o parte în alta, şi totul s-a prăbuşit”, îşi amintea un localnic. — Deşi cutremurul

propriu-zis a fost unul relativ mic, de magnitudine 6,25, efectul asupra capitalei statului Nicaragua a fost devastator. —
În dimineaţa următoare, la răsăritul soarelui, cerul de deasupra oraşului Managua era acoperit de fum şi praf roşu. Pe pământ, se vedeau flăcări acolo unde căzuseră mii de clădiri. Cu conductele de apă sparte şi maşinile de pompieri îngropate sub dărâmături, pompierii se uitau disperaţi cum flăcările înghiţeau şi clădirile rămase în picioare.—O mare parte dintre supravieţuitori au părăsit oraşul. [264]
lar ei, cu casele şi împrejurimile distruse, erau printre norocoşi. Au murit atât de mulţi oameni încât cineva din conducere a declarat că o mare parte din oraş urma să fie nivelată şi acoperită cu var pentru a crea o uriaşă groapă comună. — Primul jurnalist străin care a ajuns la Managua a spus: „Aceia dintre noi care au cunoscut Managua n-o vor mai vedea. Managua a dispărut. Totul este ruină, moarte şi tragedie. „[266] *Pentru Nicaragua, acel cutremur a fost o catastrofa. Când generalul Anastasio Somoza Debayle, conducătorul Republicii Nicaragua, a privit dezastrul de la fereastra palatului prezidenţial, a văzut şansa. Prima măsură a fost declararea legii marţiale de către guvern, dând astfel mai multă putere Gărzii Naţionale, aflate sub controlul lui Somoza. Apoi, pe măsură ce curgeau banii pentru*

reconstrucţie de la ţări din întreaga lume, Somoza sa asigurat că el, nu ţara, va fi primul beneficiar. Dat fiind că tatăl şi fratele lui conduseseră ţara înainte, Somoza deţinea un uriaş imperiu de afaceri care îl facea foarte bogat într-o ţară în care mulţi nu aveau nimic. Cu Managua o ruină, Somoza s-a asigurat că oraşul va fi „reconstruit pe terenurile 1 ui Somoza, cu firmele de construcţii ale lui Somoza, cu banii din ajutoarele internaţionale gestionaţi de băncile lui Somoza”. 267

Pentru dictator şi huliganii săi, lucrurile puteau fi perfecte. Dar a mers prea departe. Deşi elita economico-financiară nicaraguană poate că acceptase că dictatorului i se cuvenea partea cea mai mare a prăzii, totuşi nu rămăsese destul şi pentru ea. Mulţi dintre marii oamenii de afaceri care sprijiniseră până atunci dictatura au început să i se întoarcă împotrivă. 268

În ţară mocnea o stare de insurgenţă. Frontul Sandinist de Eliberare Naţională (FSLN), un grup de rebeli de stânga apărut în 1961 pe fondul răspândirii nemulţumirii populare, înţelesese că un război de gherilă va aduce victoria împotriva regimului. — Ei au folosit şi tactici mai puţin obişnuite, răpind, în 1974, mai mulţi politicieni şi oameni de afaceri binecunoscuţi, în timpul petrecerii de Crăciun. Regimul a plătit răscumpărarea ostaticilor, dar a declanşat un val de represalii nu numai asupra

rebelilor, ci şi asupra multor civili nevinovaţi. Represaliile au vizat în special populaţia din afara capitalei Managua. În perioada aceea, relatări ale preoţilor arătau că Garda Naţională a lui Somoza „a instituit un regim de teroare [...] omorând şi torturând zilnic ţărani, violând femei, dând foc caselor şi tâlhărind recoltele şi proprietăţile”. —

Somoza stătea pe un butoi de pulbere. [271] *Apoi, pe 10 ianuarie 1978, fitilul a fost aprins de uciderea de către trei bărbaţi, cu 18 focuri de armă, a lui Pedro Joaquin Chamorro Cardenal, un ziarist popular devenit lider al opoziţiei. — Când familia lui Chamorro şi o mare parte a populaţiei au învinuit regimul lui Somoza pentru moartea ziaristului, flacăra revoluţiei s-a aprins. În capitală, firmele lui Somoza au fost incendiate. În alte oraşe, tineri bărbaţi şi femei i-au atacat pe cei din Garda Naţională cu tot ceea ce putuseră improviza ca arme. În Masaya, nici măcar infanteria n-a putut înăbuşi revolta. Aşa că regimul a trimis tancuri şi elicoptere.* [273]

În 1979, Somoza avea trei probleme. Prima era că diferitele facţiuni ale FSLN reuşiseră să treacă peste diferendele lor devenind un grup omogen. [274] *A doua era că administraţia Carter şi-a retras sprijinul pentru dictatura nicaraguană, după ce decenii la rând îl sprijinise pe Somoza. A treia — multe dintre ţările învecinate ajunseseră la concluzia că Somoza trebuia*

să renunţe la putere şi acţionau în conseci nţa.
Fidel Castro a furnizat rebelilor puşti, lansatoare de grenade şi armament de artilerie.[275] *Venezuela a oferit ajutor financiar, iar prin Costa Rica a fost adus ilegal în ţară armament. În mai 1979, Mexicul a întrerupt relaţiile diplomatice cu Nicaragua. Pentru că Somoza era tot mai izolat, iar rebelii tot mai bine înarmaţi, sandiniştii şi-au anuntat asaltul final. Până în iulie, sandiniştii obţinuseră controlul aproape în toată ţara şi Somoza a înţeles că trebuia sa renunţe.*
După ce a pierdut în faţa rebelilor şi s-a refugiat la Miami, fostul dictator din Nicaragua a găsit un dictator prieten dispus să-i ofere azil, în persoana lui Alfred Stroessner din Paraguay. Acolo, Somoza avea şofer pentru maşina albă marca Mercedes-Benz şi piscină în curtea vilei din suburbii. Şi, deşi se plângea că pierduse vreo 80 de milioane de dolari, tot îi rămăseseră în bănci vreo 20 de milioane. Nu era tocmai nevoiaş. Dar într-o zi, la câteva străzi distanţă de casa lui din Asuncion, capitala Paraguayului, faptele l-au ajuns din urmă, când convoiul în care se deplasa a fost atacat cu rafale de gloanţe şi un lansator de grenade. —
Tiranii nu pot mulţumi pe toată lumea. Pentru a ţine bine în mână puterea, trebuie să fure de la marea masă pentru a distribui câştigurile în interiorul regimului,

generalilor, oligarhilor şi politicienilor rivali. Dacă nu o fac, pot fi uşor răsturnaţi de la putere de către elitele de la palat sau de propriile trupe. Iar când o fac, masele din ţară, din păturile de jos neglijate şi trecute cu vederea, se răscoală. Când acest lucru se întâmplă, despoţii care nu dau suficientă atenţie ameninţărilor din afara capitalei sunt luaţi prin surprindere.

Dictatorul nicaraguan Anastasio Somoza Debayle a reuşit să supere o mulţime de oameni. O parte dintre elitele din Managua erau supărate pentru că Somoza fura de la popor fără a le da şi lor suficiente ocazii de îmbogăţire. O mare parte a populaţiei din afara capitalei era supărată pentru că nu avea venituri suficiente pentru a supravieţui. Episcopii catolici din ţară erau îngroziţi de represaliile dure ale regimului împotriva populaţiei. Somoza a reuşit să-l înstrăineze şi pe cel mai important protector al său, Statele Unite, ceea ce le-a dat curaj duşmanilor săi din America Latină.

Ce s-a întâmplat în Nicaragua a fost ceva neobişnuit. În lumea modernă este foarte greu ca rebelii să răstoarne un tiran. Acum 5 000 de ani nu existau armate regulate. Oamenii se luptau unii cu alţii, dar era efectiv o luptă de gherilă contra gherilă. [277] *Statele mari din Grecia antică aveau doar câteva sute de mii de locuitori. Acum câteva sute de ani, Germania era atât de fragmentată, încât călătoria de la*

Braunschweig până la graniţa cu Franţa presupunea trecerea prin şase ducate, patru episcopate şi un oraş **i***mperial liber. Poate părea mult, dar Sfântul Imperiu Roman al vremii era format din 812 state, mai mult sau mai puţin suverane politic.* [278] *În mare măsură, acestea erau state slabe, divizate, uşor de învins de o trupă mică de soldaţi, care atacau dacă aşa aveau chef.*

Statul-naţiune modern este un organism complet diferit. Este foarte eficient în organizarea unor grupuri mari de oameni uniţi de un scop unic, cum ar fi purtarea unui război. Dacă rebelii ar merge la război împotriva unui astfel de stat, acesta ar fi mult mai greu de învins decât oraşele-stat grecești sau ducatele germane dimensiunilor şi a eficacităţii statelor moderne, dar şi a progresului tehnologic.

Progresul tehnologic face dificilă intenţia de a te ascunde. Acum, când statele pot fabrica în masă drone de supraveghere sau le pot cumpăra de la nenumăraţii producători, este o mare problemă să te ascunzi. Rebelii nu-şi pot face tabăra în câmp deschis şi nici foc în luminiş de pădure dacă vor să se ascu ndă de privirile guvernului. Lumea a devenit mai mica.

Iar acesta este mai ales efectul dronelor. În plus, acum sunt uşor de accesat imaginile din satelit, urmărirea biometrică şi multe alte instrumente pe care un dictator le poate folosi pentru a-şi depista duşmanii. Dar poate că diferenţa cea mai mare este dată de infrastructura modernă. Existenţa şoselelor şi a căilor ferate schimbă complet balanţa de putere dintre stat şi cetăţeni, pentru că le permite trupelor regulate să acţioneze într-un teritoriu care anterior era inaccesibil.

Desigur, insurgenţii pot beneficia şi ei de avantajele tehnologiei moderne, de exemplu telefoanele mobile se pot folosi pentru coordonare, hărţile Google —

pentru planificarea atacurilor, reţelele de socializare — pentru recrutarea de noi membri. Dar, de fapt, la scara de acţiune necesară pentru a câştiga, nu doar a continua lupta, statele-naţiune sunt greu de învins. Comparativ cu ce au cunoscut oamenii în trecut, ele sunt extrem de puternice.

Asta nu înseamnă că rebelii nu au nici o şansă de a câştiga, dar ştacheta este mult mai sus. Pentru a se 1 upta cu un inamic atât de puternic, rebelii trebuie să dea dovadă de sofisticare, să aibă finanţare şi o mai bună echipare. A conduce o rebeliune nu este ceva uşor, mai ales pentru că necesită mai mult timp şi coordonare decât o simplă lovitură de stat militară. Rebeliunile sunt, din anumite puncte de vedere, chiar opusul loviturii de stat, pentru că au nevoie de un număr mare de participanţi pentru a reuşi, sunt extrem de sângeroase, iar puterea în luptă este mai importantă decât percepţia. Dacă ele au totuşi loc, în ciuda dificultăţilor, înseamnă că cineva, undeva, a fost exclus.

Ofiţer de armată ca formaţie, Idriss Déby a petrecut o parte din anii 1970 în Franţa, unde s-a instruit pentru a deveni pilot. Când s-a întors în ţara natală, Ciad, în februarie 1979, ţara era în război, mulţi conducători militari luptând unii cu alţii. După ce şi-a cântărit opţiunile, Déby s-a alăturat Forţelor Armate din Nord (FAN) ale lui Hissene Habré. Ca recompensă

pentru lupta dusă alături de el în timpul insurgenţei, preşedintele Habré l-a numit pe Déby loctiitor al comandantului fortelor armate.[279]

• • •

Insă alianţa lor n-a durat mult şi, în 1989, cei doi foşti colaboratori aproape că ajunseseră la un conflict deschis. Habré se temea că un grup etnic numit Zaghawa reprezenta o ameninţare pentru el şi, ca urmare, şi-a folosit serviciile secrete pentru a persecuta persoane de această etnie, în timp ce ucidea membrii din guvern de respectiva

de etnie Zaghawa, Déby nu putea să nu se întrebe când îi va veni rândul. Pe 1 aprilie 1989, Habré a ţinut un discurs în care i-a acuzat pe Déby şi pe oamenii lui de trădare, după o tentativă de lovitură de stat. Ei au profitat la maximum de pe naţionalitate. — Provenit dintr-o familie de păstori muncii şi luptei noastre, a sângelui vărsat de forţele noastre armate şi de poporul nostru pentru a se îmbogăţi, pentru ca apoi să înjunghie Ciadul pe la spate", spunea el. —

După ce a fugit în Libia prin Sudan, Déby a început să adune o armată cu care să pornească în marş asupra capitalei Ciadului. Ceea ce a şi făcut, deplasându-se rapid cu autovehiculele aflate în dotare până la N'Djamena. Când trupele lui Déby s-au apropiat, Habré a fugit în Camerun, iar mulţi dintre soldaţii lui au predat pur şi simplu armele.— De frică să nu fie eliminat, Déby a folosit forţa pentru a-l răsturna de la conducere pe omul pe care îl adusese la putere prin forţă cu mai puţin de un deceniu în urmă.

Odată ajuns preşedinte, Déby a făcut multe dintre lucrurile pe care le-a făcut şi Habré, aşa că la scurt timp a avut şi el de-a face cu o revoltă a militarilor nemulţumiţi, aflaţi dincolo de graniţă, în sudul Libiei. Confruntat cu ameninţarea de a fi răsturnat de la putere exact ca şi Habré, Déby a decis să privească pericolul în faţă.

În aprilie 2021 s-a alăturat trupelor sale de la graniţă pentru a lupta cu rebelii. La scurt timp după aceea, la posturile de televiziune din Ciad a luat cuvântul un general. Déby, a spus acesta, ,,şi-a dat ultima suflare apărând naţiunea suverană pe câmpul de luptă". —

Atât Habré, cât şi Déby au pierdut puterea pentru că i-au exclus pe oamenii din interior, pe care îi percepuseră ca o ameninţare. Oamenii aceia au fugit, dar s-au întors gata de luptă, cu pistoale-mitralieră Kalaşnikov şi grenade. Nu este nimic neobişnuit, este ceva ce se întâmplă adesea. Atunci de ce continuă tiranii să procedeze astfel? Politologul Philip Roessler susţine că este vorba despre mutarea conflictului din sfera puterii în societate ca întreg, ,,unde conducătorul şi aliaţii săi îşi fac socoteala că acesta este mai puţin ameninţător pentru supremaţia lor politică".[284]

Toţi tiranii se confruntă cu ameninţarea războiului civil. Dar nu toţi tiranii înfruntă acelaşi nivel de ameninţare. Unii dintre tiranii cei mai răi sunt destul de populari, în ciuda cruzimii lor. De exemplu, dictatorii cu averi făcute din petrol se fac adesea vinovaţi de o corupţie monstruoasă şi de inechităţi groteşti, dar îşi permit să dea suficienţi bani poporului încât să prevină revolte violente. Intr-o ţară cu rezerve naturale enorme şi doar câteva milioane de locuitori, populaţia poate avea o viaţă

prosperă, chiar dacă familia regală fură miliarde. La celălalt capăt al spectrului se află ţările în care toată lumea este extrem de săracă, cu excepţia celor din anturajul dictatorului. Contrastul este atât de mare încât populaţia are toate motivele să fie nemulţumită de conducător.

Când furia ajunge la apogeu, tiranul este în pericol în funcţie de ocaziile pe care le au oamenii de a se răscula.

Rebelii luptă din diverse motive. Unii din cauza nedreptăţilor, alţii sunt motivaţi de lăcomie. Şi, oricât ar părea de paradoxal, sunt şi oameni care

decid să se alăture luptei pentru că îşi doresc siguranţă. Dacă citeşti această carte, sunt şanse să

existe unele lucruri pe care ai luat întotdeauna de la sine înţelese în viaţa ta. În primul rând, există un stat care aproape că deţine monopolul asupra violenţei în interiorul graniţelor sale, emite legi, asigură ordinea şi stabilitatea. Apoi, chiar dacă îţi este mai greu să devii proprietar decât le-a fost bunicilor tăi, ai un loc de muncă. Pentru cazuri de urgenţă există poliţie, dacă apar conflicte serioase există tribunale. Dar în multe dintre ţările cele mai sărace din lume nimic din toate acestea nu există. Infrastructura este aproape inexistentă, nu sunt locuri de muncă, poliţia extorchează bani de la cetăţenii corecţi, justiţia lucrează extrem de încet, iar judecătorii sunt corupţi. Dacă în asemenea condiţii apare o situaţie

periculoasă, a pune mâna pe o armă şi a te alătura unui grup de rebeli poate fi calea cea mai bună prin care să ai grijă de familie şi de tine însuţi.

Iar dacă nu sunt destui recruţi voluntari pentru o astfel de organizaţie rebelă, oamenii pot fi forţaţi să lupte. lată doar un exemplu din timpul Războiului Rece: conform unor estimări, aproape 80% dintre luptătorii înrolaţi în grupul armat de luptă anticomunist Rezistenţa Naţională Mozambicană (Resistencia Nacional Moţambicana – RENAMO) nu au ales să lupte, ci au fost forţaţi să se înroleze. — O tactică teribilă este de a răpi „recruţi" şi de a-i obliga să comită atrocităţi în apropiere de casă pentru a fi prinşi în capcana insurgenţei şi a nu se putea întoarce la familiile lor.—Nici măcar copiii nu sunt în siguranţă. În timpul războiului civil din Burundi, rebelii au cumpărat copii ai străzii din Kenya, pe care i-au transformat în luptători.[288]

Dar nici un tiran nu este ameninţat de luptători neînarmaţi. Dacă scopul declarat al grupului este de a lupta împotriva guvernului, nu se pot duce pur şi simplu la magazin să îşi cumpere lansatoarele de grenade şi mitralierele de care au nevoie. Dacă mişcarea revoluţionară dispune însă de suficienţi bani, îşi pot procura armele necesare de pe piaţa neagră — sau de la un sponsor dispus să facă asta. Rebelii au nevoie de bani — pentru arme, desigur, dar

acesta este doar începutul. Luptătorii trebuie să se hrănească şi să se echipeze luni sau chiar mai probabil ani la rând. Au nevoie de salarii care să justifice riscurile. Asta este o problemă pentru grupurile de rebeli, pentru că ele nu generează în mod direct bani.[289] *Nu este ca o afacere care se susţine prin activitatea ei. Aşadar cum fac rebelii rost de banii de care au nevoie pentru a-l înlătura pe tiran?*

Unul dintre avantajele de care dispun insurgenţii este acela că sunt capabili de violenţă. Iar violenţa, la rândul ei, se poate transforma în bani. Dacă faci parte din crima organizată din Londra, New York sau Hong Kong, violenţa poate fi folosită pentru a extorca bani de la oameni. Să zicem că eşti un fel de agent de asigurări. Dacă oamenii nu plătesc pentru asigurarea pe care le-o oferi, geamurile le sunt sparte pentru că nu primesc „protecţie" din partea ta. În multe dintre zonele rurale sărace în care operează cu predilecţie grupurile de rebeli, aceasta nu reprezintă o opţiune, pentru că nu ai ce lua de la cei care nu deţin nimic. [290] *Sau poţi, pentru că oricine are ceva, dar orice ai putea fura s-ar putea să nu fie de ajuns pentru a te întreţine. Acestea fiind spuse, mai sunt şi alte opţiuni, dintre care una ar fi resursele naturale.*

Pentru cineva care are de susţinut o revoluţie, diamantele sunt ideale. Adesea sunt uşor de extras, se face uşor

contrabandă cu ele şi sunt extrem de scumpe după ce ies din zona de conflict. Cunoaştem toţi sintagma „diamante însângerate” — diamantele care finanţează conflicte. S-a vorbit despre ele în ziare, s-au scris cărţi, iar în 2007 Edward Zwick a transpus în filmul Diamantul sângeriu, avându-l în distribuţie pe Leonardo DiCaprio, povestea desfăşurată în Sierra Leone pe fondul violentului război civil din acea ţară. În timpul acelui război, rebelii şi-au finanţat lupta cu ajutorul nestematelor extrase direct din pământ. Munca istovitoare din mină era adesea făcută de tineri bărbaţi şi femei, echipaţi doar cu o lopată şi o sită. După săparea unei gropi de aproximativ 20 de metri, pământul scos era trecut din mână în mână de-a lungul unui lanţ lung de oameni. La capătul acelui lanţ se căutau pietrele preţioase. Săpătorii erau săraci şi uşor de intimidat. Dacă reuşeau să găsească o piatră, rebelii îi puteau „taxa”. Dacă voiau să facă o pauză, rebelii îi băteau până se întorceau la muncă. Şi dacă nu mai apăreau la muncă dimineaţa, găseau pe altcineva care să facă treaba. Din Africa de Vest, pietrele mergeau la Londra, Paris sau Moscova, unde se vindeau cu mii de dolari în magazine elegante de bijuterii. Era o afacere de anvergură. Conform estimărilor, la mijlocul anilor 1990, diamantele din zonele de conflict din Africa constituiau 15% din totalul diamantelor din întreaga lume. [291]

Rebelii care vând diamante pot câştiga sume exorbitante de bani. Conform estimărilor, UNITA, o facţiune rebelă din timpul războiului civil din Angola, a câştigat un miliard de dolari în acest fel. (Unele estimări vorbesc de cifre mult mai mari. —) Pentru un tiran, ameninţarea reprezentată de rebeli finanţaţi din diamante poate fi extrem de periculoasă. Rebelii fac bani din extracţia de diamante şi pot folosi apoi acei bani pentru a cumpăra arme şi a atrage luptători. Pe măsură ce se înmulţesc, ei câştigă tot mai mult teren şi extrag şi mai multe diamante. Bulgărele de zăpadă devine din A .
ce în ce mai mare.
Folosirea altor mărfuri decât diamantele (sau drogurile) este mai dificilă, pentru că rebelii nu au în mod normal acces la aparatură avansată, investiţii externe mari sau tehnologii sofisticate. Extracţia de petrol, de exemplu, pune multe probleme. Dar, oricât de dificil ar fi să forezi după petrol, există modalităţi ca aceia care fac forajele sau alte activităţi înrudite să profite. Cel mai simplu mod de a face asta este prin ameninţarea sau răpirea angajaţilor companiilor multinaţionale, care desfăşoară în mod normal această activitate.[293] *Aceste companii nu au doar bani, ci şi interesul să lucreze în zone sărace, rurale, unde sunt stăpâni rebelii. Când inginerii sau directorii acestor companii sunt ţinuţi ostatici cu arma la*

tâmplă sau ascunşi în junglă ori în vreo peşteră, multe dintre ele sunt dispuse să plătească sume mari de bani pentru a-i elibera.
Uneori, chiar şi numai un singur „binefăcător" poate fi o mare diferenţă. La începutul anilor 1980, ,a sediul Mannesmann, cu siguranţă au sărit multe dopuri de şampanie. Conglomeratul german tocmai câştigase contractul de 160 de milioane de dolari pentru construirea a 278 de kilometri de conducte de la câmpurile petrolifere din Columbia până pe coastele Caraibelor. Existau doar trei mici probleme: prima, conducta trebuia să traverseze munţii Anzi. Desigur, problema era una de inginerie, dar germanii au rezolvat-o. A doua — în zonă activa Armata Marxist-Leninistă de Eliberare Naţională (ELN). Acest lucru făcea lucrurile mai dificile. Şi, în sfârşit, Mannesmann trebuia să termine proiectul într-un an. — Ceea ce era o

misiune grea.
Apoi un inginer german şi doi colegi de-ai săi columbieni au fost răpiţi, iar managerii companiei au avut de luat o decizie: să cadă la înţelegere cu rebelii pentru a-şi salva colegii şi a avea o şansă să termine proiectul la termen sau să încerce să termine proiectul pentru care fuseseră angajaţi fără a se înţelege cu

rebelii? Nici una din opţiuni nu era grozavă. O înţelegere cu rebelii însemna să le plătească o groază de bani criminalilor care le răpiseră colegii, dar neplata răscumpărării putea duce la moartea colegilor lor şi punea în pericol întregul proiect.
Până la urmă, se pare că răscumpărarea a fost plătită. După spusele unui fost director implicat în proiect, s-au plătit milioane de dolari pentru răscumpărare. — Conform unui lider rebel, milioanele acelea au fost doar o mică parte din seria de plăţi făcute de Mannesmann către ELN. Relaţia devenise atât de apropiată, încât germanii au primit etichete autocolante pentru maşinile şi camioanele
companiei. Gând un camion Mannesmann trecea printr-o aşezare izolată, acele autocolante le semnalau localnicilor că acel vehicul era „protejat” de ELN. De asemenea, în acest fel, ELN era promovată ca aducătoare de bani în regiune. — Mannesmann a reuşit să termine proiectul, iar ELN, alimentată de banii germani, mergea din bine în mai bine. Rebelii au afirmat ulterior că banii au ajutat grupul să crească cu 500%. —
Acestea sunt modalităţile „normale” de finanţare a unei revolte. Mai sunt multe căi neortodoxe, precum cele denumite de politologul Michael L. Ross „booty futures”, câştiguri din contracte viitoare. Gând nu

finanţează revoluţii, contractele futures sunt cele în care un partener este de acord să cumpere un bun într-un anumit moment din viitor. Unul dintre avantajele unui astfel de contract este că reduce volatilitatea. Să luăm de exemplu o companie aeriană care este îngrijorată de fluctuaţiile preţului la kerosen. Directorii companiei ştiu că trebuie să cumpere o anumită cantitate de combustibil în iunie anul viitor, pentru că ştiu câte zboruri va avea compania când pleacă oamenii în vacanţă. Dacă directorii respectivi cred că preţul combustibilului va putea creşte mult până atunci, ei pot să stabilească preţul acum şi să ştie, în felul acesta, cât vor avea de plătit.

Desigur, un asemenea instrument poate fi folosit nu numai pentru a te păzi de risc, ci şi pentru a specula. Aici intră în scenă rebelii. Dar, în loc să intre într- un contract legal prin intermediul Bursei de Mărfuri din Chicago pentru a vinde o cantitate fixă de kerosen până în vara următoare, rebelii încearcă să vândă ceea ce urmează să jefuiască. În felul acesta, ei pot asigura probabilitatea mai mare a jafului. Poate că asta sună ca din epoca de aur a pirateriei, doar că este de dată mai recentă.

Preşedintele congolez Pascal Lissouba se temea că predecesorul său, Denis Sassou-Nguesso, voia să revină la putere. îngrijorător pentru Lissouba era că

Sassou avea o miliţie privată. Când Lissouba a trimis forţele guvernamentale să încercuiască complexul privat al lui Sassou, miliţia acestuia a ripostat şi aşa s-a declanşat războiul civil. — Conform relatărilor, finanţarea miliţiei lui Sassou provenea, parţial, din vânzarea viitoarei exploatări a petrolului congolez de către compania franceză ElfAquitaine. Sassou a primit, se pare, 150 de milioane de dolari şi ajutor pentru a cumpăra arme. —
Aşa greu de crezut cum este, episodul s-a petrecut în’1997.
Fie că vorbim de luptători voluntari sau recrutaţi cu forţa, diamante sau chiar contracte futures, rebelii dispun acum de luptători, arme şi suficienţi bani pentru a continua lupta. Ca să-l răstoarne pe tiran, mai au nevoie de un loc în care să se ascundă. Aici, geografia joacă un rol. Uitaţi-vă la harta Europei, în special a Ţărilor de Jos. Desigur, Ţările de Jos constituie o democraţie liberală de decenii – neerlandezii sunt printre oamenii cei mai liberi din lume. Dar să presupunem doar că un număr considerabil de neerlandezi se hotărăsc să facă revoluţie din cauza unor nemulţumiri. Cum s-ar petrece acest lucru? Nu s-ar petrece. Ducerea unei ,upte de insurgenţă în provincia Holland (sau în Friesland ori Limburg) ar fi imposibilă.
Motivul este acela că, în mare parte din

ţară, este imposibil să te ascunzi. Drumul cu maşina de la Groningen la Eindhoven durează trei ore, iar cea mai lată porţiune a ţării măsoară poate, maximum 200 de kilometri. Deşi există un munte de vreo 900 de metri înălţime în Regatul Ţărilor de Jos, acesta se află în teritoriile de peste mări, în Caraibe. Teritoriul nu dispune de junglă şi nici de zone îndepărtate aflate în afara controlului guvernamental. Te poţi ascunde în ţări vecine. Dar, aşa cum stau lucrurile, Ţările de Jos se învecinează cu Germania şi Belgia, şi nici Berlinul, nici Bruxelles-ul n-ar fi prea încântate să sprijine o tentativă de organizare a unui marş care să aibă drept ţintă Binnenhoful. Ca urmare, revoluţia neerlandeză n-ar rezista nici măcar o zi în faţa Armatei Regale a Ţărilor de Jos.

Nu se poate spune că toate ţările mici, de şes şi uşor accesibile sunt guvernate de democraţi, dar este cert că multe autocraţii funcţionează în ţări care nu seamănă deloc cu Ţările de Jos. Când guvernul tadjik s-a aflat în faţa unui război civil în 1992, după implozia Uniunii Sovietice, una din marile probleme a fost dificultatea de a-i urmări pe opozanţi, teritoriul ţării fiind acoperit de munţi înzăpeziţi. Vârful Ismoil Somoni (denumit vârful Stalin până în 1962, apoi vârful Comunismului până la sfârşitul anilor 1990) din Tadjikistan are o înălţime

de 7 495 de metri, adică este de peste 23 de ori mai înalt decât cel mai înalt „munte" de pe teritoriul european al Ţărilor de Jos. Şi desigur vârful Ismoil Somoni nu este singular — Tadjikistanul este plin de munţi greu accesibili din afară (şi chiar şi de către autorităţile centrale).
Aceştia reprezintă locuri ideale pentru a ascunde nu doar a luptători, ci şi armele lor, pistoalele- mitralieră Kalaşnikov şi aruncătoarele de grenade. Mişcările de insurgenţă sunt mai eficiente când rebelii au posibilitatea de a câştiga un joc de-a v-aţi ascunselea cu guvernul.
Uneori, o ţară poate că este îndepărtată, dar ea se poate învecina cu alte ţări care sunt la fel de îndepărtate ca şi ea. Revenind la Ţările de Jos, Belgia este dens populată şi la fel sunt cel puţin o parte din regiunile Germaniei din zona graniţei cu Ţările de Jos. În cazul rebeliunii ipotetice din Ţările de Jos, această situaţie face dificil traficul de oameni sau de luptători. Dar într-o ţară precum Republica Centrafricană, guvernul trebuie să facă faţă unei situaţii de două ori mai dificile. Estul Republicii Centrafricane este subdezvoltat şi greu accesibil pentru autorităţile centrale din cauza reliefului şi a lipsei infrastructurii. Pe deasupra, este înconjurată de Republica Democratică Congo, Sudanul de Sud, Sudan şi Ciad, ele însele greu

accesibile. Date fiind graniţele permeabile şi amploarea problemelor din zonele învecinate, acea parte a ţării este aproape imposibil de controlat din capitala Bangui. Chiar şi cea mai mică grupare de opoziţie îşi poate lua teren cât o mică proprietate, pentru ca apoi acea parte de pământ să devină rampa de lansare a unei provocări serioase .

În mare parte, războaiele civile sunt o întrecere între rebeli şi guvern pentru câştigarea populaţiei. Populaţia este resursa care furnizează munca, oportunităţile de „taxare" şi informaţiile pentru trupele prietene — sau inamice. Pentru că este atât de importantă, nici guvernul, nici insurgenţii nu vor ca oamenii să „dezerteze" în tabăra cealaltă. Aceasta este o preocupare deosebită în teritoriile disputate, unde civilii vin în contact cu ambele tabere. [30]° Când se ajunge aici, insurgenţii dispun de un număr de avantaje. Trupele guvernamentale sunt de obicei aduse din toată tara. Când misiunea li se încheie sau ' —

se schimbă guvernul, pleacă. În primul rând, rebelii sunt de obicei din partea locului şi s-ar putea să nu plece niciodată. Această permanenţă este un avantaj în încercarea de a-i împiedica pe civili să nu treacă de partea cealaltă. Un alt dezavantaj pentru guverne, atât democratice, cât şi nedemocratice, este

că ele sunt mai reţinute decât rebelii când se pune problema folosirii violenţei.[301] Există o relatare din războiul civil din Algeria despre un om în vârstă care, când a fost arestat de trupele franceze pentru tăierea unor stâlpi de telegraf, a explicat de ce făcuse aşa ceva:

> Domnule, francezii au venit la mine şi mi-au spus că nu trebuie să tai stâlpii de telegraf, pentru că mă bagă la închisoare. Mi-am spus: nu vreau să merg la închisoare, aşa că n-am să fac asta. Francezii au plecat. Noaptea a venit un rebel şi mi-a spus să tai stâlpii de telegraf de colo până colo. Am spus că nu — francezii mă bagă la puşcărie. Rebelul îmi spune că ori tai stâlpii, ori îmi taie el gâtul. Mi-am făcut socoteala că, dacă nu tai stâlpii, precis îmi taie gâtul. A mai făcut asta, în satul vecin. Prefer să merg la închisoare. Aşa că, domnule, am tăiat stâlpii, m-aţi prins, băgaţi-mă la închisoare. —

Acela a fost un război în care soldaţii francezi au fost extrem de violenţi. Au ras sate de pe faţa *Pământului, au torturat, au ucis. Dar, până la urmă, ameninţarea rebelilor a fost pur şi simplu mai credibilă pentru vârstnicul ţăran, care a făcut ce ar fi făcut orice om raţional: a tăiat stâlpii.*

Dar violenţa, oricât de brutală, are efectul cel mai mare când este aplicată discriminatoriu. — Dacă cei care taie stâlpi nu primesc o pedeapsă mai mare decât cei

care nu o fac, localnicii ar putea începe să taie stâlpii. Pentru a preveni acest lucru, soldaţii tiranului şi armata rebelilor trebuie să stabilească cine este „trădător” şi cine serveşte cauza. Din cauza prezenţei stabile, a legăturilor cu comunitatea locală şi a disponibilităţii de a folosi violenţa, este mai uşor pentru insurgenţi decât pentru trupele guvernamentale, care poate că nici nu vorbesc dialectul din zonă.

După cum vedem, insurgenţii au un număr de avantaje faţă de tiran pe câmpul de luptă. Dar, şi mai important, rebelii pot răsturna tirani, chiar dacă nu reuşesc să învingă armata regimului pe câmpul de luptă. Şi tiranii, ca şi rebelii, au nevoie de oameni, bani şi arme pentru a continua lupta. [304] *În privinţa oamenilor, lucrurile sunt mai simple dacă există deja o forţă de luptă – dar rebelii pot întrerupe fluxul de bani şi arme către regim.*

Cele două depind, cel puţin din unele puncte de vedere, de cât de „bună” este situaţia tiranului. Când rebelii îl forţează pe tiran să ducă un război civil sângeros în care mor mii de civili nevinovaţi, ei pot face ca tiranul să ajungă un paria la nivel internaţional.

Nici o sancţiune nu va împiedica achiziţia de arme, pentru că se va găsi mereu un furnizor, dar sancţiunile pot face armele să fie disponibile la un preţ mai mare, ceea ce reduce şi mai mult eficienţa unei armate care probabil s-a dovedit deja

ineficientă. Sancţiunile pot fi dure pentru populaţie, ceea ce nu este un motiv de îngrijorare pentru dictator. Din perspectiva tiranilor, principala problemă este că riscă apariţia problemei redistribuirii când trebuie împărţite ajutoarele străine sau când rutele comerciale devin inaccesibile din cauza războiului civil. Dat fiind că ei se menţin la putere datorită împărţirii tortului între elitele flămânde din jurul lor, n-ar vrea ca tortul acela să se micşoreze.
Mai este o problemă cu care se pot confrunta tiranii, chiar dacă tortul nu se micşorează. Sunt conflicte în care dictatorii pot cumpăra grupuri de rebeli cu bani sau acordând sprijin, dacă a-i reprima se dovedeşte prea costisitor sau de-a dreptul imposibil.[305] Dacă sunt implicate doar dictatura şi rebelii, lucrurile de luat în considerare de oricare dintre părţi nu sunt prea dificile. Ar fi mai bună o înţelegere (la un anumit preţ) — calea minimei rezistenţe? Sau ar fi de preferat lupta? Dacă există doar aceste două opţiuni, preţul de plătit pentru „loialitatea" rebelilor ar fi comparativ mai mic. Din nefericire pentru dictatorii zilelor noastre, războaiele civile ale secolului XXI sunt de obicei extrem de complicate şi presupun aproape întotdeauna implicare străină. Poate că o ţară învecinată are un interes economic în conflict sau îşi face socoteala că o

revoluţie împotriva vecinului este ocazia perfectă de a scăpa de un lider ostil pe care l-au displăcut dintotdeauna. Dacă este implicată şi această putere străină, între dictator şi comandantul rebelilor are loc o negociere în ambele sensuri care ajunge până la urmă să fie o licitaţie. Comandantul rebelilor are posibilitatea să aleagă să lupte alături de dictator, alături de puterea străină sau pentru nici una dintre ele, ceea face ca preţul pe care dictatura îl are de plătit să crească automat. În unele cazuri, această situaţie a dus la cele mai bizare rezultate.
Astfel de mecanisme au funcţionat în timpul conflictul din Darfur din 2003, în vestul Sudanului. Când nivelul de agitaţie a crescut în 2002, regimul sudanez şi-a făcut greşit socoteala, crezând că ar putea cumpăra ieftin grupări armate. Urmarea a fost un război pentru care nici insurgenţii, nici guvernul nu fuseseră pregătiţi. Apoi, din cauza violenţelor au apărut şi alte puteri interesate. Dar, după începerea negocierilor de pace, . acestea nu au reuşit să soluţioneze conflictul. În schimb, aşa cum explica Alex de Waal, ele „au acţionat în mod pervers pentru creşterea competiţiei politice, pentru coborârea barierelor pentru noii antreprenori care doreau să intre pe piaţă şi (conform paradoxului pieţelor mobiliare) pentru a umfla preţul ..oialităţii". — Desigur, toate

acestea nu se aplică tuturor războaielor civile şi tuturor grupurilor de rebeli, dar demonstrează că tiranii pot avea probleme chiar dacă „tortul" nu se micşorează. Este deja suficient de problematic pentru ei dacă trebuie să taie felii mai mari.
Toate aceste probleme sunt accentuate de corupţie. Majoritatea sistemelor autoritare de guvernare se nasc din corupţie, iar armata nu este nici ea altfel — este o instituţie unde sunt bani de furat din muniţie, salarii şi arme. Dar cele două se corelează, pentru că una este să-ţi rişti viaţa pe un salariu mic în numele *unei autocraţii anoste şi cu totul altceva când comandantul tău fură chiar echipamentul de care ai nevoie ca sa supravieţuieşti.*
Mişcările rebele sunt foarte greu de învins. Chiar şi după ce au suferit pierderi mari, ei supravieţuiesc multă vreme, ca nişte zombi. Iar când războaiele se 1 ungesc, costurile cresc — nu doar pentru cei care luptă, ci pentru ţări ca întreg.
În dimineaţa de 21 martie 2018 eram în valea Beqaa, o zonă din Liban de o frumuseţe uimitoare^ aflată între munţii Liban şi munţii Antiliban. În est, dincolo de lanţul muntos, se întinde Siria lui Assad. Stăteam pe jos într-un cort mare, ascultând-o pe femeia care povestea despre situaţia ei de-a dreptul disperată. Femeia şi întreaga familie îşi părăsiseră

oraşul natal din Siria din cauza războiului civil devastator pe care Bashar al-Assad îl ducea după ce hotărâse că mai bine pârjoleşte ţara decât să renunţe la putere. Acum se afla într-o tabără neoficială de refugiaţi cu copiii ei. Corturile aveau covoare, electricitate şi saltele pentru dormit. Dar, dincolo de prelata care îi ferea pe oameni de umezeală, pământul nu era pavat. Mă gândeam cu groază cum trebuia să fi fost acolo când ploua.

Mama şi copiii ei erau în siguranţă, într-un fel, dar nu aveau nici un fel de protecţie. Exista o îngrijire medicală de bază, dar nimic mai mult. Nici bani nu prea erau pentru a trăi. Şi, dacă soţul ei reuşise să ajungă în Europa, nu exista nici o garanţie că ea şi copiii îl vor putea urma prea curând. întoarcerea în Siria nu era o opţiune, pentru că îi aşteptau doar ruine, represalii şi multă violenţă. Aşa că erau blocaţi într-un loc în care nu-şi doreau să fie, din cauza unui război în care nu erau implicaţi.

Intorcându-mă acasă, în avion m-am gândit la faptul că mica familie siriană pe care o întâlnisem în acea zi reprezenta doar trei oameni din milioanele de sirieni care plăteau pentru războiul civil al lui Ássad. Doar Turcia găzduieşte peste trei milioane de sirieni, Libanul aproape 800 000. Cu peste 300 000 de civili ucişi şi 14 milioane strămutaţi, războiul civil din Siria este una dintre cele mai mari tragedii ale unei

generaţii. —
Unele dintre aceste conflicte sunt atât de traumatizante, încât continuă să rămână în mintea oamenilor sute şi chiar mii de ani după ce se încheie. În politica chineză actuală, de exemplu, Perioada Regatelor Combatante, de acum 2 000 de ani, continuă să simbolizeze haosul.
Oricât de devastatoare ar fi aceste conflicte, ele nu duc neapărat la prăbuşirea tiranilor. Henry Kissinger nu a avut dreptate când a spus că „gherila câştigă dacă nu pierde” . — De fapt, sunt mulţi insurgenţi care au dus război de gherilă decenii la rând, fără a se apropia măcar de victorie. Folosind bani proveniţi din droguri, Forţele Armate Revoluţionare din Columbia (FARC) s-au angajat într-o luptă neobosită împotriva guvernului de la Bogotá decenii în şir. Au atacat prin surprindere, au dus lupte, au bombardat civili, au răpit politicieni. În total, războiul a costat poate peste 200 000 de vieţi omeneşti. — FARC nu a pierdut, cu toate acestea a semnat un acord de încetare a focului cu preşedintele columbian Juan Manuel Santos. Faptul a fost extrem de controversat la acel moment şi, într-un fel, o realizare importantă pentru FARC –, dar a fost o victorie? Nu, nu a fost, iar acesta nu este un caz singular.
Evident, nu este suficient ca rebelii să continue să lupte pentru a răsturna guverne. Ei trebuie să fie în stare să facă

mai mult decât atât, şi anume să câştige pe câmpul de luptă sau să învingă guvernul în alt mod. Doar atunci va cădea tiranul. Vulnerabilitatea dictatorului în afara câmpului de luptă depinde în mare parte de susceptibilitatea lui la presiunile externe, iar unele ţări sunt mai vulnerabile în faţa influenţei străine decât altele. Dispune regimul de o industrie de armament care să continue să-i livreze arme când furnizorii străini opresc livrările? Poate dictatura să facă vânzări la preţuri mari chiar şi când este acuzată de comiterea unor crime împotriva umanităţii? Poate economia să supravieţuiască fără ajutor extern? Dacă răspunsul la toate trei întrebările este da, probabil că regimul este extrem de greu de învins. Deprimant cum este, acesta va continua probabil să lupte — fie pentru că-şi poate susţine singur lupta, fie că alţii îl consideră valoros şi-l protejează.
Un exemplu pentru cazul din urmă este al lui Déby din Ciad. Venirea lui la putere, în 1982, s-a datorat în parte Parisului, care a ordonat trupelor franceze din ţară să stea deoparte când forţele rebele ale lui Déby au intrat în capitală. La vremea aceea, ministrul francez de externe a spus: ,,A trecut vremea în care Franţa alegea guverne sau schimba guverne şi îi susţinea pe alţii că aşa dorea". — Era o minciună sfruntată. Francezii îl protejaseră până atunci pe Habré, dar

acesta se apropiase prea mult de Statele Unite, ceea ce nu era pe gustul Parisului, *aşa că nu mai merita protecţia francezilor.-* *— Lucrurile au stat foarte diferit cu Deby la putere. Nu mai departe de 2019, piloţii francezi de avioane de luptă franceze au decolat pentru a-i bombarda pe rebeli în numele lui Deby. — Când ministrul francez de externe a fost întrebat despre ce era vorba, el a răspuns explicit că Franţa intervenea pentru protejarea regimului de o posibilă lovitură de stat.*[313] *Dacă nici asta nu este alegere de guverne, atunci ce este? La începutul luptei, rebelii au un avantaj. Cu condiţia să aibă terenul potrivit, ei îşi pot înfrunta adversarii cu mijloace simple, chiar dacă sunt mai slab înarmaţi.*

Când partidul de guvernământ din Afghanistan, Partidul Popular Democrat, a început să lupte împotriva propriului popor în anii 1970, membrii triburilor din Nuristan, o regiune izolată chiar şi după standardele afghane, nu aveau aproape nimic cu care să se apere. În unele cazuri, ei recurgeau la topoare şi praştii. Dar ce aveau era terenul, pe care îl cunoşteau mai bine ca oricine şi îl puteau folosi în avantajul lor. Guvernul a trecut la ofensivă şi a trimis vehicule blindate să înăbuşe revolta. Insă drumurile de munte erau atât de înguste, că tancurile nu aveau loc nici să întoarcă turelele. Iar despre lupta împotriva unor ţinte aflate deasupra lor, de-a lungul acelor râpe, nici nu putea fi

vorba.[314] *Şi, chiar dacă blindatele reuşeau să se apropie, miliţiile tribale din Nuristan declanşau alunecări de teren ca să le oprească înaintarea.* [315]

Până la urmă însă, nici praştiile, nici alunecările de teren nu mai funcţionează, pentru că împotriva unor ţinte puternice este nevoie de tactici şi de arme diferite. Rebelii trebuie să lupte mai degrabă ca o armată convenţională. După cum credea Mao, ei trebuie să controleze teritoriul şi să mobilizeze oameni şi resurse la fel cum face statul. Când controlează acele resurse, pot apăra orice noi teritorii dobândite de contraatacurile statului, înainte de a trece la ofensivă.-[1]*- Când se întâmplă asta, rebelii devin mai vulnerabili, pentru că trebuie să îşi concentreze forţele, devenind astfel o ţintă mai mare pentru puterea de foc a tiranului.*[317] *Acea vulnerabilitate i-a ajutat pe mulţi tirani să se menţină la putere.*

Pe câmpul de luptă, războaiele civile şi revoluţiile reprezintă o mare provocare, pentru că flacăra răzvrătirii este greu de stins definitiv. Cu toate acestea, tiranii inteligenţi pot gestiona răzvrătirea. După cum au constatat pe propria piele multe grupări armate de opoziţie, a câştiga un război civil este mult mai greu decât a nu pierde. Chiar dacă forţele guvernamentale sunt corupte şi nu au fost gândite pentru a merge la război, ele reuşesc destul de des să învingă orice opoziţie.

Dacă reuşesc, iar tiranul poate ţine rebelii la distanţă, la orizont aşteaptă monştri mult mai mari. Pentru că, dacă aceşti tirani fac o singură mişcare greşita, intr-un moment şi intr-o vecinatate nepotrivite, ei pot ajunge să se confrunte nu cu ţărani înarmaţi cu pistoale Kalaşnikov, ci cu alte state. Şi, când se întâmplă asta, nimic nu mai este sigur.

5

INAMICI, INTERNI ŞI EXTERNI

De cele mai

Fă mai întâi pace în interior şi apoi rezistă ameninţării din exterior.[318]
Chiang Kai-shek

multe ori, tiranii sunt mai slabi decât par. Când o putere externă încearcă să-i dea jos, nu are nevoie neapărat de multă forţă pentru a-i coborî cu forţa de pe piedestal. Acest lucru se datorează, în parte, faptului că mulţi tirani fac o prioritate din duşmanii interni, ceea ce îi face deosebit de vulnerabili la ameninţările externe.—

Şi totuşi există această concepţie că regimurile autoritare au un avantaj când vorbim de câmpul de luptă. Din unele

să sosească acasă sicrie îmbrăcate în drape.. Victimele acelea au mame, taţi, fraţi, surori, prieteni, oameni de ale căror voturi politicienii democraţi au nevoie pentru a se menţine în funcţie. În sistemele de guvernare ultracentralizate, cum sunt puncte de vedere, este adevărat. Ca să dăm un exemplu, liderii democraţi chiar au o problemă când îşi conduc poporul la război şi încep individualiste, familiile şi prietenii îşi plâng morţii ca şi în democraţii, dar ei nu sunt alegători care să-l îngrijoreze pe lider. Atât timp cât regimul poate înăbuşi nemulţumirile din stradă şi are grijă ca fiii şi fiicele aliaţilor lor să nu moară pe front, autocratul este mult mai puţin vulnerabil la urmările imediate ale morţilor de pe câmpul de luptă decât democratul. Cu alte cuvinte, autocraţiile au o „sensibilitate faţă

pierderile de vieţi omeneşti” mai redusă, iar asta le ajută să reziste în luptă. —

De asemenea, dictaturile secolului XXI au mai puţine reţineri faţă de folosirea violenţei extreme decât democraţiile liberale. Ceea ce nu înseamnă că democraţiile nu sunt capabile de aşa ceva, desigur. Dar există două diferenţe importante. Prima este că acţiunile celor mai sângeroşi lideri democraţi sunt limitate de riscul de a fi opriţi de lege sau de oamenii din jurul lor. În al doilea rând, în situaţiile în care se comit crime de război, există proceduri prin care ei să poată fi demascaţi public de o presă liberă şi, adesea, o şansă reală ca vinovaţii să fie traşi la răspundere. În 2023, de exemplu, un fost membru al Regimentului pentru Operaţii Aeriene Speciale din Australia a fost arestat pentru crimă după ce o anchetă independentă a constatat că militari din forţele speciale au ucis în mod deliberat civili afghani. — Ca parte a acestui proces, statul australian i-a încurajat pe toţi cei care deţineau informaţii relevante să se adreseze autorităţilor.

Este greu de imaginat că aşa ceva s-ar întâmpla în Rusia lui Putin sau în orice altă dictatură. Când Forţele Aeriene ale Rusiei bombardează ţinte civile şi apoi aşteaptă sosirea doctorilor ca să-i bombardeze şi pe ei, televiziunea rusă nu prezintă aceste informaţii. Şi, chiar dacă ar face-o, ce s-ar

întâmpla? Nimic.
Combinată cu o capacitate sporită de violenţă extremă, lipsa sensibilităţii politice faţă de victime le dă tiranilor un avantaj semnificativ pe câmpul de luptă. În mare parte, cam aici s-ar termina avantajele despotului, iar acestea sunt depăşite de costurile asigurării rezistenţei la loviturile de stat şi de a avea o armată slăbită de epurări, promovări pe criterii politice şi un climat de teroare.
Pe 11 iunie 1937, Mihail Tuhacevski, unul dintre cei mai capabili generali ai Uniunii Sovietice, era judecat într-un proces secret. „Am impresia că visez", spunea el. — Cu câteva săptămâni mai devreme fusese degradat şi apoi arestat. În acest răstimp, a fost bătut şi torturat la Comisariatul Poporului pentru Afaceri Interne (NKVD) pentru a semna o mărturisire. — Procesul facea parte din Marea Epurare, un val de teroare dezlănţuit de Stalin la sfârşitul anilor 1930. Uniunea Sovietică fusese dintotdeauna un regim violent, dar acesta era la un nivel cu totul nou. Stalin vedea inamici peste tot, chiar şi acolo unde nu erau.[324] *În loc să-i elimine pe cei câţiva rivali care chiar puteau constitui o ameninţare, regimul a început să adune numere uluitoare de oameni care trebuiau să dispară. Printrun singur ordin au fost arestaţi 268 950 de oameni, din care 193 000 au fost trimişi la muncă forţată, iar restul de 75 950, executaţi. După aceea*

lucrurile au mers tot mai rău. S-au întocmit noi liste, iar numărul celor omorâţi a devenit şi mai mare. Nikolai Ejov, şeful sinistru al NKVD, îi trimitea lui Stalin spre verificare „albume" cu nume de oameni. Cele 383 de albume văzute de Stalin cuprindeau aproximativ 44 000 de nume. — Până la momentul în care generalul Tuhacevski a fost trimis în judecată, epurările deveniseră frenetice. Oficialităţile regionale nu îşi mai îndeplineau doar norma, ci se străduiau să facă mai mult, cerând permisiunea Moscovei de a omorî şi a tortura şi mai mulţi oameni. Ejov nu mai era mulţumit de uciderea oamenilor în subsolurile renumitei închisori moscovite Lubianka, aşa că a pus să fie amenajată o cameră de tip abator în clădirea de peste drum. Intr-o parte a camerei se aflau buşteni în care să rămână gloanţele care ieşeau din corpurile victimelor, iar podeaua era înclinată pentru ca sângele să se scurgă mai uşor. — Nu erau cruţate nici familiile „duşmanilor poporului”. Dimpotrivă, regimul a trimis mii de femei la închisoare pentru că se căsătoriseră cu bărbatul „nepotrivit”. Puteau fi închişi şi copii, chiar şi de trei ani. — Şi revoluţia îşi devora tinerii, comandantul de corp de armată Ivan Belov, unul din judecătorii care îl condamnaseră pe Tuhacevski era atât de speriat la proces, încât îşi punea întrebarea dacă nu cumva va fi următorul la rând. — Intr-adevăr, după puţin mai mult

de un an, regimul l-a găsit vinovat pe Belov şi l-a condamnat la moarte prin împuşcare. Conform unei estimări, NKVD-ul lui Stalin a arestat 1,5 milioane de oameni între 1937 şi 1938, dintre care majoritatea n-au mai fost eliberaţi niciodată. — Mihail Tuhacevski a fost unul dintre aceştia, fiind împuşcat la 22:35, pe 11 iunie 1937. întocmai ca şi distinsul general, printre ceilalţi epuraţi s-au numărat unii dintre cei mai talentaţi şi experimentaţi ofiţeri ai Armatei Roşii. — Regimul chiar se lăuda cu arestarea a zeci de mii de ofiţeri.--l Ca urmare, alte persoane, mult mai puţin capabile decât ofiţerii epuraţi, erau de-acum promovate în funcţii importante datorită aparentei „loialităţi" faţă de regim. Ca urmare a vărsării de sânge şi a promovării celor slugarnici, Stalin şi-a mărit considerabil puterea în ţară. înainte de teroare, Partidul Comunist fusese cel mai important actor politic din Uniunea Sovietică. Când violenţele s-au mai domolit, toată puterea era în mâinile lui. Stalin stătea singur la cârma unuia dintre cele mai mari imperii pe care lea cunoscut lumea.

Din cauza epurărilor atât de intense şi a perturbării atât de profunde a economiei, a administraţiei şi a Armatei Roşii, Stalin s-a expus pericolului. La urma urmei, el putea rămâne la putere doar dacă statul sovietic supravieţuia, ceea ce nu mai era deloc sigur.[332] *Situaţia era deosebit de precară,*

pentru că şi contextul internaţional începuse să se deterioreze de ceva vreme. Războiul bătea la uşă, iar epurarea comandanţilor militari a fost neîndoielnic unul din motivele pentru care forţele sovietice s-au descurcat atât de rău când Germania nazistă a invadat
Uniunea Sovietică în iunie 1941. —
Dar, chiar şi în cazul în care Stalin nu i-ar fi eliminat pe Tuhacevski şi pe ceilalţi generali competenţi, armatei sovietice tot i-ar fi fost greu. Soldaţii nu au cum să lupte bine dacă sunt mai speriaţi de propriul guvern decât de cei pe care îi au în cătarea puştii. În timp ce generalii dintr-o democraţie luptă pentru ţară şi glorie, cei din armatele intens politizate se pot găsi într-o situaţie imposibilă. Dacă pierd prea mult, ei devin un impediment, ceea ce poate însemna mai degrabă moartea decât retrogradarea, iar dacă repurtează p rea mul te victor ii, devin o ameninţare pentru tiran, ceea ce laraşi poate însemna moartea. La o mizã atât de mare, comandanţii militari sunt motivaţi puternic „să mintă, să exagereze, să dea vina pe alţii pentru a-şi acoperi greşelile”. —
În 1943, Armata Roşie a lui Stalin şi Germania nazistă s-au înfruntat la Kursk într-una dintre cele mai importante bătălii ale celui de-al Doilea Război Mondial. Pe câmpul de luptă, mai multe sute de tancuri sovietice stăteau fată în fată cu tancurile germane care erau de trei ori mai puţine.

În ciuda superiorităţii numerice a Armatei Roşii, armata germană a repurtat o victorie răsunătoare. Conform unor estimări, ,,pentru fiecare tanc pierdut, germanii au distrus 15 tancuri sovietice". După încheierea luptei, sarcina de a anunţa Moscova despre înfrângere i-a revenit generalului Nikolai Vatutin. El a refuzat însă, atât era de speriat de Stalin şi de faptul că acesta îl va da afară şi-l va executa. În schimb, conform spuselor lui Kenneth Pollack, el a inventat o poveste despre o luptă crâncenă, în care, susţinea el, ambele tabere suferiseră pierderi uriaşe. [335]

Povestea bătăliei de la Kursk a fost spusă iar şi iar, de la bătălie la bătălie şi de la soldat la soldat. Toată lumea minţea. Şi, cu timpul, eficacitatea armatei era zădărnicită de proporţiile minciunilor, care erau devastatoare în cazul în care se dorea câştigarea războiului. Era ca şi cum propriile trupe ale tiranului ridicaseră o perdea de fum care făcea imposibil ca acesta să mai vadă ceva.

Uneori, frica era atât de mare, încât ofiţerii nu-şi mai minţeau superiorii, ci paralizau efectiv de groază. În timpul Războiului din Golf, forţele saudite şi cele americane luptau cot la cot şi împreună au străpuns liniile inamice. Deşi se confrunta cu o rezistenţă mai puternică din partea inamicului, Infanteria Marină americană a avansat mult mai repede decât soldaţii

saudiţi. De ce? În primul rând pentru că acei comandanţi saudiţi erau incapabili să ia decizii rapide, aşteptând mereu ca

superiorii să ia deciziile în locul lor. — Erau atât de speriaţi că ar fi putut greşi, încât nu mai făceau ..
nimic.
Din nefericire pentru tirani, nu doar de luptă trebuie să se teamă aceştia. Există o lume întreagă dincolo de autorizările date de congrese sau de discursurile prim-miniştrilor – o lume a umbrelor. În acea lume, puterile externe îl pot urmări pe despot, chiar dacă au spus că n-o vor face. Există tot felul de opţiuni. Puterile externe pot instrui opoziţia, pot finanţa grupuri armate, susţine pe inamici sau încuraja conspiratorii să-l înfrunte pe conducător. Dacă ne ducem puţin în urmă, la Războiul Rece, aflăm cum poate arăta ameninţarea la adresa tiranilor.
În cartea ei *Covert Regime Change,* politologul Lindsey O'Rourke relatează amănunţit „războaiele secrete" duse de Statele Unite în perioada în care lupta împotriva Uniunii Sovietice. — În total, Statele Unite au desfăşurat 70 de operaţiuni de schimbare de regim (de care ştim noi). Dintre acestea, 64 au fost clandestine. După calculul făcut de

Uneori au fost menite să ţină departe influenţa Uniunii Sovietice, prin înlocuirea liderilor presupuşi prosovietici cu unii mai docili. Alteori
O'Rourke, 25 dintre acestea au dus la instalarea la putere a unor regimuri sprijinite de SUA. Restul au eşuat. —

Scopul acestor intervenţii a variat foarte mult.
trebuiau să-i înlăture pe unii lideri, înainte c;a aceştia să ajungă să se apropie de tabăra sovietică. În vreme ce unele dintre ţinte erau tirani, altele, categoric, nu erau. *După cum susţine O'Rourke, acţiunile secrete sunt atât de problematice pentru tirani, pentru că sunt atractive pentru decidenţii politici. — Intr-un fel, acest lucru este surprinzător, pentru că a acţiona din umbră, când ataci alte state, înseamnă că nu toate forţele intră în luptă. — Dacă se merge la război deschis împotriva altui stat, se pot folosi toate forţele pentru răsturnarea regimului neprietenos, ceea ce măreşte sansele de reuşită. Etalarea ' ' ' .*
demonstrativă a unei forţe militare mari poate fi atât de folositoare, încât au existat generali care au construit doctrine militare în jurul conceptului de forţă copleşitoare care poate anihila rapid voinţa de a lupta a inamicului. Şocul şi groaza sunt mai greu de insuflat când nimeni nu trebuie să ştie cine s-a aflat în spate.
Acestea fiind spuse, decizia privind modul în care va fi înlăturat de la putere un lider străin nu vine pe un teren viran şi sunt întotdeauna şi alte considerente de luat în seamă. Există sprijinul populaţiei de a merge la război? Ce costuri presupune acest lucru? Cum se va reflecta la viitoarele alegeri faptul că guvernul a pus în pericol oameni tineri, bărbaţi şi femei,

care au rămas infirmi? Cum va fi afectată reputaţia ţării dacă guvernul recunoaşte deschis că a răsturnat guverne? Folosirea făţişă a violenţei politice nu este, cu alte cuvinte, chiar aşa de uşor de aplicat. Aici intră în acţiune operaţiunile clandestine. Pentru politicieni, aceasta este o zonă de mijloc convenabilă, şi anume ei pot face ceva care ar putea aduce beneficii, dar, dacă nu, nu este sfârşitul lumii. Intr-adevăr, au fost aprobate multe operaţiuni clandestine de schimbare a unui regim, deşi era evident că acestea nu aveau şanse de izbândă. Când directorul CIA i-a spus preşedintelui Eisenhower că şansa de succes a intervenţiei plănuite În Guatemala era de sub 20%, preşedintele chiar a considerat că o proporţie scăzută facea propunerea şi mai atractivă. În discuţia cu Allen Dulles, directorul CIA, preşedintele i-a spus:

„Allen, cifra de 20% a fost convingătoare. Dacă-mi spuneai că şansele de reuşită sunt de 90%, aş fi avut o decizie mult mai greu de luat."[341]

Operaţiunile clandestine din străinătate sunt deosebit de periculoase pentru dictatori, tocmai din cauza „negării plauzibile", care face mai probabile acţiunile îndreptate împotriva lor.

* 1^1 J. * * * *c* *1 1 ^1* 1^1

Dar bărbaţii şi femeile care lucrează din umbră la răsturnarea unui dictator nu sunt atotputernici. Cel mai adesea,

disponibilitatea mare pentru asumarea de riscuri, în combinaţie cu necesitatea ca lucrurile să rămână ascunse, generează greşeli. Gafele au salvat numeroşi dictatori.

După ce a condus Cuba cu o mână de fier decenii la rând, dictatorul militar din Cuba a fost înlăturat în 1959 de către un tânăr revoluţionar pe nume Fidel Castro. Spre deosebire de Fulgencio Batista, Castro nu privea cu ochi buni deţinerea de către americani a controlului asupra bogăţiilor insulei. Deoarece Castro era un marxist-leninist autodeclarat, Casa Albă s-a temut că el ar fi putut realiza o alianţă a Cubei cu Uniunea Sovietică. După ce John F. Kennedy a câştigat alegerile prezidenţiale împotriva lui Richard Nixon, agenţii de informaţii americani şi-au prezentat planurile. Kennedy a fost reticent. Dacă Statele Unite ar fi încercat să răstoarne *guvernul Castro, operaţiunea trebuia să fie clandestină. La început, serviciile de informaţii americane au antrenat cubanezi exilaţi în Florida şi Guatemala. Americanii ar fi putut ajuta, dar vârful de lance erau cubanezii.*

Ca să aibă o şansă de a face faţă unui contraatac inevitabil, trebuiau anihilate forţele aeriene ale **lui** *Castro. Pentru a întreţine conspiraţia, CIA a vopsit avioanele americane B-26 în culorile unităţilor militare ale forţelor revoluţionare cubaneze, înainte ca acestea să decoleze*

din Nicaragua pentru a bombarda avioanele castriste. — Deşi în guvern erau păreri divergente, majoritatea evaluărilor iniţiale ale şanselor de reuşită a invaziei erau optimiste. Departamentul Apărării din SUA şi CIA aveau convingerea că, în cel mai rău caz, invadatorii urmau sa reuşeasca sa se retraga **m** *siguranţa în munţi. Iar în cel mai bun caz, ar fi putut avea un „război civil în toată regula, în care vom putea susţine deschis forţele anti-Castro”. —*
Când primele trupe au aterizat în golf, au văzut pe cer un avion B-26. ,,Am crezut că e de-al nostru”, a explicat unul dintre ei. ,,Chiar s-a înclinat puţin în semn de salut. Dar apoi a deschis focuf asupra noastră”, a adăugat acesta. — Cum li se spusese că avioanele lui Castro fuseseră distruse, nu le-a venit să creadă ce se întâmpla. Dar era adevărat. Avioanele CIA rataseră multe tinte^ iar acum avioanele **lui** *Castro dominau cerul. — În larg, una dintre navele care transportau muniţie şi carburant a fost lovită. Ca să evite o soartă similară, celelalte nave de aprovizionare au făcut cale întoarsă. — Abandonaţi şi fără proviziile necesare, aflaţi la* aproximativ 80 de kilometri distanţă de munţii în care ar fi trebuit să se adăpostească dacă lucrurile mergeau prost, tentativa de a-l răsturna pe Castro prin forţă a fost sortită eşecului. Poate că toată acţiunea eşuase înainte să se fi tras primul glonţ.

Chiar CIA arăta mai târziu, în mod corect, că planurile de invazie fuseseră probabil destinate eşecului din start:

> Golful era departe de comunităţile mari de locuitori, element necesar în instigarea unei revolte, ceea ce ieşea din discuţie, dat fiind că zona era înconjurată de cea mai întinsă mlaştină din Cuba, făcând imposibilă alăturarea la revoltă a cubanezilor care şi-ar fi dorit acest lucru.[347]

Oare lucrurile s-ar fi desfăşurat altfel dacă Kennedy n-ar fi insistat pentru o operaţiune clandestină, în locul unui atac deschis? Nu vom şti niciodată.

După eşecul lamentabil al invaziei la toate nivelurile, Statele Unite ar fi putut renunţa la alte tentative de a-l răsturna pe Castro de la putere. Totuşi Kennedy a autorizat o continuare a operaţiunii, care venea cu propuneri de planuri tot mai absurde pentru a scăpa de Fidel. Omul aflat la conducerea efortului de găsire „a unei soluţii la problema cubaneză" era procurorul general Robert F. Kennedy, fratele mai mic al preşedintelui, care îşi dorea să reuşească pentru a se afirma în funcţia deţinută. Intr-o întâlnire cu echipa sa, el a spus că găsirea unei soluţii la problema cubaneză era o prioritate a guvernului Statelor Unite. ,,Nu vom precupeţi bani, efort sau resurse umane", adăuga el.— ’

Efortul consta în câteva planuri de-a

dreptul absurde, inclusiv presărarea de sulfat de taliu în pantofii lui Castro, care ar fi dus la pierderea părului din barba emblematică a liderului. Un alt membru al CIA s-a gândit că o modalitate de a scăpa de el ar fi fost prin pulverizarea unei substanţe chimice în jurul lui, care să-i provoace halucinaţii înainte de a susţine un discurs important. Planurile nu se limitau la încercări de discreditare, căci guvernul Statelor Unite dorea să-l omoare. Intr- unul dintre comploturi, lui Castro ar fi trebuit să i se servească un trabuc exploziv, în altul i s-ar fi contaminat echipamentul de scufundare cu o substanţă care să-i provoace „o boală de piele debilitantă" sau, folosindu-se de pasiunea pentru scufundări a lui Fidel, ar fi trebuit să fie aruncat în aer cu explozivi ascunşi în apă, sub forma unor scoici colorate atrăgător. — Nu este nevoie să mai spunem că aceste planuri fie au fost abandonate, fie au eşuat – înregistrându-se gafe după gafe. Fidel a murit, până la urmă, la vârsta de 90 de ani, la câţiva ani după ce îi predase puterea fratelui său Raúl. Partidul Comunist din Cuba a rămas la conducerea naţiunii insulare.

Secretarul apărării Robert McNamara spunea mai târziu că avuseseră un comportament de-a dreptul isteric faţă de Castro. — Ceea ce arată că nu numai tiranii iau decizii iraţionale când se simt ameninţaţi.

• * . • » * *

Adversarii lor, fie că sunt lideri democratici sau tovarăşi de dictatură, pot face exact aceleaşi greşeli. Dar, în ciuda tuturor acestor eşecuri, tindem să ne imaginăm că serviciile de informaţii sunt păpuşari omnipotenţi care pot modela lumea după bunul plac. În realitate, invazia din Golful Porcilor este din multe puncte de vedere norma, nu excepţia. Răsturnarea unui guvern străin este dificilă, mai ales dacă trebuie făcută în secret.

Desigur însă, a nu face nimic în speranţa că inamicul va greşi nu este o strategie raţională, în special pentru autocraţii care se confruntă cu o ameninţare dublă. Marile puteri îi pot viza pentru că sunt tirani, dar strategiile lor agresive îi pot expune riscului de a intra în conflict cu adversari regionali.

Tiranii nu se confruntă toţi cu acelaşi gen de ameninţare. Unii sunt în mare pericol, permanent îngrijoraţi că ar putea fi daţi jos din exterior. Alţii sunt, prin comparaţie, destul de în siguranţă. Oricum ar fi, toţi au ceva în comun, înfrângerea lor nu trebuie să fie totală pentru ca ei să cadă de la putere. Dacă vorbim despre o invazie, iar armata invadatoare ajunge la palatul prezidenţial, dictatorul va pierde cu siguranţă puterea. Dar tiranii se pot prăbuşi şi mult mai devreme dacă pierd pe câmpul de luptă, ceea ce se întâmplă în multe cazuri. O echipă de cercetători a analizat efectul pierderii unui război de-a

lungul a peste 150 de ani şi a constatat că 29,5% dintre liderii care au pierdut o conflagraţie s-au confruntat şi cu o schimbare violentă de regim. [351]

Acest lucru se poate întâmpla în diverse moduri — unul fiind acela al protestelor de masă ca urmare a unei evidente slăbiciuni a dictatorului. — Să ne imaginăm scenariul în care izbucneşte un război între doi rivali regionali pentru o provincie pe care amândoi o revendică. Statul aflat în apărare, care controlase până atunci provincia, suferă o înfrângere dureroasă. Pentru a-l împiedica pe atacator să avanseze şi mai mult, dictatorul aflat la conducerea statului atacat face o concesie: nu va mai revendica provincia aflată în dispută.

Armata atacatoare este încă departe de palat şi dictatorul este încă în siguranţă, dar există şanse destul de mari ca el să se afle de-acum la mare ananghie. Populaţia nemulţumită de această înfrângere umilitoare poate iesi în stradă, cerând să fie pedepsit. Deşi s-ar putea ca aceasta să nu conteze prea mult pentru dictator, situaţia le arată adversarilor lui că regimul este slab. Este momentul perfect pentru o lovitură de stat.

Pentru dictatorii speriaţi de căderea de la putere, . A > , X [7] *există două căi de reducere a riscului de înfrângere militară, şi anume a îmbunătăţi eficacitatea armatei sau de a lăsa armata*

aşa cum este şi a găsi alte moduri în care să se protejeze. Pentru aceia care optează pentru prima variantă, cea mai logică strategie este de a întări armata într-atât încât un atac extern să fie prea costisitor pentru a fi luat în considerare. În relaţiile internaţionale, aceasta se numeşte „descurajare”. După ce a fost stabilit elementul de descurajare – şi doar atunci –, ei se pot ocupa de asigurarea împotriva loviturii de stat. Secretul aici este să dezvolţi un element de descurajare care nu dispare pe măsură ce armata este tot mai folosită la distrugerea inamicilor din interior. Dictatorii se pot inspira din modelul Coreei de Nord a secolului XXI.

Armata Populară Nord-Coreeană este învechită, primitivă din multe puncte de vedere, comparativ cu armata Statelor Unite sau chiar a unor puteri regionale cum ar fi Coreea de Sud sau Japonia. Dar personalul militar activ de peste un milion de oameni o face printre cele mai mari din lume. Şi mai important este că ţara dispune de mii de sisteme de artilerie, dintre care multe sunt desfăşurate lângă zona demilitarizată care împarte peninsula în două din 1953. —

În cazul unui război total între Nord şi Sud, navetiştii aflaţi în drum spre serviciul din capitala Coreei de Sud s-ar găsi brusc într-o situaţie apocaliptică. Zgârie-norii s-ar prăbuşi în ruine, clădirile de birouri ar fi în flăcări, ferestrele s-ar face ţăndări, cu

pământul Zguduindu-se de la loviturile de artilerie, care ar veni una după alta.
În 2020, cercetătorii de la RÂND Corporation, un grup nonprofit american de experţi care lucrează îndeaproape cu guvernul american, au estimat cât de distructiv ar fi un asemenea atac. — Pentru asta, ei au studiat amplasarea sistemelor de artilerie nord- coreene şi densitatea populaţiei sud-coreene, dar şi modul în care ar reacţiona populaţia vizată în eventualitatea unui atac. Câţi oameni ar intra în panică? Cât de repede s-ar adăposti populaţia în subsoluri şi tuneluri de metrou?
Un factor agravant este poziţia şi dimensiunile capitalei sud-coreene. Aflată la aproximativ 50 de kilometri sud de graniţă, Seulul propriu-zis are o populaţie de „doar” 9, 5 milioane de locuitori. — Dacă luăm în considerare întreaga zonă metropolitană, vorbim de 26 de milioane de locuitori. Pentru a avea o idee a ordinului de mărime, asta înseamnă o populaţie cât cea a Belgiei, Greciei şi Irlandei la un loc. În cazul cel mai rău, artileria nord-coreeană ar face din Seul „o mare de foc”, prin lansarea a aproximativ 14 OOO de lovituri pe oră. Dacă se întâmplă aşa ceva, estimările privind numărul de victime se ridică la aproximativ 87 600, în varianta optimistă, şi la aproximativ 130 OOO, în varianta pesimistă.[356]
Oricât de mult şi-ar asigura Kim Jong-un

armata împotriva posibilităţii unei lovituri de stat, piesele acelea de artilerie nu pleacă de acolo. Şi câtă vreme sunt acolo, ele au efect de descurajare imens, pentru că toată lumea ştie că un război împotriva Coreei de Nord ar face inevitabil mii de victime.

Doar o altă formă de descurajare este mai eficientă decât artileria lui Kim, şi anume armele de distrugere în masă. Aceste arme, fie că sunt chimice, biologice sau nucleare, sunt atât de distructive, încât liderii doresc să le aibă pentru că ştiu că ele asigură regimul cu un factor de descurajare suficient de puternic pentru a ţine alte state la distanţă. Aceste arme mai înseamnă şi că dictatura nu mai are nevoie de protecţie împotriva loviturilor de stat. Nu are nevoie decât de un număr mic de soldaţi, selectaţi după loialitatea faţă de regim, care să mânuiască armele. [357] *Şi chiar dacă lucrurile merg rău, iar ei se întorc împotriva dictatorului, nu pot face mare lucru cu aceste arme, chiar dacă sunt atât de distructive. Este o situaţie diferită de cea a forţelor convenţionale, când fiecare tanc pe care armata îl primeşte poate fi folosit împotriva regimului. Dar o bombă nucleară? Extrem de utilă în descurajarea altui stat, dar complet inutilă pentru răsturnarea guvernului. Nimeni nu-şi va bombarda nuclear propria capitală.*

Acesta este şi motivul pentru care armele de distrugere în masă sunt jun înlocuitor

„strategic” răspândit printre tirani. În Orientul Mijlociu, de exemplu, există cinci ţări care şi-au lansat programe serioase de înarmare nucleară (Iran, Irak, Israel, Libia şi Siria) şi toate, cu excepţia Israelului, au armate care au fost sau sunt pregătite pentru a preîntâmpina lovituri de stat.—Nu întâmplător. Dacă, pe de o parte, armele nucleare sunt un mare avantaj pentru dictator, achiziţionarea lor este periculoasă. După cum îmi spunea Nicholas Miller, expert în arme nucleare, este foarte greu să produci arme nucleare în secret. Gând află alte ţări (sau măcar suspectează) că un dictator începe să le producă, există mereu ameninţarea cu sancţiuni economice sau chiar acţiuni militare.[359] *Dar, chiar şi dacă tiranii ar putea lucra în secret, ei ar avea nevoie de suficiente resurse pentru transformarea unor planuri îndrăzneţe într-o realitate nucleară.*

Aici, în mod ironic, este punctul în care concentrarea pe securitatea internă face din nou lucrurile dificile pentru despoţi, şi anume faptul că tehnologia nucleară nu este uşor de stăpânit. Pentru aceasta, ţările au nevoie de instituţii competente şi funcţionale. Multe autocraţii care se bazează strict pe menţinerea la putere a conducătorului pur şi simplu nu sprijină astfel de instituţii, pentru că orice l-ar împiedica pe conducător este perceput ca o ameninţare. De aceea pentru unii tirani este imposibil să cumpere arme nucleare,

chiar dacă îşi doresc.
Libia lui Gaddafi nu era doar un stat violent şi profund disfuncţional, în care toate aspectele sistemului depindeau de toanele liderului. Incompetenţa care rezulta de aici fecea dificilă urmărirea unor scopuri strategice, inclusiv dezvoltarea de arme nucleare.
În primul rând, Libia nu dispunea de sufícienţi ingineri şi oameni de ştiinţă — parţial din cauză că Gaddafi era reticent la investiţiile în educaţia superioară tehnologică şi ştiinţifică, pe care ~ o considera o sursă de posibiliă opoziţie. — În momentul declarării independenţei, Libia era o ţară distrusă, astfel că, în 1948, venitul pe locuitor era de aproximativ 15 lire sterline pe an.-- Mai mult, statul era complet incapabil să funcţioneze normal, iar mare parte din populaţie nu avea nici măcar educaţie la nivel primar — 94% dintre oameni erau analfabeţi.[362] *Lucrurile s-ar fi putut schimba după descoperirea rezervelor de petrol. Economia s-a dezvoltat rapid, iar regimul avea resursele de a îmbunătăţi funcţionarea statului. Dar acest lucru nu s-a întâmplat. Gaddafi voia, de fapt, exact contrariul. Era hotărât în mod făţiş să dezafecteze şi puţinele capacităţi existente ale statului, pentru că le percepea ca pe o ameninţare pentru conducerea lui. Scopul său nu era să creeze prosperitate, ci să pa streze puterea. În cartea sa Unclear Physics, Malfrid Braut-*

Hegghammer analizează motivele pentru care a eşuat programul nuclear al Libiei. Lectura este devastatoare. Conform analizei ei, instituţiile libiene nu erau capabile să rezolve nici cele mai simple probleme, darămite să ducă la bun sfârşit un proiect nuclear.—De aceea regimul Gaddafi a încercat să îşi croiască cu bani drumul spre a deveni un stat deţinător de arme nucleare. La început, el a încercat să convingă Beijingul să îi vândă bombe nucleare gata fabricate. Se pare că ^prim-ministrul chinez Zhou Enlai i-ar fi spus: „îmi pare rău, [...] dar China a obţinut bomba prin eforturi proprii. Noi credem în dezvoltare prin eforturi proprii. "— Acesta a fost doar începutul unei adevărate odisee. A încercat apoi să cumpere de la Argentina, China, Franţa, India, Iugoslavia, Statele Unite, Egipt, Pakistan şi Uniunea Sovietică. Fără sorţi de izbândă. [365]
Când regimul a reuşit să cumpere echipamentul necesar sau să aducă experţi din străinătate, s-a chinuit să îi folosească. Când în mod inevitabil lucrurile au mers prost, cultul personalităţii cu care Gaddafi conducea guvernul a făcut greu de înţeles cât de rău stăteau lucrurile cu adevărat. Desigur că Gaddafi nu avea cum să înţeleagă ce făceau experţii, dar nici statul, cu structura lui minimală, nu dispunea de instituţiile necesare pentru a monitoriza şi a înţelege activitatea experţilor. — Ca urmare, Libia nu s-a apropiat niciodată de

statutul de putere nucleară, pentru că şi-a asigurat protecţia internă în detrimentul apărării împotriva ameninţărilor externe.

Regimurile care se simt ameninţate din exterior şi nu au timp să investească în arme de distrugere în masă (sau le consideră prea riscante) au doar o soluţie alternativă pentru a-şi mări puterea distructivă, şi anume să renunţe la unele dintre măsurile de protecţie împotriva loviturilor de stat, optând pentru o protecţie redusă împotriva duşmanilor din interior, în favoarea unei armate mai eficiente în lupta împotriva ameninţărilor străine.

În anii 1980, Saddam Hussein era în război cu ţara vecină Iran. Pentru militari a fost un război extrem de greu de dus. Generalii erau paralizaţi de frică, iar dictatorul controla strategia militară, dând ordine privitoare inclusiv la dimensiunile tranşeelor. [367] *Regimul nu avea nici informaţii despre inamic, pentru că întregul aparat era gândit să spioneze populaţia şi armata irakiană.* [368] *Concentrarea pe*

X X > , X

duşmanul din interior era atât de mare încât, în ajunul războiului, serviciile de informaţii irakiene aveau doar trei ofiţeri cu misiunea de a aduna şi analiza informaţiile despre Iran. Dintre aceştia, doar unul studiase farsi, limba necesară pentru a înţelege ce se petrecea în Iran. —

A fost cazul clasic de armată slăbită pentru a nu putea da lovituri de stat, care a pierdut bătălia pentru că pur şi simplu nu era conceputa pentru asta.
Apoi Hussein^a schimbat însă modul în care aprecia ameninţarea. Inainte de război, armata irakiană era o ameninţare mult mai mare pentru el decât pentru armata iraniană. Dar, pe măsură ce Iranul câştiga teren şi nici Bagdadul nu mai părea sigur, s-a răzgândit. ,,Adevăraţii militari de carieră nu fuseseră niciodată pe placul lui Saddam, nici chiar când jucau un rol important. Treptat, el a înţeles că avea nevoie de ei şi că, de cele mai multe ori, avea nevoie de sfatul lor", se arăta ulterior într-o analiză bazată pe amintirile unui general irakian. — Aşa că spionii au fost redirecţionaţi; dacă până atunci aproape nimeni nu îndeplinise această misiune, în ultimul an al războiului erau mai mult de 2 500 de oameni însărcinaţi cu culegerea de informaţii despre Iran. [371]
Până la urmă, renunţarea la unele din măsurile de protecţie împotriva loviturilor de stat a ajutat la obţinerea unui impas în războiul cu Iranul, ceea ce ia mai dat un răgaz la putere lui Saddam Hussein. A mai însemnat şi că armata a devenit o ameninţare mai mare la adresa regimului, dar merita să rişte astfel, pentru că se evitase ameninţarea la supravieţuirea regimului.
Dictatorul irakian a putut trece de la

apărarea internă la cea externă pentru că dispunea de o armată mare, de cantităţi imense de petrol, iar inamicul nu era foarte puternic. Când lucrurile nu stau aşa şi tiranii nu pot schimba direcţia sau, dacă ar face-o, nu s-ar schimba mare lucru, le rămân câteva variante bune. Trebuie să găsească o modalitate de a se ocupa de agresorii externi iară a folosi armata.
Opţiunea imediată este consimţirea. Dacă o putere externă care ameninţă în mod credibil un tiran vrea ceva, dă-i acel ceva. Bineînţeles că nu este o opţiune grozavă pentru el, pentru că-i reduce spaţiul de manevră şi riscă să-l facă să arate slab. O soluţie mai elegantă o poate oferi diplomaţia internaţională. Poate că statele puternice, democratice sau nu, pot fi convinse să renunţe la atitudinea ostilă. Pe de altă parte, mai poate exista o cale de a da puterilor mai mari ceva ce îşi doresc. Poate fi vorba despre petrol, uraniu, acces la piaţă sau controlul indirect asupra unei rute maritime strategice – sau despre 2 498 de metri de beton lângă Afghanistan. Când cinci terorişti al-Qaeda au intrat pe 11 septembrie 2001 cu avionul companiei American Airlines în turnul

de nord al World Trade Center, politica externă americană s-a schimbat instantaneu. Cinci zile mai târziu, preşedintele Bush vorbea despre războiul împotriva terorismului. Pentru a duce acel război, Statele Unite aveau nevoie de prieteni noi într-o zonă a lumii pe care majoritatea oamenilor nici n-o

A. w

găsesc pe hartă, şi anume Asia Centrală. La vremea aceea, Uzbekistanul era condus de Islam Karimov, ultimul prim-secretar al Partidului Comunist din Uzbekistan. Karimov era un dictator sângeros. El şi-a câştigat faima internaţională după ce trupurile a doi foşti puşcăriaşi din închisoarea Jasliq au fost trimise familiilor pentru a fi înmormântate. S-a relatat că Muzafar Avazov, în vârstă de 35 de ani şi tată a patru copii, ,,avea o rană imensă la ceafa", dar şi unghiile smulse. Mai mult, corpul îi fusese ars în proporţie de „60—70%". Conform observatorilor de la Human Rights Watch, o cunoscută organizaţie nonguvernamentală, „medicii care au văzut trupul au spus că asemenea arsuri puteau fi provocate doar prin scufundarea lui Avazov în apă fiartă".— Când mama sa de 63 de ani a îndrăznit să se plângă de torturile îngrozitoare prin care trecuse fiul său, a fost închisă într-o închisoare de maximă siguranţă pentru tentativa „de răsturnare a ordinii constitutionale". —

În ciuda acestui caz şi a altora asemănătoare, Uzbekistanul a primit ajutoare de zeci de milioane de dolari pentru acordul ca forţele occidentale să

Afghanistan. La sfârşitul lui 2001, folosească (şi să extindă) baza aeriană

Qarshi- Xonobod pentru a desfăşura operaţii militare în american Colin Powell a vizitat Taşkentul, capitala Uzbekistanului. La începutul anului următor, preşedintele Karimov s-a întâlnit cu preşedintele Bush. — Când era în Uzbekistan, Powell s-a referit la această ţară ca la „un membru important al coaliţiei împotriva terorismului”. — Pentru că avusese atât de mult de câştigat de pe urma bazei aeriene din sudul Uzbekistanului, guvernul Statelor Unite ajunsese să nu vrea să se pronunţe deschis despre încălcările drepturilor omului din acea ţară. — Departe de a vedea Statele Unite ca o ameninţare, Karimov s-a folosit de acest lucru pentru a-şi întări şi mai mult poziţia la putere.

Un aranjament chiar şi mai bun pentru tirani este •’ . .1

acela prin care puterile străine nu-i lasă doar să facă ce vor ei, dar îi şi apără activ împotriva celor din afară. Aceasta este strategia aplicată de multe din petrostatele din Orientul Mijlociu. Acestea cheltuie, poate, miliarde de dolari pe echipamente militare americane, dar în cele din urmă securitatea externă a emirului din Qatar nu este garantată de Forţele Armate ale Qatarului, ci de bărbaţii şi femeile din trupele militare americane staţionate în ţară. Baza aeriană Al Udeid din Qatar, care găzduieşte mii de soldaţi americani, este cea mai mare bază militară a SUA din Orientul Mijlociu. O putere străină care ar

intenţiona să-l răstoarne pe emir ar trebui să înfrunte această forţă. Şi cine ar dori să se confrunte cu armata americană? Poate că ar lupta împotriva armatei Qatarului, dar nu şi împotriva armatei americane.

Pentru furnizorul de securitate, situaţia este delicată. Pe de o parte, furnizorul de securitate are mult de câştigat. În schimbul protejării familiei

regale a Qatarului, de exemplu, Statele Unite nu câştigă doar un client profitabil pentru armament, ci capătă şi acces la un hub imens, prin care poate transporta militari şi echipamente sau de unde să plece în raiduri aeriene în ţările învecinate, dacă este nevoie. Dar astfel de garanţii de securitate sunt periculoase din cel puţin două motive. Primul îl reprezintă riscul escaladării. Guvernele care acceptă să le asigure securitatea unor regimuri autocrate o fac presupunând că nu vor trebui să lupte în numele regimului, pentru că trupele lor reprezintă o descurajare suficientă. Dar acest lucru nu este garantat. Fie că este vorba despre un calcul greşit sau de un accident, oricând se poate întâmpla ceva şi dintr – od ată izbu cneste război l .

În al doilea rând, aceste garanţii de securitate creează un pericol moral şi stimulează „blatiştii". Când o ţară face blatul. foloseşte un avantaj pentru care nu plăteşte. În ultimii ani, de exemplu, termenul a fost folosit adesea în contextul

cheltuielilor pentru apărare din Europa. Deşi toti membrii NATO beneficiază de valoarea de descurajare a alianţei, nu toată lumea contribuie în aceeaşi măsură. Despre ţările care contribuie cu mai puţin se spune că sunt blatiste, pentru că se bucură de protecţia împotriva unui atac rusesc, chiar dacă nu contribuie (în mod adecvat) la aceasta. A oferi garanţii de securitate unor regimuri autocrate înseamnă că dictatura are puţine motive să îşi asigure propria apărare externă. Acest lucru vine în contradicţie cu interesele furnizorului de securitate, deoarece înseamnă că, dacă izbucneşte un război, cea mai mare parte a luptei (şi a victimelor) va fi suportată de furnizorul de securitate, nu de regimul dictatorial.

Acest lucru este cu atât mai periculos pentru furnizorul de securitate, pentru că garanţia de securitate poate spori, şi nu reduce, sansele de război. Pentru că regimul dictatorial consideră că este protejat şi este puţin posibil să aibă de suportat greul într-un conflict posibil, are motivaţia de a acţiona mai agresiv decât ar face-o în mod normal.

Fără astfel de garanţii de securitate, dictatorii sunt singuri. Ei îsi pot slăbi armata ca să se protejeze împotriva loviturilor de stat sau pot avea o armată care este cât se poate de eficace în

abordarea ameninţărilor externe. A le avea pe amândouă este aproape imposibil. Armele de distrugere în masă
XX X
sunt o cale posibilă, dar obţinerea lor este dificilă. Ca urmare, tiranii se află în mijlocul unui compromis, pendulând când într-o parte, când într- alta, fără a găsi vreodată echilibrul.
Dar, chiar dacă ar reusi — după dezamorsarea ameninţărilor interne, dar şi externe —, nimic din ce au făcut până în acel moment nu a fost o bună guvernare. Tot ce au făcut a fost legat de contracararea pericolului imediat, iar asta înseamnă probabil că au neglijat nevoile celei mai mari părţi a populaţiei. Neavând de ales, ei s-au expus furiei maselor într-o asemenea măsură, încât se poate ajunge la proteste masive, revolte violente sau chiar revoluţie.

6
Al TRAS, AI PIERDUT

> *Cei cărora li s-a luat libertatea sau viaţa nu au fost sfinţi, nu au fost îngeraşi. Ei au încercat să schimbe ordinea stabilită.—*
>
> *Hugo Banzer, preşedinte al Boliviei*

Când Mao a rostit cuvintele celebre că puterea politică apare din ţeava unui pistol, n-a avut dreptate.[378] *Puterea politică este a celor care n-au nevoie să folosească arme. Când un guvern întoarce armele împotriva propriului popor, devine slab. Tiranii pot cădea şi regimurile se pot prăbuşi când*

ţeava armei încetează să mai fie o metaforă şi devine o strategie reală de păstrare a controlului.

Când masele erup şi nu mai pot fi controlate fără arme, dictatorii au de luat o decizie imposibilă. Pentru mulţi, este ultima. Aceste răbufniri nu sunt principalul risc pentru tirani, ceea ce nu înseamnă că nu reprezintă o ameninţare, căci 17% dintre dictaturi se prăbuşesc ca urmare a revoltelor populare.[379] *Dacă ţinem seama de cât sunt de obsedaţi dictatorii de controlul populaţiei, numărul este chiar mare.*

Democraţiile se pricep foarte bine să se ocupe de nemulţumiri. Dacă vrei să protestezi împotriva guvernului, poţi s-o faci. Nu numai că este permis, dar poliţia îi va proteja pe demonstranţi în timp ce mărsăluiesc pe străzi. Faptul că mulţi şefi de guvern nu trebuie să îşi bată deloc capul cu ce au de făcut în privinţa oamenilor care scandează în stradă este un semn de putere. Dictatorii însă nu pot ignora oamenii din stradă. Pentru ei este o dilemă, căci, dacă nu iau măsuri drastice împotriva protestelor, li se pot alătura şi alţii. Situaţia ar putea degenera, creând un bulgăre de zăpadă care poate ajunge chiar să ameninţe regimul. Dacă protestatarii îşi pot permite să îşi continue marşul chiar dacă li s-a spus în mod expres să n-o facă, ce altceva li s-ar mai trece cu vederea când sfidează guvernul? Este un moment

periculos.
Ştiinţele sociale numesc procesul de răspândire a unui protest dintr-un loc într-altul „difuziune”. Această răspândire are loc prin intermediul mai multor mecanisme, cum ar fi, de exemplu, emulaţia. Dacă protestatarii dintr-o zonă observă că protestatarii dintr-o alta nu sunt atacaţi de forţele de securitate, ei le-ar putea urma exemplul. De asemenea, ei se pot întreba dacă pot învăţa ceva de la ceilalţi, pentru ca rezistenţa lor să fie mai eficace. Aşa că, atunci când izbucnesc astfel de proteste, nu sunt doar contagioase – ci devin mai eficiente pe măsură ce se răspândesc dintr-un oraş într-altul, pentru că disidenţii învaţă unii de la ceilalţi, sunt o sursă de inspiraţie unii pentru alţii.
Acest efect de învăţare are loc tot timpul. În timpul Primăverii Arabe, mulţi disidenţi s-au inspirat din cartea lui Gene Sharp, De la dictatură la democraţie. — Scrisă în 1993, cartea prezintă 198 de metode de rezistenţă populară, de la greve la forme mai puţin obişnuite de protest, cum ar fi înscenarea unei înmormântări fictive a unor oficialităţi ale regimului. Gene Sharp spune că metodele de rezistenţă se împart în două categorii, şi anume ele sunt fie „acţiuni pe care le faci”, fie „acţiuni pe care nu le faci”. — Sau, mai direct spus, să faci ce n-ar trebui să faci sau să nu mai faci ceea ce ar trebui să faci. —

Difuziunea protestului nu este un atribut exclusiv al dictaturii, dar efectele ei sunt deosebit de importante prin contribuţia lor la soluţionarea problemei de coordonare cu care se confruntă oamenii care ar vrea să protesteze, dar nu pot. În orice dictatură, un procent mare din populaţie urăşte regimul, dar declanşarea unei revolte este dificilă, pentru că nemultumitii nu ştiu dacă li se vor alătura şi alţii şi nu pot organiza un protest, pentru că este ilegal şi periculos s-o facă. În aceste condiţii, este foarte greu de declanşat o demonstraţie. După ce oamenii i-au văzut pe alţii demonstrând într-un oraş din apropiere, nu mai trebuie să lanseze ei un protest, ci li se pot pur şi simplu alătura.

Perspectiva este deosebit de ameninţătoare pentru dictatori, pentru că totul se poate desfăşura cu rapiditate. După cum spunea Erica Chenoweth de la Universitatea Harvard, unul din avantajele-cheie ale rezistenţei civile neagresive este acela al participării. — Prin comparaţie cu mişcarea de

Ir Ir Ir >

gherilă, de exemplu, campaniile de rezistenţă neagresivă pot mobiliza uşor un mare număr de susţinători, pentru că sunt mai puţine condiţii privind participarea. Nu trebuie să fii un luptător experimentat pentru a te alătura unui marş — aproape oricine poate s-o facă, că sunt elevi, persoane în vârstă sau oameni în floarea vârstei. Ca urmare, dictatorii care îşi fac

calcule greşite se pot trezi asediaţi într-o clipă de zeci de mii de oameni, odată ce aceştia şi-au soluţionat problema coordonării. Până la urmă, numărul poate deveni copleşitor, ducând la prăbuşirea regimului. Există,

într-adevăr, ,,regula de 3,5%". Formulată de Chenoweth, regula spune că „nici o revoluţie nu a eşuat dacă 3, 5% din populaţie a participat activ la un eveniment culminant notabil, cum ar fi un conflict ce implică folosirea forţei, o mare demonstraţie sau altă formă de necooperare de masă". — În 2003, de exemplu, georgienii l-au fortat pe preşedintele Eduard Şevardnadze să demisioneze. Guvernele se simt pur şi simplu copleşite de un anumit număr de oameni ieşiţi în stradă şi ori acceptă concesii importante, ori se prăbuşesc. Acest lucru nu se întâmplă doar pentru că sunt atât de mulţi oameni intr-o opoziţie activa, ci şi pentru ca protestatarii au probabil o susţinere mult mai largă într-o proporţie semnificativă a populaţiei. — Acestea fiind spuse, doar 18 din 389 de campanii de rezistenţă au depăşit pragul de 3,5% în perioada dintre 1945 şi 2014.—Se întâmplă rar, dar, când se întâmplă, acestea sunt fatale pentru guverne. —

Despoţii înţeleg cât poate fi de periculoasă opoziţia maselor, de aceea şi sunt atât de obsedaţi de perspectiva protestelor. Aceste regimuri depind de

control şi de percepţia populară de invincibilitate, iar simpla existenţă a unor semne de nemulţumire făţişă arată vulnerabilitate. Din această cauză, tiranii încearcă să înăbuşe **În** *faşă protestele. De obicei se recurge la represalii. În politologic, acest lucru este cunoscut ca „legea reacţiei coercitive”. — Gând*

începe marşul de protest, începe şi bătaia. Acest 1 ucru este valabil şi în cazul mişcărilor de opoziţie nonviolente. Gând cercetătorii au analizat peste 100 *de campanii de opoziţie nonviolente, au constatat că aproape* 90% *dintre ele au fost întâmpinate cu represalii dure. —*

Din perspectiva dictatorului, problema cu bătutul protestatarilor care sunt deja supăraţi pe guvern este că poate scoate şi mai mulţi oameni în stradă. Acest lucru este valabil mai ales pentru rezistenţa nonviolentă. Una este să tragi în cei care trag în tine, dar cu totul altceva să fii pregătit să tragi în demonstranti neînarmati.

În februarie 2022, Rusia a lansat o invazie de anvergură, ilegală, în Ucraina. Dar guvernul Rusiei şi poporul ucrainean erau deja în conflict. La sfârşitul lui 2013, guvernul ucrainean era pe cale să semneze un acord de aderare la Uniunea Europeană, ceea ce i-ar fi adus o mai bună integrare economică cu Occidentul. Apoi, pe 21 noiembrie 2013, guvernul

preşedintelui Viktor lanukovici a anunţat, în ultimul moment, o întoarcere de 180 de grade. Acordul urma să fie suspendat, iar Ucraina să se apropie mai mult de Rusia.
Protestatari numeroşi au început să se îndrepte către Maidan Nezalejnosti, piaţa centrală din Kiev. Când a devenit evident că vremea geroasă a iernii ucrainene nu era suficientă pentru a descuraja protestatarii, guvernul a asmuţit forţele de securitate. În noaptea de 30 noiembrie, în loc să trimită demonstranţii spre casele lor, la căldură şi să reinstaureze controlul, poliţia i-a atacat pe demonstranţii paşnici cu bastoanele. Conform relatărilor martorilor, nici măcar protestatarii căzuţi la pământ nu erau cruţaţi, forţele de securitate continuând să-i lovească.[390]
Folosirea forţei împotriva unor studenţi neînarmaţi, printre care se aflau numeroase femei, a înfuriat populaţia. În ziua următoare, Pavlo Tumanov, un medic de 38 de ani, se afla în piaţa centrală cu „fâşii de material legate de mâini, în culorile Ucrainei şi ale Uniunii Europene". ,,Am venit în semn de sprijin pentru studenţii care au fost bătuţi cu *brutalitate ieri", a spus el.*[391] *Pavlo nu a fost singur. Cei care fuseseră nehotărâţi s-au decis să ia partea celor ce erau împotriva guvernului. Guvernul se confrunta acum cu zeci de mii de oameni ieşiţi în stradă, ca*

urmare a evidentului eşec al represaliilor. Dar guvernul n-a învăţat nimic din cele petrecute. Represaliile la care a recurs guvernul lui Ianukovici i-a motivat şi i-a radicalizat şi mai mult pe protestatari. Unii dintre ei s-au revoltat, au folosit arme de foc, au aruncat cocteiluri Molotov. Acest du-te vino de escaladare, mobilizare şi apoi iar escaladare a continuat luni în şir, iar autorităţile nu au mai recâştigat controlul până la sfârşitul luptei dintre protestatari şi guvern de la finalul lui februarie anul următor.

Pe 20 februarie 2014, guvernul Ianukovici a făcut o ultimă încercare disperată prin deschiderea focului împotriva demonstranţilor cu muniţie de război de către forţele de securitate. Zeci de oameni au murit, mulţi dintre ei omorâţi de lunetiştii forţelor speciale de poliţie. — În ciuda mortilor şi a răniţilor, protestatarii nu au dat înapoi. În ziua următoare, când ucrainenii curăţau sângele şi întăreau baricadele din piaţă, preşedintele Ianukovici semna un acord cu opoziţia în prezenţa miniştrilor de externe german şi polonez. [393]

Dar era prea târziu pentru ca o bucată de hârtie să-l mai salveze pe Viktor Ianukovici, iar el ştia asta. La nici 24 de ore de când lunetiştii poliţiei trăseseră în protestatari, Ianukovici nu a mai avut de ales şi a fugit în Rusia.

Activiştii îşi jeleau morţii, dar reuşiseră să

dărâme , , J > ' ,
guvernul. Pus în faţa protestelor populare, dictatorul aspirant din Kiev a continuat să înrăutăţească lucrurile prin folosirea forţei fizice, ceea ce a întărâtat şi mai mult populaţia.
Cum acest joc dintre represalii şi radicalizare este o problemă des întâlnită, tiranii încearcă de cele mai multe ori să împiedice oamenii să pornească marşul — pentru că, dacă nu mărşăluieşte nimeni, nu sunt nevoiţi să răspundă prin violenţă. Şi, dacă nu fac asta, nu riscă să piardă controlul.
A-i împiedica pe oameni să opună rezistenţă este o încercare pentru dictaturi, dat fiind că sistemul este organizat evident pentru a face rău celei mai mari părţi a populaţiei. Există întotdeauna un mare număr de oameni nefericiţi.
Calea sigură de a-i face pe oameni fericiţi — permiţându-le să aibă mai multă influenţă — nu este o opţiune atrăgătoare, pentru că vine în contradicţie cu interesele tiranului şi ale elitelor. Tiranii se pot concentra, în schimb, pe alte forme de legitimitate.
Orice guvern poate fi evaluat în funcţie de două forme de legitimitate, care se definesc uneori drept „cerinţe ale cetăţenilor" versus „decizii şi acţiuni ale guvernului". Cerinţele cetăţenilor se referă la procedurile democratice, aşa că regimurile autoritare nu vor trece

niciodată acest test. Dar deciziile şi acţiunile guvernului vorbesc despre măsura în care guvernul oferă sau nu cetăţenilor prosperitate ori alte rezultate pozitive pe care aceştia le aşteaptă. Aici este o zonă în care unii autocraţi pot răspunde pozitiv. Orice regim autoritar are o astfel de variantă. După părerea liderilor juntei din Myanmar, ei au pus capăt anarhiei. Monarhiile absolutiste din Golful Persic au transformat deşerturile sterpe în minuni de inginerie modernă.
Preşedintele Kagame, dictatorul din Rwanda, a scos milioane de oameni din sărăcie. Insă, pentru a trece dincolo de tranzacţionarea acceptării şi a câştiga un sprijin real, guvernele trebuie să spună o poveste; trebuie să le dea oamenilor o motivaţie emoţională pentru a sprijini ceva care este mai important decât ei înşişi. Aceste forme de apelare la un ideal mai înalt pot îmbrăca diverse forme. II Duce subordona individul sănătăţii poporului italian. Dumnezeu alege regi şi regine care să domnească peste supuşii lor. Ayatolahii apără voinţa lui Allah pe Pământ. Dictaturile comuniste asupresc muncitorii pentru ai elibera.
Ceea ce poate duce la convingerea unui popor să tolereze sau chiar să sprijine conducerea unui dictator este să li se dea iluzia că dictatura este sprijinită de alţii. V-aţi întrebat vreodată de ce statele nedemocratice cheltuie milioane de dolari

pentru organizarea unor alegeri care este evident că nu valorează nimic? Chiar acesta este motivul: „câştigarea" alegerilor ca modalitate de a-i demonstra poporului unei ţări şi naţiunilor străine că regimul se bucură de sprijinul maselor.
Modul clasic de a convinge populaţia de neadevăruri evidente este de a o bombarda clipă de clipă. Când oamenii citesc ziarul, ei citesc ce vrea guvernul să citească. Când dau drumul la televizor, văd ce vrea guvernul să vadă. Când ascultă un post de radio... înţelegeţi ideea. Nici o formă de propagandă nu este mai intensă decât cea specifică dictaturii cultului personalităţii.
Dar chiar şi aceste încercări de obţinere a legitimităţii, cât se poate de eficiente datorită puternicului aparat de propagandă, nu vor convinge mereu pe toată lumea. Aşa că, în loc să lupte împotriva opozanţilor rămaşi, dictatorii sofisticaţi îi cointeresează măcar pe unii dintre ei în continuarea supravieţuirii regimului.
O modalitate viabilă de a implica oamenii în supravieţuirea regimului este „cooptarea". La aproximativ 300 de metri mai la nord de Kremlinul din Moscova se află o clădire mare, simetrică, în care functionează sediul camerei inferioare a

---

parlamentului. În democraţiile liberale, această clădire ar fi plină de partide de opoziţie. Politicienii contestatari şi-ar

petrece timpul la pupitru pentru a ţine guvernul pe jăratic. În holul clădirii ar fi reporteri care iau interviuri pentru televiziuni, criticând guvernul pentru că o măsură sau alta a esuat.

—— ,

În Rusia lui Putin aceste lucruri se întâmplă, dar nici unul nu este real. Totul este o şaradă, o iluzie. Alegătorii pot merge să voteze pentru candidaţii opoziţiei, dar aceştia sunt toţi controlaţi efectiv de guvern. Jurnaliştilor li se permite să critice guvernul, dar doar în limitele stabilite de personajele din umbră care supraveghează această „democraţie gestionată", care este de fapt o dictatură. Dacă nu ar exista acest teatru, ziarişti şi politicienii contestatari chiar s-ar putea opune regimului. Dar pentru că el există, ambele părţi au un interes puternic să îl păstreze, pentru că păstrarea ordinii actuale le permite să îşi păstreze funcţiile înalte şi salariile mari. Dacă este făcută bine, cooptarea îi transformă pe potenţialii inamici în suporteri, fără nici o vărsare de sânge.

Tiranii pot schimba şi anumiţi factori structurali pentru ca oamenii să se poată mobiliza, chiar şi când cei mai mulţi sunt profund nefericiţi. Tiranul poate folosi foarte eficient şi în avantajul său întreaga putere a statului, astfel încât să fie imposibil pentru grupuri mari de oameni să colaboreze, chiar dacă se intersectează

cu elemente care îi inspiră să treacă la acţiune. Aceasta presupune suprimarea oricărei posibilităţi de opoziţie politică, cât mai mult posibil: fără presă liberă, fără libertate de exprimare, fără organizare politică în afara controlului dictaturii; încurajarea oamenilor să se spioneze reciproc pentru a depista şi cele mai mici infracţiuni; pedepse dure, aplicate, dacă este cazul, chiar şi mai multor generaţii, pentru toţi cei care îndrăznesc să sfideze conducerea supremă. Aşa funcţionează lucrurile în Coreea de Nord şi de aceea Kim Jong-un nu are de ce să îşi facă griji că în Phenian vor avea loc vreodată proteste.[394] Nord-coreenii au o mulţime de motive pentru a fi supăraţi, dar, chiar dacă sunt, nu prea au ce face. Şi dacă sunt înfometaţi, nu au unde să întâlnească oameni cu aceleaşi opinii, dar, presupunând că ar reuşi să se adune câţiva oameni în stradă, este foarte puţin probabil ca protestul să se răspândească, pentru că în restul ţării nu s-ar afla nimic despre acest lucru. Cum să se poată afla?! A urmări programele TV înseamnă a urmări propaganda guvernului, iar organizarea prin intermediul reţelelor de socializare ar fi imposibilă. Chiar dacă sunt câţiva nord-coreeni care au acces la mass-media străină, ei nu pot împărtăşi altora nimic nici măcar despre ceva atât de insignifiant precum o emisiune sud-

coreeană de televiziune, de exemplu, pentru că, după cum se relatează, au fost nord- coreeni executaţi din această cauză. —
Dar nu toţi conducătorii autoritari pot dormi la fel de liniştiţi precum Kim Jung-un. Una dintre obsesiile multora dintre ei sunt „revoluţiile colorate". Sintagma s-a referit iniţial la revoltele populare din Eurasia care au avut loc după colapsul Uniunii Sovietice. În Georgia a avut loc Revoluţia Trandafirilor, în 2003, în Ucraina, Revoluţia Portocalie, în 2004, iar Kîrgîzstan, Revoluţia Lalelelor, în 2005. Din perspectiva Moscovei şi a altor capitale cu aceleaşi concepţii, aceste proteste nu erau semnele clare ale nemulţumirii faţă de guvernele nepopulare, ci erau instigate, finanţate şi organizate de Statele Unite şi de alte democraţii ostile. În faţa acestei presupuse destabilizări provocate din afară, Kremlinul a trecut la instaurarea controlului societăţii civile.
Pe 4 decembrie 2008, angajaţii celei mai vechi şi mai cunoscute organizaţii ruseşti pentru drepturile omului din Moscova, Memorial, urmau să sufere un şoc. În dimineaţa acelei zile, şapte bărbaţi mascaţi au luat biroul cu asalt. înarmaţi cu bastoane, ei i-au împiedicat pe angajaţi să plece, în timp ce tăiau cablurile de telefonie. Pe parcursul a şapte ore, avocatului organizaţiei nu i s-a

permis accesul, dar în acest răstimp atacatorii au răscolit biroul. Pe lângă hard-diskuri, ei au luat o arhivă având ca temă represiunea sovietică timp peste două decenii. — Raidul a provocat proteste internaţionale, dar acesta era doar un prim semn a ceea ce avea şă fie o campanie de durată dusă de regimul Putin. În 2012, lucrurile s-au agravat, când Putin a semnat legea agenţilor străini. Legea era un atac făţiş la funcţionarea organizaţiilor neguvernamentale în ţară. Legea introducea „cerinţa ca organizaţiile care se angajează în activităţi politice şi primesc finanţare externă să se înregistreze ca agenţi străini, chiar dacă finanţarea străină pe care o primesc nu este pentru activităţi politice". [397] ONG-ul american Freedom House rezuma situaţia astfel: ,,Din momentul în care o organizaţie «apolitică» formulează o critică la adresa politicii guvernamentale, activităţile ei pot fi considerate, de asemenea, politice". — Dat fiind că aceasta poate " . . . . . însemna aproape orice, nimeni nu era imun, iar reglementările care decurgeau de aici erau stricte. Printre altele, „agenţii străini" trebuiau să aducă la cunoştinţa tuturor celor cu care interacţionau faptul ca erau „agenţi straini .
Regimul a comunicat explicit donatorilor

că nu mai pot finanţa asemenea organizaţii, ceea ce facea ca astfel de legi să îngreuneze mult funcţionarea acestor organizaţii. Mai mult, întărârtarea populaţiei împotriva organizaţiilor pentru drepturile omului (sau trădători finanţaţi de inamicii statului, în acest context) servea altui scop. Dacă sunt destui oameni suficient de furioşi, unii nu se vor limita la postarea unor comentarii maliţioase pe reţelele de socializare, ci vor trece la acţiune, aruncând cu pungi de sânge fals în uşile acestor organizaţii sau hărţuindu-le angajaţii. Viaţa devenea un iad pentru toţi cei care trăiau în preajma lor, iar regimul îşi putea dezminţi plauzibil implicarea, pentru că faptele erau săvârşite de o terţă parte.
Lovitura de graţie a venit în 2021. Stând sub blazonul Rusiei, vulturul auriu bicefal, şi purtându- şi maiestuos roba, judecătoarea Alia Nazarova de la Curtea Supremă a ordonat închiderea organizaţiei Memorial. Aceasta încălcase în mod „repetat" şi „grosolan" legile agenţilor străini, a spus ea.— Şi iată cum Kremlinul s-a folosit de sistemul legislativ pentru a Îngrădi funcţionarea unui ONG de importanţă critică, înainte de a-l desfiinţa complet. Dar, şi mai important, a facut-o păstrând o vagă impresie de legalitate, pentru a evita opoziţia populară.
O altă modalitate care ajută la reducerea

probabilităţii protestelor de masă, implicând riscuri reduse de reacţie publică, este supravegherea. Dacă regimul ştie exact cine sunt cei care vor să îl doboare – ce gândesc, cu cine se întâlnesc, ce plănuiesc —, îi poate scoate din joc înainte de a face o . . .
opoziţie serioasa.
În timpul Războiului Rece era complicat să faci această supraveghere. Agenţii trebuiau să se plaseze în faţa casei cuiva, să-l urmărească, să îi asculte telefoanele, să-i deschidă scrisorile, dar nici măcar atunci nu aveau neapărat imaginea completă a tuturor celor cu care vorbea suspectul. Acesta era şi motivul pentru care ţările Tratatului de la Varşovia aveau servicii secrete cu atât de mulţi angajaţi. În Uniunea Sovietică exista aproximativ un ofiţer din poliţia secretă la 600 de cetăţeni. Stasi, faimoasa poliţie secretă a Germaniei de Est, avea, se pare, un ofiţer la fiecare 180 de cetăţeni.— Aceasta a fost, din câte se cunoaşte, cea mai mare organizaţie de supraveghere din istorie. De atunci însă a devenit mai simplu să obţii informaţii despre oameni. Când am discutat cu un cercetător din domeniul drepturilor omului despre modul în care tehnologia ajută conducerile autoritare, mi s-a spus că să afli *numele interlocutorului cuiva este la fel de simplu ca obţinerea datelor disponibile pe reţelele sociale. Ceea ce făceau cândva zeci de agenţi poate fi acum realizat de un*

singur inginer — inginer care se poate ocupa de zeci de oameni odată.
Poate părea ciudat, dar reducerea numărului de oameni din stradă se poate realiza şi prin concentrarea asupra străzilor, şi nu a oamenilor. Dacă ne gândim la mişcările de protest care au zdruncinat regimurile autoritare, ce au ele în comun? Pentru ca oamenii să poată pune probleme unui regim, au nevoie de un loc de întâlnire, cum ar fi Piaţa Tahir din Cairo, Piaţa Taksim din Istanbul sau Maidan Nezalejnosti din Kiev. Chiar şi în democraţii, oamenii au tendinţa de a se aduna în locuri simbolice pentru a-şi arăta puterea, cum ar fi Pariser Platz de la Poarta Brandenburg, Piaţa Trafalgar din districtul Westminster şi Champs- Elysées şi Arcul de Triumf din Paris.
Să comparăm toate astea cu Birmania. După cum arăta ziaristul Matt Ford, junta militară a ţării a fost Zguduită de demonstraţiile din 2007, dar protestele nu au cuprins şi capitala. —
De ce? În parte pentru că generalii mutaseră înainte capitala de la Yangon — un oraş de coastă dezvoltat natural — la Naypyidaw, un oraş construit special, descris drept „dictatura prin cartografie”.[402] *Era puţin probabil să existe proteste în Naypyidaw, din mai multe motive. În primul rând, în Naypyidaw trăiau aproape exclusiv persoane care aveau legătură cu guvernul. Dar, chiar*

dacă ar fi fost mai mulţi posibili disidenţi în oraş, nu prea se ştie unde s-ar fi putut duce să protesteze. După cum scria Ford în The Atlantic: „Cartierele proiectate special pentru locuinţele oficialităţilor sunt demarcate de bulevarde largi, iară piaţă centrală sau un spaţiu central în care rezidenţii, turbulenţi sau nu, să se poată aduna. Există chiar şi un şanţ care înconjoară palatul prezidenţial. „[403]

Structura capitalei reprezintă un handicap pentru protestatari, în schimb forţele de securitate ale generalilor se mişcă în voie, iară a fi stânjenite de rezidenţi enervanţi. Poate vă amintiţi de postarea video devenită virală a unui instructor de fitness care dansa şi a filmat neintenţionat şi un convoi militar în timpul loviturii de stat din Birmania din 2021. Era la Naypyidaw.

Unele mişcări ale opoziţiei se autosusţin feră a fi nevoie de lideri individuali. Altele se dezvoltă dincolo de aceştia, pe măsură ce devin mai puternice. Dar oricare dintre aceste forme este greu de realizat într-o dictatură, pentru că lucrurile sunt iacute astfel încât adunarea şi organizarea să fie extrem de dificile. În aceste circumstanţe, personalităţile individuale pot deveni cea mai bună şansă a opoziţiei de a reuşi o schimbare adevărată. Aceasta este o vulnerabilitate pe care tiranii o pot exploata, pentru că pot schimba întreaga tablă de joc luând doar o singură piesă din ea.

Asemenea represalii ţintite pot lua multe forme — intimidare, hărţuire, detenţie, încarcerare, exil forţat sau chiar atacuri fizice, iar în formele extreme, chiar omor. Dat fiind că luarea în vizor a activiştilor bine cunoscuţi îl costă inevitabil mai mult pe tiran, cei mai în pericol sunt disidenţii şi figurile din opoziţie care reprezintă o ameninţare pentru regim, dacă nu

au un profil public suficient de proeminent încât să-i protejeze împotriva a ceea ce este mai rau. Avantajul represaliilor ţintite este dublu din punctul de vedere al tiranului. În primul rând, există riscul ripostei, dar de multe ori acesta este mai mic decât riscul ripostei din partea unui grup mai mare de oameni. În al doilea rând, este o cale directă de a da un exemplu pentru a-i descuraja pe alţii, aşadar ţinteşte într-unul pentru a amuţi mai mulţi. Asemenea represalii ţintite au avut loc dintotdeauna,doar că în ultimele decenii lucrurile sau schimbat. În trecut, fuga în străinătate oferea o protecţie semnificativă (chiar dacă nu perfectă). Opozanţii tot putea fi găsiţi şi omorâţi într-un loc îndepărtat, dar asta era costisitor şi dificil.

În secolul XxI, tiranii îşi pot uşor urmări duşmanii în străinătate. Represaliile transnaţionale au încetat să mai fie o excepţie şi au devenit norma, iar asasinarea disidentului saudit Jamal Khashoggi la Istanbul, în 2018, a fost doar vârful aisbergului. Nu este vorba doar de uşurinţa cu care se poate călători pe distanţe lungi pentru vizitarea prietenilor sau a unor locuri îndepărtate, dar este mai uşor şi pentru asasinii plătiţi de regimurile autocrate să-i depisteze şi asasineze pe disidenţi.

De multe ori însă, tiranii nici nu au nevoie să îşi trimită propriii criminali să urmărească disidenţii în străinătate, pentru

că se vor găsi lideri autocraţi ca şi ei ca să le facă treaba. Un raport recent despre represaliile transnaţionale constata că „majoritatea acţiunilor de reprimare transnaţională se realizează prin cooptarea sau colaborarea autorităţilor din ţara-disidenţii din tara lui în schimbul aceluiaşi serviciu oferit de celălalt regim.[405]
Alteori, dictatorii nici măcar nu trebuie să ceară.
Dar să spunem că, în ciuda tuturor acestor lucruri, oamenii tot protestează. Dacă nici bătăile şi nici lunetiştii nu funcţionează, atunci care e soluţia? Ce pot face tiranii ca să se salveze? Răspunsul este deprimant: trebuie să ridice ştacheta. Dacă tiranii urmează să recurgă la represalii dure, trebuie să fie pregătiţi să meargă până la capăt. Altfel, riscă să sfârşească într-un ciclu de escaladări în care represaliile nu-şi ating scopul, protestele se înmulţesc, iar ei se confruntă cu ce este mai rău din ambele situaţii.
Din păcate, unii tirani sunt dispuşi să recurgă la varianta dură. Cea mai eficientă cale de a evita riposta când foloseşti forţa este ca ea să fie atât de brutală, încât piedicile în calea participării să crească invers proporţional cu efectul ei de mobilizare. Mai direct spus, oamenii nu se alătură unui protest dacă se gândesc că vor muri. Cu cât riscul de a muri creşte, cu atât avantajul participării la proteste de masă se evaporă mai repede.

Aceasta este o strategie aplicată de multe regimuri tiranice. Pe 3 iunie 1989, o chinezoaică pe nume Jia se uita cum ardea un autobuz pe Bulevardul Changan din centrul Beijingului. — lnima îi bătea cu putere în timp ce privea măcelul de sus, de pe suportul stâlpului de iluminat pe care se urcase pentru a vedea mai bine. Fără să se fi organizat sau să fie conduşi de un lider, locuitorii din capitala Chinei ieşiseră în stradă cu ce au avut la îndemână pentru a opri înaintarea Armatei de Eliberare a Poporului. Jia a văzut chiar şi un grup de bărbaţi care împingeau în stradă un cărucior cu lapte. Se gândiseră că dacă spărgeau sticlele, cioburile ar fi putut înţepa anvelopele vehiculelor militare care se apropiau.
În faţa puterii copleşitoare a armatei, nu au avut nici o şansă. Pe când înaintau, soldaţii trăgeau la întâmplare în protestatarii paşnici. Jia a sărit de pe suportul stâlpului şi a fugit. Curând, un bărbat a tras-o pe o alee unde se adăposteau zeci de oameni din faţa trupelor. Din ascunzătoare, Jia a văzut un tanc trecând zgomotos. În momentul acela s-a gândit la ce se va întâmpla cu studenţii. ,,Oare soldaţii vor trage în ei, aşa cum au tras în noi? "— Da, au tras. Armata intrase în oraş din toate cele patru direcţii. Vehiculele blindate au înlăturat baricadele şi violenţele au continuat cu mare brutalitate ore în şir. Studenţii, alţi protestatari şi trecători

nevinovaţi au fost bătuţi şi împuşcaţi. Unii chiar au fost striviţi de tancurile de luptă Type 59. — Lu Jinghua, o tânără de 28 de ani, se afla în piaţă când au intrat tancurile. „Auzeam gloanţele şuierând şi vedeam oamenii împuşcaţi. Un om a căzut lângă mine, apoi un altul. Am tot fugit ca să mă feresc din drum. Oamenii strigau după ajutor, după ambulanţe", a spus ea. ,,După care mai murea cineva", a adăugat ea. —
Ce a urmat a fost cumplit. Bulevardul Changan „răsuna de ţipete" . — Corpurile protestatarilor morţi erau luate de prieteni. Răniţii erau puşi pe biciclete sau ricşe. Unii dintre oamenii care alergau pe lângă ei, ca să se asigure că îşi găsesc drumul prin mulţime, plângeau.
Prima relatare chineză vorbea despre 241 de morţi, inclusiv 23 de soldaţi. Conform mai multor observatori externi aflaţi în oraş în momentul acela, numărul real de morţi ar fi fost mult mai mare — poate în jur de 2 600-2 700.-l Dar nu era vorba doar despre morţi. Soldaţii împuşcaseră atât de mulţi protestatari, încât medicii au rămas fără sânge pentru transfuzii.—
Dar tot nu era destul, pentru că protestele s-au răspândit repede în alte 181 de oraşe din ţară.— A fost un moment crucial pentru Partidul Comunist Chinez. Regimul chinez a folosit represalii la maximum. Erau oare dispuşi să meargă până la capătul sinistru al lucrurilor?

Răspunsul a venit curând, când în întreaga ţară s-au luat măsuri dure de represiune. Doar în capitala provinciei Chengdu, ,,cel puţin 100 de oameni grav răniţi" au fost evacuaţi doar din una dintre pieţele oraşului, conform unor oficiali americani.*414* Şi vorbim doar de o singură piaţă dintr-un singur oraş. Cum protestele au fost înăbuşite în întreaga ţară, este imposibil de spus câţi oameni au fost ucişi de propriul guvern.

Adevărul dureros este că a funcţionat. Pe 9 iunie, la trei săptămâni de la instaurarea legii marţiale, preşedintele Comisiei Militare Centrale, Deng Xiaoping, a vorbit în faţa comandanţilor militari din Beijing. În discursul său, el i-a mulţumit Armatei de Eliberare a Poporului pentru înăbuşirea rebeliunii menite „să răstoarne Partidul Comunist şi sistemul socialist".[415] În acel moment, cu siguranţă, milioane de oameni erau împotriva guvernului. Dar regimul a supravieţuit şi continuă s-o facă. Represaliile *sângeroase pot fi eficiente, dar necesită asumarea deplină a brutalităţii terifiante.*

După anihilarea protestelor, regimul a mai transmis un mesaj înfricoşător tuturor celor care s-ar mai fi putut gândi să se opună guvernului. Militarii care împuşcaseră oameni nevinovaţi au fost lăudaţi şi promovaţi. Unul dintre ei a ajuns chiar ministru al apărării, iar altul a intrat

mai târziu în puternicul Comitet Permanent al Biroului Politic al Partidului Comunist Chinez. Mesajul era cât se poate de clar. Provocaţi-ne şi vă vom omorî. După care îl vom găsi pe cel care a tras, îi vom pune o medalie în piept şi vom spune că este un erou. Alegerea vă aparţine. Simţind o ameninţare la adresa sa, regimul chinez nu a lucrat cu jumătăţi de măsură cum a facut-o guvernul ucrainean cu câteva decenii mai târziu. Era nevoie de armată, nu de poliţie. Şi nici chiar armele nu erau suficiente, trebuiau tancuri.

Dar, dacă şocul şi groaza folosirii totale a forţei reprezintă calea cea mai bună pentru a rămâne la putere când eşti pus în faţa nemulţumirii populare, de ce nu trimit toţi dictatorii tancurile în stradă? Răspunsul simplu este că nu pot.

Răspunsul complex pe care l-am găsit nu este plăcut. În 2013 mergeam cu maşina în est, la Leipzig, pentru a mă întâlni cu Siegbert Schefte, în vârstă de 64 de ani. Când am ajuns acolo, mi-a spus că orice om are cinci sau şase zile din viaţă pe care şi le aminteşte în cel mai mic detaliu, din momentul trezirii dimineaţa până seara la culcare. Pentru Schefte, 9 octombrie 1989 a fost o astfel de zi.

Schefte fusese disident ani întregi în RDG, iar regimul facuse tot posibilul pentru a-i face viaţa cât mai grea. înspăimântătorul Stasi îi dăduse numele

de cod Satana şi îl ţinea permanent sub supraveghere. Interogatoriile, unele extrem de lungi, erau frecvente. Apoi, la o zi după ce participase la priveghiul unui deţinut politic, compania de stat la care lucra l-a înştiinţat că va fi dat afară. Dar, în loc ca acest lucru să-l facă să dea înapoi, l-a radicalizat şi a devenit revoluţionar cu normă întreagă. —
Până în toamna lui 1989, Partidul Unităţii Socialiste, care era la conducere în Republica Democrată Germană din 1949, se confrunta deja de mai multe luni cu nemulţumirile sociale. În Leipzig se

participe. Printre altele, s-au proferat ameninţări de genul că era posibilă repetarea unui scenariu gen

pregătea un protest de proporţii şi autorităţile erau în alertă. Inainte de ziua cea mare, regimul încercase cu disperare să împiedice oamenii să

Piaţa Tienanmen dacă populaţia sfida ordinele regimului. La Berlin, în ziua protestului planificat, Schefke s-a trezit de dimineaţă. Marea lui problemă erau agenţii Stasi, care îi urmăreau fiecare mişcare. A reuşit să se urce iară să fie văzut pe acoperişul clădirii în care locuia, după care s-a urcat într-un tramvai, iar apoi a luat o maşină împrumutată. A mers. După ce a ajuns la Leipzig, Siegbert şi prietenul său Aram au căutat

un loc din care să poată filma demonstraţia. Nu era uşor, pentru că oraşul era întesat de forţe de securitate. Din disperare, au ajuns să-l întrebe pe un preot local dacă îşi puteau aşeza echipamentele pe turla bisericii. Solicitarea lor a fost urmată de o pauză de zece secunde.

„Bineînţeles că puteţi”, a răspuns până la urmă preotul.^-1—
După marea uşurare pe care au simţit-o, au urcat pe acoperiş. Podeaua turlei era acoperită de găinaţ, dar aveau o perspectivă foarte bună.
Nu ştim câţi membri ai forţelor de securitate au fost în Leipzig în ziua aceea, dat fiind că documente preţioase s-au „pierdut” odată cu prăbuşirea Republicii Democrate Germane, dar în ceea ce a reuşit istoricul Marv Elise Sarotte să mai găsească este zugrăvită o imagine a forţelor pe care le aveau de înfruntat locuitorii din Leipzig: ,,Se pare că au fost prezenţi 1 500 de soldaţi de infanterie. Un număr necunoscut de agenţi şi de angajaţi Stasi fuseseră scoşi pe teren. Au fost prezente la datorie peste 3 000 de cadre de poliţie. „—
La nord de centrul oraşului, zece transportoare blindate aşteptau cu motoarele pornite să acţioneze.— Toate erau echipate cu muniţie de luptă, suficient de puternică pentru a doborî avioane de la trei kilometri distanţă. Autorităţile erau pregatite.
În timpul marşului paşnic al zecilor de mii de germani, Partidul Unităţii Socialiste a trebuit să ia o decizie: să dea sau nu ordinul de tragere?
În dimineaţa de dinaintea protestului, trei înalte oficialităţi de partid s-au alăturat unui dirijor foarte apreciat, unui profesor

de teologie şi unei artiste de cabaret pentru a face un apel la nonviolenţă de ambele părţi. Apelul nu a fost citit doar în bisericile unde se adunau protestatarii înainte de marş, dar şi în faţa forţelor de securitate şi la postul local de radio. ,,Vă îndemnăm să manifestaţi prudenţă, astfel încât să fie posibil dialogul paşnic", se spunea în apel. — Intervenţia a fost de o mare importantă, pentru că arăta că partidul era scindat. Nu toate elitele erau la fel de doritoare de a zdrobi opoziţia. Existau semne de scindare şi în interiorul forţelor de securitate. Moralul miliţiilor locale de partid era atât de scăzut, încât mulţi dintre rezervişti nu s-au prezentat Ia datorie. — Dintre cei care se prezentaseră, mulţi se îndoiau făţiş de ordinele pe £ ' > > > £ *care le primiseră. Berlinul dăduse indicaţii că protestele nu puteau fi lăsate să continue. Dar dacă în mulţime erau femei şi copii? Cine îşi asuma responsabilitatea dacă se trăgea în oameni nevinovaţi şi curgea sânge pe străzi? Cum protestatarii vorbiseră cu forţele de ordine de-a lungul zilei, soldaţii şi poliţiştii fraternizau cu oamenii în care urmau să tragă.*[422]

Această dinamică explică de ce tiranii preferă să îşi maximizeze şansele de „succes" aducând trupe din exterior când pedepsesc civilii. Cu cât asupritorul este mai apropiat de viitoarea victimă, cu atât lucrurile devin mai nesigure, pentru că nu se poate aştepta nici chiar de la cei mai

loiali suporteri ai regimului să îşi omoare vecinul, prietenul, familia. Şi cum pot soldaţii să fie siguri că nu se ajunge la aşa ceva? Erau puşi faţă în faţă cu o mulţime de zeci de mii de oameni — nu aveai cum să ştii cine se afla în faţa ţevii puştii.

Planificatorii regimului erau conştienţi de această problemă, nu în ultimul rând pentru că însăşi Armata de Eliberare a Poporului din China s-a confruntat cu insubordonarea când au fost înăbuşite protestele din Piaţa Tienanmen. Unităţile locale, care aveau cele mai mari legături cu populaţia oraşului, au fost intenţionat desfăşurate în ultima linie de apărare, şi nu în prima linie, unde ar fi putut crea probleme. 423

În acele condiţii, una dintre îngrijorările principale ale guvernului era dacă un ordin de deschidere a focului asupra protestatarilor neînarmaţi ar fi fost executat. Dictatorii pot da ordinul de înăbuşire brutală, dar cineva trebuie să tragă. Dacă purtătorii de arme fraternizează cu oamenii pe care ar trebui să-i împuşte, situatia-limită ar putea scăpa de sub control devenind catastrofală. Şi, într-adevăr, aşa poate reuşi o mişcare populară de rezistentă: fie regimul arată că este slab, fie se prăbuşeşte sub greutatea propriilor represalii.

A X X *•. Timpul trecea. Protestatarii se apropiau de Ostliche Knot, o curbă în ac de păr a străzii din apropierea gării*

principale din Leipzig, unde forţele de securitate ar fi trebuit să deschidă focul dacă voiau să facă faţă unei mulţimi atât de mari. În cartea ei The Collapse, Sarotte descrie în detaliu ce s-a întâmplat în continuare. Când a devenit evident că marşul nu putea fi oprit decât prin folosirea masivă a forţei letale, Helmut Hackenberg, liderul local de partid însărcinat cu punerea în aplicare a ordinului de înăbuşire a protestelor, a sunat la Berlin pentru a vorbi cu Egon Krenz, ca să-l întrebe ce să facă. Krenz era un membru marcant al biroului politic. Mai mult, era considerat favorit pentru înlocuirea lui Erich Honecker, şeful Partidului Unităţii Socialiste. Când Hackenberg a reuşit să-l prindă la telefon pe Krenz şi i-a spus că ar fi fost mai bine să nu intervină, pentru că, pur şi simplu, erau prea mulţi demonstranţi, acesta a fost atât de şocat încât nu a spus nimic. Când în cele din urmă a facut-o, a spus că îl va suna curând înapoi, pentru că trebuia să vorbească cu altcineva mai întâi.—

Dar apelul n-a mai venit. În timp ce Hackenberg aştepta un răspuns, şeful poliţiei locale a început să cheme mai multe unităţi din afara Leipzigului, în speranţa că aşa ar fi putut avea o şansă împotriva numărului imens de oameni.[425] *Protestatarii de apropiau de curba drumului, iar Krenz încă nu sunase înapoi. Hackenberg era de unul singur,*

cântărindu-şi opţiunile. Nici una nu era bună şi pur şi simplu nu mai era timp. Acum ori niciodată, să deschidă focul sau să arate slăbiciune.

În jurul orei 18:30, el a ordonat unităţilor să se retragă şi să ocupe poziţii defensive. Conform multor relatări despre noaptea aceea, ordinul a venit în ultimul moment. Un poliţist tânăr povestea mai târziu că primise deja ordinul de a ataca demonstranţii. Când a primit ordinul de retragere se afla la 30 de metri de protestatari.[426]

Dat fiind că autorităţile nu au putut fi de acord cu crima în masă, protestatarii din Leipzig au ieşit victorioşi în ziua aceea. Din perspectiva supravieţuirii regimului, ordinul de a trage în noaptea aceea ar fi fost, probabil, dezastruos, dar decizia de a nu trage a fost la fel de catastrofală.

De sus, din turla bisericii, Siegbert Schefke a filmat protestul în toată splendoarea sa. În ziua următoare, privea tensionat din sufrageria sa ştirile la televizor. După ce fuseseră scoase din Berlin, imaginile filmate de ei au fost prezentate la televiziunea vest- germană şi, cum semnalul era suficient de puternic pentru a acoperi întreaga Republică Democrată Germană, milioane de oameni au văzut şi ei imaginile acelea din sufrageriile lor.

În săptămâna următoare, locuitorii din Leipzig au mărşăluit din nou, iar protestele s-au răspândit cu repeziciune şi în alte

oraşe. Honecker a fost înlăturat aproape imediat de la putere, iar noul birou politic, aflat acum sub conducerea celui care nu mai sunase înapoi decât după ce a fost prea târziu, a încercat din răsputeri să iasă din necaz, dar roata istoriei se învârtea deja prea repede. În noiembrie, întreaga lume privea cum germanii din Est sărbătoreau sfârşitul dictaturii urcaţi pe Zidul Berlinului.

Şi dimensiunea internaţională a jucat un rol aici, după cum se vede în special din ideea de legături şi presiuni postulată într-un articol foarte bine cotat, scris de politologii Steven Levitsky şi Lucan A. Way. — Democraţiile liberale din America de Nord şi Europa sunt cei mai puternici actori politici interesaţi de promovarea democraţiei la nivel internaţional, iar Statele Unite sunt cel mai importante dintre aceştia. Poate că guvernul american susţine că promovează valorile universale în întreaga lume, dar interesele şi capacitatea lui de a

face acest lucru diferă mult de la ţară la ţară. Când liderii chinezi au folosit tancuri pentru a zdrobi protestele din 1989, nici China nu avea legături deosebit de puternice cu Statele Unite, nici Casa Albă nu avea prea multă influenţă asupra Beijingului. Pentru conducerea chineză, aceasta însemna că nu avea de ce să se aştepte la cine ştie ce pedeapsă pentru că omorâse protestatari. Sau, în orice caz,

oricare ar fi fost acea pedeapsă, nu conta prea mult. Ca urmare, ştia că putea să facă orice şi să
nu i se întâmple nimic – cel puţin din punctul de vedere al reacţiilor internaţionale.
Unele regimuri, aflate în punctul în care trebuiau să decidă dacă să zdrobească demonstraţiile, sunt puse în faţa unei situaţii foarte diferite. Ele sunt foarte conectate şi dependente de ţări care le-ar putea pune în pericol supravieţuirea, în cazul în care ar proceda precum China. Cu cât populaţia este mai indignată, cu atât este mai posibil ca alegătorii din democraţie să pună presiune pe guvernele lor pentru a-i pedepsi pe dictatorii pe care îi controlează. Iar această posibilitate este acum mai mare.
Desigur însă, contextul internaţional nu trebuie să constituie o limitare în interacţiunea cu masele – el poate fi un avantaj. Dacă dictatorii găsesc un dictator străin prietenos care să-i protejeze de propria populaţie, ei rezolvă două probleme dintr- odată. Pe de o parte, aceasta măreşte coeziunea elitelor regimului care îl ţin pe dictator la putere, pentru că acum ştiu că au şanse mai mari de succes. Pe de altă parte, este mai puţin probabil ca trupele străine să refuze să tragă împotriva demonstranţilor, comparativ cu soldaţii dictatorului, pentru că aceia în care trag

le sunt străini. împreună, cele două aspecte pot face o mare diferenţă.
Acestea fiind spuse, cum ar putea tiranii să reacţioneze dacă nu-şi pot folosi întreaga forţă şi nu au nici un dictator străin prieten care să-i protejeze? Pentru început, ar trebui să înceapă să se roage, pentru că vremea opţiunilor „bune" a trecut de mult. După care mai au o ultimă carte de jucat: pot încerca să dividă opoziţia făcând concesii care fie sunt irelevante pentru ei, fie sunt false. Dacă funcţionează, numărul de oameni care ar putea să moară scade — reducând astfel şi costurile internaţionale, şi probabilitatea ca dictatura să cadă. Oricât ar părea de ciudat, concesiile sunt adesea cea mai bună metodă de a-i Învinge pe protestatari, înainte ca ei să învingă dictatorul.
Cu inamicul aproape de porţi, această manevră se poate face astfel: dictatorul demite oficialităţi detestate de popor şi miniştri nepopulari şi promite apoi reforme constituţionale majore. Şi iată cum, fără a ceda nimic din ceea ce contează cu adevărat, regimul îi poate învrăjbi pe oameni unii împotriva celorlalţi. Unii vor da cu greu crezare guvernului, alţii vor continua protestele. Cei care protestează, acum în număr mult mai uşor de gestionat, pot fi combătuţi cu bătăi, torturi sau muniţie de luptă. Până ce primii se lămuresc că au fost înşelaţi şi

că acele concesii nu vor aduce schimbări semnificative, regimul, se speră, va fi căpătat suficientă forţă încât să înfrângă şi protestele lor.—
Dacă dictatorul ajunge într-un punct în care trebuie să hotărască dacă să tragă în propriul popor, înseamnă că a făcut deja destule greşeli. Dictatorii şireţi intervin cu mult înainte să ajungă în situaţia în care să ia decizii perdante oricum, pentru că îşi dau seama că a-şi omorî oamenii în stradă riscă să facă să cedeze şi regimurile cele mai unite. Chiar dacă asemenea atrocităţi nu distrug imediat guvernul, ele sunt atât de abominabile, încât pot servi ca motiv de mobilizare a opoziţiei pentru totdeauna. De aceea Partidul Comunist Chinez este atât de speriat de disidenţii care doar menţionează data masacrului din Piaţa Tienanmen – nu mai vorbim de ceea ce s-a întâmplat efectiv la comanda partidului în acea zi. Este un eveniment care nu poate fi dat uitării, va rămâne pentru totdeauna o pată ruşinoasă pe obrazul partidului comunist.
Revoltele populare sunt o ameninţare constantă pentru toţi tiranii. Când străzile răbufnesc, despoţii nu le pot ignora pur şi simplu. Ei trebuie să facă ceva, dar nu pot de obicei să dea ordin de tragere, pentru că armele sunt inutile dacă nu există destui oameni să le mânuiască. Cei mai mulţi tirani nu au

oameni, de aceea de cele mai multe ori îşi pierd puterea exact când încearcă să folosească armele. Tiranii inteligenţi pot reduce acest risc, dar el nu dispare niciodată complet. Şi, chiar dacă reuşesc să evite scenariul în care palatul este copleşit de oameni care au suferit destul sub conducerea lor, tot nu sunt în afara oricărui pericol. Sunt lucruri pentru care nici cei mai puternici conducători nu sunt pregătiţi. Nimeni nu poate scăpa de un glonţ.

7
SINGURA OPŢIUNE

Ştiu că sunt zeci de oameni care complotează i X *să mă ucidă, ceea ce nu este greu de înţeles. La urma urmei, nu am pus şi noi mana pe putere complotând împotriva predecesori lor noştri* Saddam Hussein

Asasinatele au existat dintotdeauna. Cuvântul „asasinat" a intrat în limba engleză după întoarcerea acasă a cruciaţilor care au povestit despre nizariţi, o mişcare apărută în secolul al XI-lea în muntii de pe teritoriul de astăzi al Iranului. Nizariţilor ie lipsea puterea militară pentru a se război cu duşmanii lor din zonă, aşa că au recurs la o altă modalitate: aceea de a-i vâna şi ucide. Conform povestirilor, reale sau imaginare, ei consumau haşiş înainte de porni la acţiune şi, în timp, *hashîshî*

(consumator de haşiş) sa transformat în „asasin". —
Dezbaterea din jurul moralităţii „tiranicidului" – uciderea unui tiran – este la fel de veche ca şi fapta. Lupta la vedere, recunoaşterea în faţa duşmanului că intenţionezi să-i faci rău, este percepută ca fiind onorabilă. Dar asasinarea cuiva, chiar şi a unui lider violent, are ceva ce face oamenii să se cutremure. Poate că actul desfăşurat pe ascuns pare o laşitate sau chiar o trădare, în vreme ce lupta făţişă este percepută ca un act de curaj.
Cu trecerea timpului, părerile despre tiranicid s-au schimbat. În zone din Grecia Antică, tiranicidul era sărbătorit. Când Harmodius şi Aristogeiton au încercat să-l omoare pe tiranul local Hippias în timpul unui festival din 514 î.Hr., atenienii au ridicat o statuie în onoarea lor. Pentru că tentativa lor a eşuat, iar ei au fost executaţi, Harmodius şi Aristogeiton nu au apucat să se bucure de cântecele care-i proslăveau, dar urmaşii lor s-au bucurat de privilegii deosebite. Familiile lor primeau mâncare gratis şi erau scutite de impozite. Ba chiar primeau locuri la teatru pe rândurile din faţă. Sclavii nu puteau purta numele lor, pentru ca acestea să nu fie dezonorate. — Harmodius şi Aristogeiton au încercat să omoare un lider plin de cruzime pentru binele întregii comunităţi,

iar pentru asta au devenit eroi.
Grecia Antică justifica tiranicidul în multe feluri. În sens larg, tiranicidul era acceptat, pentru că toţi cetăţenii erau consideraţi egali în faţa legii, iar tiranul distrugea acea legătură. — Filosoful grec Aristotel susţinea că tiranicidul nu era doar justificat, ci şi că actul îi onora pe aceia care îl săvârşeau. — Platon considera tirania „o condiţie rătăcitoare a sufletului". Concepţia grecească s-a transpus apoi în gândirea romană. [434]
În Evul Mediu, tiranicidul a devenit tot mai greu de justificat, deoarece se credea că regii şi reginele aveau drept divin. Ei domneau pe Pământ nu pentru că aveau sprijinul supuşilor, ci pentru că fuseseră aleşi de o zeitate. Dacă ai această convingere, cum ai putea justifica asasinarea monarhilor, dat fiind că ei sunt în legătură directă cu Dumnezeu?
Nu este uşor de argumentat, dar unii au încercat s-o facă. O soluţie era să susţii că uciderea unsului lui Dumnezeu putea fi justificată prin aceea că regele intrase în conflict cu divinitatea. Gânditorul creştin Augustin, de exemplu, dezaproba justificările anterioare ale uciderii tiranilor, dar facea o excepţie în cazul tiranilor care nesocoteau venerarea lui Dumnezeu. [435] Dacă aşa stăteau lucrurile, unsul lui Dumnezeu nu mai era în legătură directă cu Dumnezeu, ceea ce justifica moartea sa.

loan din Salisbury, un episcop de Chartres din secolul al XlI-lea, facea o distincţie atentă între rege şi tiran. În concepţia sa, regele acţiona spre binele statului. Tiranul, pe de altă parte, îşi transforma supuşii în sclavi pentru dorinţele sale personale.[436] Dacă prinţii erau numiţi de Dumnezeu, şi supuşii lor „au o responsabilitate faţă de Dumnezeu, aceea de a acţiona pentru bunăstarea corpului politic".[437] „Răutatea este întotdeauna pedepsită de Dumnezeu", spunea loan, „dar uneori El îşi foloseşte sabia Lui, iar alteori foloseşte sabia omului *pentru pedepsirea celui rău. Aşadar a acţiona ca sabie a lui Dumnezeu pentru uciderea unui tiran nu era un păcat, ci un act de inspiraţie divină*[439]*, o îndatorire. — Argumentele teologice sunt acum mai puţin relevante aproape peste tot în lume, dar întrebările la care aceşti gânditori au încercat să răspundă există în continuare. Poate fi justificată uciderea unui tiran? Este, poate, chiar de dorit aceasta?*

Mai mulţi factori contribuie la complicarea problemei tiranicidului. În primul rând, cuvântul „tiran" poate avea două înţelesuri. Unul ar fi cel mai uzual, şi anume că tiranul este liderul care nu îşi foloseşte puterea pentru binele colectiv, ci în folosul propriu. Al doilea, mai răspândit, este că tiranul nu este tiran din cauza domniei violente, ci pentru că a luat puterea fără a avea dreptul. Acesta este un „tiran uzurpator".[441]

Distincţia nu este pur academică, pentru că, în funcţie de definiţie, tiranicidul poate însemna lucruri total diferite. A ajuns să însemne uciderea unui lider plin de cruzime, dar, aşa cum a fost înţeles termenul într-o vreme, poate însemna chiar şi un lider crud care îşi foloseşte puterea pentru a ucide un rival, pe care îl percepe ca un potenţial uzurpator, implicit un potenţial tiran.

Dacă asasinarea unui tiran plin de cruzime este acceptabilă din punct de vedere moral, ea ridică o serie de alte probleme dificile. Cum faci deosebirea intre cei care omoara un tiran pentru ca este tiran şi cei care o fac în folosul propriu? Dacă nu este în folosul propriu, cum faci deosebirea între tiranicid şi terorism? Teroriştii folosesc violenţa nu doar , , > pentru că ea le îndeplineşte scopul, ci pentru că doresc să inducă teama printre oamenii care nu sunt implicaţi direct. Este acest aspect valabil şi în cazul tiranicidului? Depinde. Tiranicidul poate însemna transmiterea mesajului că un asemenea comportament nu este tolerat. Dar poate însemna şi doar înlăturarea unui despot pentru a reinstaura ordinea constituţională în ţară.

De-a lungul istoriei, asasinatele nu au fost ceva rar. Conform datelor unui studiu, din 1875 *încoace au avut loc* 298 *de tentative de asasinare a unor lideri naţionali. Dintre acestea, doar una din cinci a reuşit.*[442]

Luând în calcul numai dictatorii, un alt studiu arăta că între 1946 *şi* 201 *0 au fost*

asasinaţi 33 de dictatori, iar alte 103 tentative au eşuat. — Intrebarea-cheie pentru tirani este cum pot evita să fie asasinaţi, dacă o mare parte a populaţiei îi dispreţuieşte?

În secolul **XXI** *avem de-a face cu două tipuri de asasinat, şi anume atacul complex, foarte bine coordonat, şi atacurile săvârşite de lupi singuratici. Pe 7 iulie* 2021, *preşedintele haitian Jovenel Moïse, soţia şi copiii acestuia dormeau în reşedinţa lor aflată în suburbia din zona deluroasă care mărgineşte oraşul Port-au-Prince.*[444] *La un moment dat, calmul s-a transformat în panică atunci când sau auzit focuri de armă. Acesta nu era un jaf oarecare care mersese prost afară, în stradă, ci era vorba de oameni înarmaţi veniţi să omoare familia preşedintelui. Afară ar fi trebuit să fie zeci de ofiţeri care să păzească reşedinţa prezidenţială. Unde erau aceştia şi de ce nu-şi făceau datoria? îngrijorată de soarta lor, doamna Moïse le-a spus copiilor să se ascundă. Disperat, Jovenel Moïse a încercat să cheme pe cineva, oricine, în ajutor. Până la urmă, preşedintele i-a spus soţiei să se întindă la podea. „Acolo vei fi în siguranţă", i-a spus el. — A fost ultimul lucru pe care l-a mai auzit de la soţul ei. La scurt timp după aceea, o echipă a morţii l-a executat pe preşedintele Jovenel Moïse cu 12 focuri de armă.—*

Conform documentelor de la tribunal, întreaga operaţiune s-a bazat pe o dublă

înşelătorie. — Mercenarilor columbieni care au executat asasinatul li s-a spus iniţial că merg să asigure protecţia preşedintelui haitian, nu să-l omoare. Apoi, după ce armele şi echipamentul necesare au fost livrate în preziua misiunii, li s-a spus că este vorba despre „o operaţiune a CIA" de asasinare a lui Moîse.— Când asasinii au ajuns la reşedinţă, când au fost puşi în faţa faptului că aveau de înfruntat gărzile preşedintelui, ei au spus că sunt de la o altă agenţie a guvernului american, Drug Enforcement Agency (DEA). „Operaţiune DEA, toată lumea să lase armele jos", au strigat ei.— Dat fiind că nici una dintre gărzi nu a murit, probabil că cei mai mulţi au urmat ordinul.

Liderii deştepţi, care au un aparat **f***uncţional de securitate, pot preveni asemenea atentate complexe la viaţa lor. Pentru că erau atât de mulţi oameni implicaţi, agenţii de informaţii ar fi avut o şansă reală de a afla de atentat înainte de a avea loc. Armele ar fi putut fi interceptate şi locuinţa preşedintelui, securizată. Şi, într-adevăr, statele sau perfecţionat în privinţa acestui aspect de-a lungul timpului, deci şansele de a fi asasinat au* scăzut. În anii 1910, în fiecare an existau 1% posibilităţi ca un lider să fie asasinat, în prezent, probabilitatea este de sub 0,3%. —

Este puţin, dar nu este zero. Motivul este, În mare parte, că o tentativă de asasinat

mai puţin complexă este extrem de greu de oprit, mai. ales dacă nu provine din interiorul regimului. În multe ţări, armele sunt relativ uşor de obţinut. Dacă se combină cu mult zel, tot ce trebuie este să fii în locul potrivit la momentul potrivit. Stoparea unor astfel de acţiuni este incredibil de dificilă, chiar şi pentru liderii care şi-au concentrat o foarte mare putere politică în mâinile lor.
Şansele tiranului de a fi asasinat depind de cât de bine se protejează Împotriva altor ameninţări la adresa conducerii lui. În mod ciudat, cu cât se pricepe mai bine să prevină celelalte ameninţări, cu atât asasinarea lui devine mai atrăgătoare, pentru că, pur şi simplu, nu există alte variante – chiar şi pentru cei care fac parte din regim. Aceasta pentru că asasinateIe, spre deosebire de loviturile de stat sau de revolte, nu presupun un grad sporit de coordonare. Pentru că tiranul concentrează puterea În mâinile sale şi face alte ameninţări la adresa conducerii lui să fie mai puţin viabile, rivalii sunt obligaţi să recurgă la asasinat, pentru că aceasta este singura opţi une.
Când elitele sunt destul de puternice În raport cu tiranul, ele pot spera să schimbe liderul, menţinându-şi în acelaşi timp puterea în cadrul sistemului. Pe măsură ce tiranul devine tot mai puternic, s-ar putea ca elitele să nu mai aibă ocazia să schimbe liderul în timp ce

menţin sistemul aşa *cum este.*[451] *Aşa că ele sunt nevoite să demonteze întregul sistem. La un moment dat, când despotul şi-a concentrat şi mai mult puterea în mâinile sale, chiar şi acest lucru se poate dovedi a fi imposibil de făcut. Când se întâmplă aceasta, asasinatul devine singura cale de ieşire a elitelor. —*

Problema, văzută dinspre palatul prezidenţial, este că un singur asasin ar fi suficient. Şi, din nefericire, sunt mulţi aceia care se pot afla în locul potrivit la momentul potrivit. Grupul de potenţiali asasini este la fel de mare ca şi cel al oamenilor care pot purta armă de foc sau cuţit. Asta face asasinatul o ameninţare omniprezenta pentru orice tiran.

Este o situaţie nefericită. Totuşi tiranii au câteva

- *opţiuni.*

Deoarece democratizarea (sau slăbirea protecţiei împotriva altor ameninţări) nu este dezirabilă pentru cei mai mulţi dictatori, ei trebuie să găsească alte soluţii. Una dintre strategiile pe care o aleg cel mai frecvent este de a se proteja cu bodyguarzi. Aceşti bodyguarzi au aceleaşi îndatoriri precum cei din sistemele democratice, şi anume cercetează locurile pentru a se asigura că nu se ascund acolo asasini, identifică traseele pe care se poate scăpa în cazul unui atac şi, la nevoie, încasează glonţul în locul preşedintelui. Dar, cum nu este un preşedinte oarecare,

ci unul pe viaţă, aceşti protectori trebuie să aibă nişte calificări suplimentare.
Metoda cel mai des folosită este de a aduna o forţă de luptători de elită care pot apăra dictatorul împotriva populaţiei în general, dar şi împotriva atacurilor venite din interiorul regimului. Problema cu această abordare este că acei luptători de elită pot uşor deveni actori politici de sine stătători, de exemplu prin sprijinirea. unei lovituri de stat împotriva preşedintelui. În Roma Antică, garda pretoriană – care trebuia să-i apere pe conducători – ajuta de multe ori la răsturnarea acestora, împăratul Caligula fiind probabil unul dintre exemplele cele mai cunoscute, căci a fost asasinat de propria gardă în timpul unui festival, în 41 d.Hr.
Garda pretoriană a fost până la urmă desfiinţată de unul dintre urmaşii lui Caligula. Insă posibilitatea ca garda personală de corp să trădeze constituie o ameninţare permanentă la adresa conducătorilor moderni. Din această cauză, unii lideri au recurs la recrutarea de străini. Prin însuşi faptul că sunt străini, aceste gărzi sunt considerate mai puţin riscante, pentru că nu au acelaşi interes în politica internă şi nici legitimitatea de a conduce un guvern. Astăzi, cererea pentru acest tip de „serviciu" i-a permis guvernului rus să se transforme într-un vânzător de poliţe

de .asigurare pentru autocraţi, în special din Africa. În Republica Centrafricană, grupul paramilitar rusesc Wagner, care are legături strânse cu Kremlinul, a fost folosit de regim pentru a se proteja împotriva asasinatelor. În timpul campaniei electorale din 2020, de exemplu, paramilitarii ruşi au fost văzuţi asigurând protecţia .ui Faustin-Archange Touadera, preşedintele acelei ţări. În schimbul protejării conducătorului împotriva ameninţărilor din interior, mercenarii au primit concesiuni miniere şi oportunităţi de afaceri profitabile în ţara-gazdă. Guvernul rus, la rândul său, capătă un punct de sprijin în Africa, nu doar pentru a face bani, ci şi pentru a-şi promova obiectivele politice, pentru că ţările africane votează pentru interesele Kremlinului la ONU.

Pentru preşedintele centrafrican Touadera şi alţi lideri ca el, tranzacţia este atât de atrăgătoare pentru că paramilitarii îndeplinesc o funcţie triplă: nu doar îl protejează fără a reprezenta nici cel mai mic risc de lovitură de stat, dar servesc şi ca un element activ de descurajare împotriva altora care ar putea complota împotriva lui. Mai mult, ei pot fi folosiţi şi împotriva unor duşmani interni, cum ar fi rebelii. Este un aspect atrăgător, pentru că aceşti „bodyguarzi" suplinesc o parte din eficacitatea de pe câmpul de luptă, pierdută de dictatură

când a slăbit în mod deliberat armata pentru a se proteja în faţa loviturilor de stat. Când un consilier special al preşedintelui Touadera a fost întrebat ce părere are despre răzvrătirea grupului Wagner împotriva lui Putin, acesta a răspuns: „Rusia ne-a dat Wagner, restul nu ne priveşte. [...] Dacă nu va mai fi Wagner, iar ei ni-l trimit pe Beethoven sau pe Mozart, nu contează, noi îl primim."[433]
Dar chiar dacă regimul îl vrea neapărat pe Wagner (sau pe oricare alt „compozitor"), acest lucru costă: Touadera nu pierde doar veniturile din minerit, ci şi autonomia. Asta se întâmplă deoarece, pe măsură ce se implică tot mai mult în aparatul de securitate al regimului, luptătorii străini devin tot mai influenţi în economia şi politica ţării. Controlul exercitat de Wagner în Republica Centrafricană a crescut atât de mult, încât unii analişti au început să vorbească despre o „capturare a statului".[454] Dat fiind că aceşti luptători sunt, în ultimă instanţă, loiali Moscovei (dacă chiar este aşa), şi nu regimului pe care îl protejează, ei nu prezintă cu adevărat riscul de a da o ..ovitură de stat, dar nici de încredere nu sunt. Dacă Kremlinul găseşte un lider care le oferă condiţii mai avantajoase decât Touadera, el nu va mai supravieţui multă vreme la putere.

Acesta este motivul pentru care mulţi dictatori preferă luptători care sunt cunoscuţi ca având o loialitate deosebită pentru lider. Dar, după cum am văzut deja, toţi despoţii se confruntă cu dilema dictatorului, şi anume ei nu ştiu cine, dintre cei din preajma lor, le este cu adevărat loial şi cine se preface. Dată fiind această constrângere structurală, a te baza pe loialitatea supuşilor este întotdeauna o loterie.

Când Laurent Kabila s-a răsculat împotriva lui Mobutu Sese Seko pentru a prelua controlul Republicii Democrate Congo, el s-a folosit pe scară largă de *kadogo* — copii soldaţi. 455 Avea încredere în ei. Vorbind cu un om de afaceri străin, el a spus: ,,Nu vor face niciodată nimic împotriva mea. Ei miau fost alături de la început. Sunt copiii mei."

Dar apoi, într-o zi, când Kabila discuta cu un consilier despre un summit viitor, unul dintre „copiii" lui a intrat în încăpere, a scos pistolul şi l-a împuşcat de patru ori.[456]

Evident, nu există nici o opţiune cu adevărat bună aici. Când dictatorii recurg la luptători străini, se lasă la mila altui guvern. Când aleg compatrioţi, devin mai vulnerabili la lovituri de stat, pentru că într-o dictatură nu există o loialitate sigură a cuiva faţă de regim.

Mai există şi opţiunea ca, în loc să

interpună bodyguarzi între tiran şi ceilalţi, dictatura să se izoleze folosind spaţii goale, garduri şi turnuri de pază. Poate fi o măsură eficientă, pentru că majoritatea tentativelor de asasinat pot avea loc în timpul apariţiilor În public ale liderului pentru discursuri, mitinguri sau parade ori când acesta călătoreşte cu maşina, elicopterul sau avionul.— Dacă apariţiile în public sunt rare şi tiranul îşi petrece cea mai mare parte a timpului într-o fortăreaţă îndepărtată, construită special pentru a-i asigura protecţia, atunci şansele de a fi omorât sunt

• • • mai mici.

Pentru liderii democraţi, izolarea este foarte dificilă. Deoarece au nevoie să câştige alegeri (corecte), trebuie să desfăşoare o campanie electorală şi să fie văzuţi printre oameni. Nu se poate să nu facă asta. În plus, multora le face cu adevărat plăcere să se întâlnească cu oamenii şi să le asculte problemele. Dacă nu este aşa, înseamnă că şi-au ales profesia greşită. Dar activitatea care le face lor plăcere le face viaţa grea celor care au misiunea de a le asigura protecţia.

Dictatorii au aici un avantaj, pentru că ei nu trebuie să iasă în lume şi să se întâlnească cu alegători adevăraţi. Ei sunt mult mai izolaţi decât liderii democraţi, uneori total, izolându-şi întreaga ţară din frică pentru viaţa lor.

Ca ţară fară ieşire la mare şi greu accesibilă din cauza munţilor şi a deşerturilor, Paraguayul a fost dintotdeauna mai izolată decât Chile, Brazilia sau Uruguay. — Dar când José Gaspar Rodriguez de Francia a ajuns „dictatorul pe viaţă" al ţării în 1814, el a dus lucrurile la extrem. Paranoic şi temându-se că forţele coloniale sau ţările vecine mult mai mari ar fi putut submina independenţa Paraguayului, el a făcut din ţara sa una dintre cele mai izolate ţări din lume. Comerţul cu statele vecine a fost redus, iar străinii abia dacă puteau intra În ţară. Dacă erau străini care reuşeau să intre în Paraguayul lui Francia, ei se aflau rapid în pericol. Când renumitul botanist francez Aimé Bonpland şi-a aşezat tabăra în apropierea râului Paraná pentru a cultiva planta yerba mate, lucrurile păreau să meargă bine la început. Relaţiile lui Bonpland, munca şi înţelepciunea muncitorilor din zonă erau o combinaţie reuşită.[459] Apoi, într-o dimineaţă, colonia lui Bonpland a fost atacată de sute de soldaţi paraguayeni care traversaseră râul la adăpostul nopţii. Au fost ucişi 19 oameni şi alţi zeci luaţi prizonieri.-— Pentru dictatorul Paraguayului, Bonpland reprezenta o dublă problemă: în primul rând, cultivarea yerba mate submina poziţia lui El Supremo în comerţul profitabil cu această plantă, iar în al doilea rând,

expertul francez era un personaj care nu prezenta încredere şi care putea lucra cu puterile străine pentru a submina regimul.-[61] Poate că botanistul ar fi putut încerca chiar să-l omoare. Pentru a neutraliza ameninţarea, de Francia l-a luat ostatic pe Bonpland.

Bonpland nu a fost singurul străin tratat astfel. Johann Rudolf Rengger, un medic elveţian, fusese de asemenea luat ostatic. Rengger descria cum decursese o întrevedere cu El Supremo însuşi: „Când te întâlneşti cu dictatorul, nu ai voie să te apropii la mai mult de şase paşi, până ce îţi face semn că te poţi apropia". De Francia era atât de speriat că putea fi omorât, încât cei cu care se vedea trebuia să stea cu braţele întinse, îndepărtate de corp şi cu palmele în sus pentru a vedea că nu poartă armă. De fapt, nici chiar gărzile sau funcţionarii nu aveau voie să se apropie dacă purtau cuţit. Şi, pentru orice eventualitate, de Francia avea întotdeauna grijă ca armele lui să fie la îndemână, oriunde

 mergea. — Este greu să procedezi precum de Francia şi să-ţi transformi ţara într-un colţ izolat de lume, dar ideea de bază continuă să fie aceea că, spre deosebire de liderii democraţi, dictatorii îşi pot permite să se izoleze. Dacă nu pot face asta la nivel de ţară, cel puţin se pot izola ei de oamenii pe care îi conduc.

În iarna lui 2022, preşedintele rus Vladimir Putin nu era doar izolat, ci complet deconectat de la realităţile vieţii poporului rus. Viitorul regimului era sub semnul întrebării. Ucrainenii rezistau cu curaj războiului de agresiune, iar forţele armate ruse începeau să rămână fără soldaţi. Pentru că nu existau suficienţi soldaţi voluntari, tinerii ruşi au fost obligaţi să meargă pe front. Condiţiile erau îngrozitoare. Pentru zeci de mii de familii, războiul pe care îl văzuseră până atunci prezentat cu abilitate propagandistică devenise acum realitate, când fii, taţi şi soţi erau trimişi la moarte pe pământul mocirlos, rece şi neiertător al Ucrainei. Unii dintre soldaţii înrolaţi erau atât de prost echipaţi, încât familiile erau nevoite să le cumpere truse medicale. Dacă îndrăzneau să se retragă din calea focului de artilerie al inamicului sau a rachetelor antitanc, puteau ajunge în faţa aşa-numitelor „trupe barieră", desfăşurate de Moscova (sau de Groznîi) în scopul împuşcării soldaţilor care voiau să scape din măcel. —
Mătuşa unui tânăr rus din regiunea Lipeţk din vestul ţării spunea că nepotul ei fusese trimis pe linia frontului cu Ucraina la doar opt zile de la mobilizare. Nici măcar nu aveau comandanţi acolo. ,,Au fost loviţi de obuziere", spunea ea. ,,De ce, după doar o săptămână de instrucţie, au fost aruncaţi în pădure şi

lăsaţi să moară acolo?", voia ea să stie. [464]
' » . ■
Pe 25 noiembrie 2022, Putin stătea în faţa camerelor de filmat, într-un scaun luxos de culoare crem din reşedinţa sa luxoasă din vestul Moscovei. Se adresa mamelor a 17 băieţi care luptau în Ucraina.
„Vreau să ştiţi că eu, personal [sic], şi conducerea ţării împărtăşim această durere", a spus Putin. „înţelegem că nimic nu poate alina durerea pierderii unui fiu, a unui copil", a adăugat el.[465]
Părea că, în sfârşit, Putin fusese suficient de curajos pentru a înfrunta direct nemulţumirea poporului. Dar, de fapt, totul era regizat. Mamele fuseseră alese de regim, una — o fostă oficialitate guvernamentală, alta — mama unei înalte oficialităţi militare din Cecenia, alte câteva — membre active ale unui ONG prorăzboi finanţat de stat.—
Ba chiar şi mai rău, Putin nu doar regizase întâlnirea pentru a face să pară că războiul se bucura de sprijinul populaţiei mai mult decât era. El le-a spus acelor femei (şi, mai important, telespectatorilor de acasă) că nu trebuiau să aibă încredere în nimic din ceea ce vedeau.
„Este evident că viaţa este mai complicată şi diversă decât ceea ce se vede la televizor sau pe internet — nu *puteţi avea încredere în nimic din toate*

acestea, sunt tot felul de ştiri false, înşelătorii, minciuni", le-a spus Putin. — Desigur, şansele ca una dintre femeile alese pentru emisiune să se ridice şi să-l înjunghie pe Putin erau extrem de reduse. Dar, dacă emisiunea nu ar fi fost o înşelătorie şi el chiar s-ar fi întâlnit cu mame reale, una dintre ele ar fi putut încerca să-l omoare pe cel care îi trimisese copilul iubit la moarte în Bahmut. Poate că da, dar Putin nu va afla niciodată, pentru că, spre deosebire de liderii democraţi, el poate evita o întâlnire adevărată cu oamenii.

O altă cale pe care o pot urma despoţii este aceea a unui cult intens, al personalităţii, combinat cu represalii dure. În felul acesta se poate crea o atmosferă „în care asasinarea unui lider nu poate fi luată măcar în considerare, nu mai vorbim planificată şi dusă la îndeplinire". — De-a lungul istoriei, au fost tirani care au reuşit chiar să facă poporul să creadă că pot citi minţile oamenilor, că sunt zeităţi. Iar dacă omul din tabloul din clasă, de pe panoul publicitar din oraş şi din cărticica pe care toată lumea trebuie s-o poarte la ea nu este de fapt om, ci un Dumnezeu, a-l contesta ar fi o nebunie.

O zeitate ar şti asta chiar înainte să se întâmple. Şi, dacă s-ar trage asupra lui, ar supravieţui, neîndoielnic. Din perspectiva noastră, lucrurile ar putea părea destul de ciudate, dar, din punctul de vedere al

popoarelor din acele ţări, pare să fie logic. Aceştia sunt oameni care au văzut dictatori care şi- au ridicat o statuie de aur pe care au pus-o pe un piedestal să se învârtă după soare sau care au construit oraşe în mijlocul pustietăţii, aparent din

nimic. În şcoli, în spectacolele televizate şi la radio li se spune că liderul suprem vede tot şi aude tot. Cum să nu creadă că este adevărat?
Dacă haitienii obişnuiti şi-ar fi Întâlnit preşedintele în anii 1960, ar fi văzut un bărbat cu pălărie neagră, ochelari cu ramă groasă neagră şi costum negru. Mâinile lui puteau fi rareori văzute şi vorbea rar, cu o voce piţigăiată. Arăta de parcă era din altă lume – şi nu întâmplător. François Duvalier, cunoscut ca Papa Doc datorită studiilor sale medicale, îşi crease deliberat o imagine ce amintea de Baron Samedi, spiritul voodoo al morţilor.
Conştient că milioane de haitieni aveau legături puternice cu practicile voodoo, el a folosit acest lucru în avantajul său. Se spune că, la un moment dat, le-ar fi ordonat oamenilor săi să-i taie capul unui rival şi să i-l aducă pentru că voia să vorbească cu spiritul lui.[469] Duvalier se prezenta ca o fiinţă aparent omnipotentă, inaccesibilă muritorilor de rând. „Duşmanii mei nu pot ajunge la mine", spunea el, ,,sunt deja o fiinţă imaterială.”—
Pentru a-şi întări imaginea de zeitate, permanent populația cu imagini ale omnipotenței lui. A mers până într-acolo încât a introdus bombarda versiunea Papa Doc a rugăciunii Tatăl Nostru: ,,Doc al nostru, care eşti în Palatul Naţional pe viaţă,

sfinţească-se numele Tău de generaţiile prezente şi viitoare. Facă-se voia Ta în Port-au-Price şi în provincii. [471]

Dacă toate acestea nu erau suficiente pentru a induce ascultare, Papa Doc avea oamenii lui pe post de baubau. Tonton, Macoute purtau în mod obişnuit uniforme negre şi ochelari de soare când îi

ucideau şi torturau pe cei care dădeau dovadă de nesupunere. După cum se şi dorea, rivalii lui Duvalier ajunseseră să creadă că acesta ştia unde erau şi ce faceau. — A fost la putere mai mult de 13 ani şi a murit din cauze naturale. —

Dar, şi dacă reuşesc să îşi descurajeze poporul să-i omoare, tiranii trebuie să îşi facă griji şi din pricina altor actori.

În septembrie 1990, şeful Forţelor Aeriene ale Statelor Unite, Michael J. Dugan, i-a dat un interviu reporterului Rick Atkinson de la Washington Post. Era o perioadă de mare tensiune, căci Irakul, sub conducerea lui Saddam Hussein, tocmai invadase şi ocupase Kuweitul vecin. Războiul din Golf era pe cale să izbucnească. În interviu, Dugan a facut aluzie la faptul că Statele Unite ar putea încerca să-l elimine pe Saddam Hussein, pe cei apropiaţi, inclusiv garda personală şi amanta acestuia. Cum Saddam Hussein era pionul principal, spunea Dugan, „dacă şi când ne hotărâm să recurgem la violenţă, el ar trebui să fie în centrul atenţiei noastre". Mai târziu pe parcursul interviului, generalul a mai spus că nu se aştepta să întâmpine opoziţie politică în acest sens. — După cum s-a dovedit, Dugan n-a avut dreptate. La scurt timp după ce a facut aceste comentarii, a fost concediat de vicepreşedintele Dick Cheney.

Concedierea lui avea legătură cu un decret

persoană angajată de guvernul Statelor Unite sau care acționează în numele acestuia nu se va implica

prezidenţial din 1976, în care se spunea: „Nici o Gerald Ford, după ce se aflase că agenţii americane de informaţii fuseseră implicate în mai multe comploturi de asasinare a unor lideri străini. Dintre acestea, cele mai cunoscute au fost furnizarea de arme disidenţilor care voiau să-l omoare pe Rafael Trujillo în Republica Dominicană şi, de asemenea, tentativele de a-l asasina pe Fidel Gastro, care s-au întins de-a lungul mai multor ani. Mai puţin cunoscut este cazul agenţilor GIA însărcinaţi cu asasinarea naţionalistului congolez Patrice Lumumba în Zair.[476]

Gomisia care a întocmit dosarul cazului a susţinut că asasinatul era „incompatibil cu principiile americane, ordinea internaţională şi moralitatea”.[477] *Dar rămânea o portiţă, pentru că se spunea că acestea se aplicau pe timp de pace — ceea ce însemna că asasinarea unor lideri străini putea fi considerată acceptabilă dacă acel stat era în război cu Statele Unite.*

Statele Unite nu sunt singurul stat care permite asasinarea unor şefi de stat străini. Republica Populară Democrată Goreeană, una dintre ţările în care Statele Unite ar putea recurge la asasinate ţintite în viitor, are şi ea o istorie în ceea ce priveşte asasinatele.

La începutul lui 1968, Kim Shin-jo, în vârstă de 27 de ani, se afla în munţi. Era ianuarie, când în Goreea este foarte frig mai ales la munte. Trimis de Phenian, el şi

camarazii săi se îndreptau spre Seul pentru a-l ucide pe preşedintele Goreei de Sud. Din greşeală sau şansă pură, a fost zărit de nişte săteni. Ştia ce avea de făcut, să-i omoare şi să-i îngroape. Avea o misiune de îndeplinit şi, dacă nu-i omora acum, întregul plan putea fi în pericol. Dar pământul era îngheţat. Dacă trebuia să-i îngroape acolo, ar fi durat o veşnicie.
După nişte deliberări, le-a spus să nu povestească nimănui că l-au văzut. Pe când Shin-jo se îndepărta, sătenii au contactat imediat poliţia, care a anunţat armata. Soldaţii sud-coreeni îi căutau acum pe Shin- jo şi pe ceilalţi intruşi. Contrar aşteptărilor, şi-au continuat drumul spre palatul prezidenţial sud- coreean, unde trebuia să-l omoare pe preşedintele Park Chung-hee. Până la urmă, au reuşit să ajungă la 100 de metri de Casa Albastră. Deşi atacul propriu-zis a eşuat, a fost nevoie de mai mult de o săptămână şi de sute de soldaţi ca grupul de comando nord-coreean să fie găsit şi anihilat. Chiar şi aşa, unul dintre membrii grupului a reuşit să scape viu şi să se întoarcă în Coreea de Nord. Descoperiţi dintr-o întâmplare, asasinii s-au apropiat mult de atingerea obiectivului, ceea ce a fost foarte stânjenitor pentru regimul sud-

 coreean. —

Trei luni mai târziu, pe o insuliţă de la Marea Galbenă numită Silmido, guvernul sud-coreean îşi pregătea răspunsul la

incident. 32 de bărbaţi, ,,genul de bătăuşi care se încaieră în stradă", erau instruiţi de forţele de securitate sud-coreene. [479] *Cea mai importantă lecţie pe care o aveau de învăţat era, după cum spunea unul dintre instructori, că trebuie să ucizi ca să trăieşti.*[480] *Misiunea lor era să treacă în Coreea de Nord, prin zona demilitarizată, pentru a-l omorî pe Kim Il-sung. Era timpul răzbunării pentru raidul de la Casa Albastră şi ei urmau să-i taie gâtul lui Kim Il-sung.*[481]

Pe insuliţa Silmido, viaţa era grea. Izolată, Unitatea 684 trebuia să se lupte nu doar cu şedinţele de instrucţie şi marea, ci şi cu superiorii. După câteva luni pe insulă, n-au mai primit solda. Mâncarea pe care o primeau era proastă. Iar peste toate acestea, orice contact cu lumea exterioară era strict interzis. Când doi dintre soldaţi au încercat să dezerteze, în iunie 1968, au fost omorâţi în bătaie. Un alt recrut a murit în timpul instrucţiei de supravieţuire pe [482] *mare. —*

La începutul lui august 1971, Yang Don-soo, unul dintre instructorii de pe Silmido, se pregătea să plece de pe insulă după provizii. A auzit împuşcături. Intrigat, a crezut că erau atacaţi de forţele nord-coreene de securitate. Până să înţeleagă ce se întâmpla, a fost împuşcat în gât. Dar nu era inamicul, erau propriii oameni. ,,Când m-am trezit, sângeram din gât şi peste tot instructorii erau omorâţi de recruţi, fugeau

sau erau împuşcaţi din nou de recruţii care voiau să fie siguri că sunt morţi", povestea el. — Sângerând din greu, a reuşit să se târască până pe plajă. S-a rugat la Dumnezeu să nu-l găsească recruţii.

Din fericire, aceştia aveau alte planuri, mai mari. După ce au plecat de pe insulă în uniformele de paraşutişti, plutonul morţii a rechiziţionat un autobuz cu care au plecat către Seul, înarmaţi cu carabine şi grenade. — În loc să meargă la Phenian ca să-l omoare pe Kim Il-sung, ei s-au îndreptat către Casa Albastră să-l ucidă pe dictatorul sud- coreean Park Chung-hee, pe care îl considerau responsabil pentru suferinţele îndurate.— În capitală s-au luptat cu forţele de securitate, adunate în grabă pentru a-i intercepta. — Când a devenit clar că erau copleşiţi numeric, iară şanse de scăpare, unii dintre recruţi s-au aruncat în aer cu grenadele pe care le aveau asupra lor.[487] *Dintre cei 24 de recruţi de la început, care luaseră parte la răscoală, doar patru au supravieţuit – până în 1972, când au fost executati. —*

Dar de ce a cedat Unitatea 684? Condiţiile dure din Marea Galbenă au jucat cu siguranţă un rol, dar există şi speculaţii conform cărora guvernul sud- coreean, pe atunci încă o dictatură militară, urma să-i elimine pe cei din plutonul morţii, pentru a fi sigur că nu avea să se ştie că existaseră măcar. Dar, conform spuselor unuia dintre instructori, adevăratul motiv pentru care

asasinii au acţionat aşa cum au facut-o a fost faptul că nu aveau nici o speranţă. — Nordul comunist şi Sudul capitalist îşi îmbunătăţiseră de curând şi în mod neaşteptat relaţiile, aşa că atacul asupra Phenianului fusese revocat. Din acest motiv, ucigaşii se pare că s-au gândit că nu vor mai pleca niciodată de pe Silmido. După cum spunea un observator, începuseră să se considere tot mai mult nişte „deţinuţi cu condamnări pe termen nelimitat”. —

Cu toate acestea, în ciuda acestei experienţe, „decapitarea” conducerii nord-coreene continuă să facă parte din strategia Coreei de Sud. ,,Cea mai bună descurajare pe care o putem avea, alături de propriile bombe nucleare, este de a-l face pe Kim Jong-un să se teamă pentru viaţa lui”, spunea un fost general sud-coreean în 2015.[49] *În acest scop, Coreea de Sud urmează o strategie dublă, şi anume dacă ar escalada conflictul cu Coreea de Nord, armata sud-coreeană ar declanşa o rafală de rachete de precizie ţintit împotriva conducerii nord- coreene. În plus, s-ar trimite o unitate militară specială pentru a-l găsi şi asasina pe Kim Jong-un, înainte ca acesta să poată riposta cu armamentul nuclear nord-coreean. —*

Expertul în armament nuclear Ankit Panda, autor al cărţii Kim Jong Un and the Bomb, descrie logica din spatele acestei strategii astfel:

Ca dictatură individualistă, având armata şi forţele nucleare sub controlul unui singur om, Coreea de Nord poate că nu ar fi descurajată de escaladarea nucleară în timpul unui conflict limitat, cu ameninţarea distrugerilor provocate unor ţinte importante din punct de vedere militar şi economic. În consecinţă, ea trebuie ameninţată cu pedepsirea directă a conducerii.-[93]

Cu alte cuvinte, dat fiind că Kim Jong-un nu este prea îngrijorat de distrugerea ţării, Coreea de Sud trebuie să găsească altceva de care să îi pese. Iar aceasta este viaţa lui. Deşi o astfel de strategie are logică, este şi foarte periculoasă, pentru că sunt multe modurile în care se poate da greş. Ca să ilustrăm doar unul dintre ele, să ne imaginăm următorul scenariu. Tensiunile dintre Coreea de Sud şi cea de Nord escaladează.-[94] *Necunoscând locul exact în care se află Kim Jong- un, rachetele sud-coreene ţintesc un depozit de muniţie nord-coreean care se întâmplă să se afle în apropierea uneia dintre numeroasele ascunzători ale dictatorului. Kim Jong-un este acolo, facându-se mic de frică şi interpretează greşit atacul asupra depozitului militar drept un atentat la viaţa lui. În acest scenariu, el are acum un motiv puternic să folosească armele nucleare înainte de a fi ucis.*

Dincolo de asta, dictatorul are motiv să schimbe modul în care se aprobă folosirea

armelor nucleare, iar asta creează un risc structural imens. Strategia sud-coreeană se bazează pe ideea că ameninţarea armelor nucleare nord-coreene poate fi evitată, dacă Kim Jong-un este ucis înainte ca ele să fie lansate. Intr-o democraţie, problema ar avea o soluţie simplă. Dacă s-ar întâmpla ca preşedintele SUA, care controlează în mod normal lansarea armelor nucleare, să moară, autoritatea respectivă se transferă automat la vicepreşedinte. — Acest model de structură de comandă se numeşte „devoluţie" şi funcţionează bine în democraţii.

Dar nu este un model pe placul dictatorilor, pentru că formarea unei linii de succesiune prezintă riscul creării de centre alternative de putere. [496] *Şi, cum principala ameninţare pentru majoritatea tiranilor, inclusiv Kim Jong-un, este una internă, nu. externă, dictatorul nord-coreean a făcut altceva. În 2022, regimul nord-coreean a declarat:*

> *În cazul în care sistemele de comandă şi control ale forţelor nucleare ale statului sunt în pericol din cauza unui atac al forţelor ostile, automat şi imediat se va lansa un atac nuclear pentru a distruge forţele ostile, inclusiv locul de origine şi de comandă a atacului, conform unui plan de*

. operaţiuni stabilit în prealabil. —

În faţa ameninţării asasinilor străini, Kim Jung-un a pus lucrurile pe pilot automat

nuclear, iar acel pilot automat a adus cu el tot felul de riscuri. — Dacă intervine o distorsiune în funcţionarea acestuia, de exemplu, pentru că, deşi e nevătămat, Kim Jung-un nu poate fi contactat? Ar intra ofiţerii în panică, presupunând că a murit? Războiul nuclear ar putea izbucni uşor, chiar dacă nici una dintre părţi nu doreşte acest lucru. Lăsând la o parte aspectele legale şi de moralitate, exact aceasta este problema ameninţării dictatorilor cu asasinarea venită din străinătate: din momentul în care „decapitarea” se transformă în ameninţare reală, fiecare formă de conflict riscă să devină existenţială pentru dictator. Când acesta este cazul, miza devine brusc atât de mare, încât riscul unui război total creşte enorm. Aceasta este o problemă foarte mare pentru noi toţi, în special când dictatorul nu are acces doar la arme convenţionale, ci şi la arme de distrugere în masă.

În timp ce ameninţarea cu asasinarea a fost o problemă pentru tirani din timpuri străvechi, natura şi gravitatea ameninţării s-a schimbat recent.

La 5:41 după-amiază, preşedintele venezuelean Nicolás Maduro se afla pe o scenă pe care ţinea un discurs, când, dintr-odată, s-a oprit şi a privit în sus. Era nervos pentru că se întâmpla ceva pe cer care nu părea în ordine. — Cu toate acestea, a rămas pe loc şi, două minute mai târziu, vorbea despre refacerea economică. Sosise

timpul, spunea el. Prin faţa lui, mii de soldaţi defilau pe Avenida Bolívar, una dintre cele mai mari artere din Caracas.
Dintr-odată, de sus s-a auzit o explozie. Intr-o clipă, s-a produs detonarea unei încărcături explozive care a provocat nori negri deasupra şi dedesubtul unei drone. Neînţelegând ce se întâmpla, Maduro s-a oprit din discurs, iar transmisiunea a fost întreruptă. La doar 14 secunde de la prima explozie, o altă dronă a căzut şi a explodat în apropiere.
Dacă prima explozie a provocat confuzie, cea din urmă a declanşat o adevărată panică. În loc să-l apere pe Maduro de duşman, oricare ar fi fost acesta, militarii care mărşăluiau pe Avenida Bolivar fugeau care încotro ca să îşi salveze viaţa.
Maduro nu a fost rănit, dar modul de desfăşurare a atacului ar trebui să servească drept un semnal de alarmă pentru toţi tiranii. Preşedintele venezuelean ar fi putut fi ucis cu ajutorul unei drone comerciale, care poate fi achiziţionată de pe Amazon. Cum dronele proliferează, ele vin cu soluţia la una dintre marile probleme pe care le au actorii nonstatali când planifică uciderea unui tiran, şi anume nevoia de proximitate fizică faţă de ţintă, în vederea otrăvirii, înjunghierii sau împuşcării acesteia. [500] *Din cauza nevoii de proximitate fizică, asemenea atacuri sunt foarte riscante pentru tiran, dar şi pentru atacator.*

La câteva secunde de la o împuşcătură, tiranul poate fi mort sau pe moarte, iar atacatorul va muri probabil şi el sau, cel puţin, va fi în drum spre închisoare. Să ne gândim la asasinii celebri, precum John Wilkes Booth, cel care l-a ucis pe preşedintele american Abraham Lincoln, şi care a fost împuşcat; Gavrilo Princip, care l-a asasinat pe arhiducele Franz Ferdinand la Sarajevo, şi care a avut parte de o moarte îngrozitoare în puşcărie. Cu dronele moderne, lucrurile nu trebuie să stea aşa: atacatorii se pot afla la kilometri distanţă, aşteptând ocazia perfectă pentru a-şi lansa lovitura. Iar când o fac, acum pot să şi scape. Pentru dictatori, care-şi bazează supravieţuirea pe frică, este o perspectivă terifiantă.

Asasinatul este ceva imprevizibil. Tiranii pot face totul ca la carte pentru a rămâne la putere: să gestioneze elitele, să slăbească puterea deţinătorilor de arme şi să gestioneze masele, în vreme ce descurajează puterile străine, pentru ca acestea să nu le „decapiteze" regimul. Dar nici un lider nu poate controla totul, şi exact aceasta este problema când vorbim despre tiranicid. Tentativele complexe de asasinat pot fi prevenite de multe ori, dar lupii singuratici sunt greu de oprit. Cât de bine pot răspunde tiranii la ameninţări depinde în mare măsură de cât de puternici sunt. Cu cât sunt mai puternici, cu atât sunt o ţintă mai

atrăgătoare, dar puterea pe care o deţin înseamnă şi că se pot proteja mai bine.
Dar să spunem că lucrurile merg prost şi liderul moare. Se văd zorii unei noi perioade. Odată tiranul îndepărtat, ce se va întâmpla? Vor merge lucrurile mai bine? Se vor înrăutăţi? Vom afla în capitolul următor.

8 AI GRIJĂ CE-ŢI DOREŞTI

> *Există dictatori mai răi decât mine, nu? Sunt deja răul mai mic.*[501]
>
> Aleksandr Lukaşenko, preşedinte al Belarusului

După aproape o jumătate de secol la putere, tiranul a căzut. Multora li se părea nemuritor, dar conducerea şi viaţa lui s-au terminat, în sfârşit. La funeraliile pregătite în grabă, steagurile fluturã peste tot şi, deşi jumătate dintre cei prezenţi l-au dispreţuit pe bărbatul în vârstă pentru impulsivitatea şi cruzimea lui, se străduiesc să nu lase să se vadă acest lucru.
Pe străzi şi în faţa ecranele de televizor ale naţiunii, duşmanii dictatorului exultă — cei care au fost *torturati, cei care au fost hărtuiti. Nu fusese doar un zvon, coşmarul care a durat decenii s-a sfârşit.*
Oare aşa e? Uneori răspunsul este da. Visul urât se sfârşeşte şi, dacă tiranul pierde controlul asupra tării, există o şansă ca democraţia să îşi facă apariţia. Dar, cel mai

adesea, răspunsul este nu. Gând tiranii se prăbuşesc – fie că sunt exilaţi în străinătate, fie că sunt în coşciug ori în închisoare —, lucrurile rămân adesea la fel sau se înrăutăţesc. Gei mai mulţi sunt înlocuiţi de alţi dictatori. Doar 20% dintre liderii autocraţi care au căzut în perioada 1950—2012 au fost urmaţi de un regim democratic. —

A > o

În cazul cel mai rău, rezultatul căderii tiranului nu este doar venirea altuia, ci conflicte violente şi haos. Dar dacă dictatorul este sursa suferinţelor ţării, n-ar trebui ca înlăturarea lui de la putere să fie un pas în direcţia corectă?

Nu neapărat. Islam Karimov, dictatorul uzbec care a devenit notoriu pentru regimul în care oameni erau fierţi de vii, ar fi spus, se pare, „Iară om, Iară probleme”. — Gând vorbim despre succesiunea dictatorială, exact opusul este adesea adevărat: fară om, multe probleme. Asta din cauză că realitatea nu este fără om, ci cu mulţi oameni care se luptă acum să devină acel om.

Gând un lider democrat aflat în funcţie moare sau pierde alegerile, toată lumea ştie ce urmează să se întâmple. Este un proces, există reguli şi instituţii care să le controleze pe ambele. Succesorii imediaţi pot fi aleşi prin înţelegeri în spatele uşilor închise, dar, mai devreme sau mai târziu, noii lideri trebuie să înfrunte electoratul venit la urne. Dacă reuşesc să convingă o

majoritate de alegători, sau cel puţin pe cei care contează, succesorii urmează la putere pentru o perioadă limitată — adică până la alegerile următoare, când se repetă ciclul democratic.
În sistemele politice În care o persoană poate guverna o perioadă limitată, cum este în Statele Unite, unde preşedinţii pot sta în funcţie cel mult opt ani, regulile sunt şi mai stricte şi adesea rotaţia nu este doar norma, ci o cerinţă legală. În dictaturile individualiste nici una dintre aceste situaţii nu există. Poate că pe hârtie există nişte reguli care ar trebui să conteze când dictatorul este pe punctul de a pleca, dar ele nu mai contează când acest lucru se întâmplă.
Tiranii doresc, dacă puterea le permite, să creeze un sistem care este centrat pe ei. Instituţiile care funcţionează, de exemplu un serviciu public eficient sau o justiţie independentă, constituie o piedică. În măsura în care continuă să existe alte centre de putere, tiranii încearcă să se insereze în disputele lor ca forţă de adjudecare. — În loc să găsească o soluţie de compromis convenabilă pentru cei implicaţi, tiranul stabileşte învingătorii şi perdantii şi-şi impune judecata prin represiune. Asta nu înseamnă că interesele centrelor de putere aflate în competiţie au dispărut, dar peste ele se pune un capac care împiedică intrigile şi comploturile să degenereze în A , .
împuşcaturi.

Când căderea dictatorului pare iminentă, capacul acela sare în aer, tensiunile se acumulează şi toată lumea începe să comploteze pentru a se asigura ca interesele lor vor prima. Conflictul din spatele scenei se transformă într-o luptă de palat sau de stradă.

Iar când tiranii se prăbuşesc, euforia poate deveni tragedie. Strigătele de victorie devin repede ţipete după ajutor.

În primăvara lui 2019, oamenii dansau pe străzile din Khartoum. — Femeile cântau, civilii erau sus pe tancuri alături de militari pentru a-şi sărbători victoria şi promisiunea că lucrurile vor fi mai bune. Ceea ce începuse ca o revoltă paşnică din cauza preţului pâinii, a dus, dintr-una într-alta, la sfârşitul domniei lui Omar al-Bashir, care fusese la cârma dictaturii de pe Nil mai bine de trei decenii. Era un moment al victoriei.

Dar, deşi protestatarii paşnici au provocat clătinarea lui Bashir, armata a fost cea care i-a adus prăbuşirea. Iar acum, când militarii erau la putere, n-aveau să-i mai dea prea uşor drumul.

Tinerii sudanezi, bărbaţi şi femei, plini de speranţă pentru viitorul ţării lor, au hotărât să facă o manifestaţie pe strada Buri, în centrul Khartoumului, în apropierea cartierului general al armatei sudaneze. Acolo s-au aflat protestatari la toate orele din zi şi din noapte, săptămâni la rând, ba chiar au ridicat şi corturi. Situaţia era

tensionată, dar şi plină de bucurie. Demonstranţii cântau, dansau, cântau la instrumente. Uneori li se alăturau şi soldaţii. La un moment dat, un bărbat în kaki a fost văzut cântând la saxofon.
Dar apoi, pe 3 iunie, peste tabără s-a aşternut întunericul, pentru că electricitatea a fost întreruptă. Maşini cu bărbaţi înarmaţi au început să vină, iar vorba s-a .dus repede. După care au început violenţele. În haosul acelei ziie, nici măcar cei care locuiau în apropiere de strada Buri nu înţelegeau ce se întâmplă, dar experţii BBC specializaţi pe adunarea informaţiilor din surse deschise au reconstituit evenimentele acelei zile. — Bărbaţii care veniseră în maşini faceau parte din Forţele de Sprijin Rapid (FSR). Sub conducerea lui Mohamed Hamdan Dagalo, FSR se născuseră din forţele de miliţie care fuseseră folosite de Bashir pentru a reprima revoltele din regiunile periferice ale Sudanului. După plecarea lui Omar al-Bashir, Dagalo şi oamenii lui faceau acum parte din Consiliul Militar de Tranziţie (CMT), pe care protestatarii voiau să-l preseze să accepte controlul civil.
În timp ce forţele de securitate înaintau, i-au luat în vizor pe protestatarii neînarmaţi. ,,Omorâţi-i! Omorâţi-i!", strigau ei. Curând, forţele CMT au început să lovească şi să tâlhărească. Unele dintre corturile ridicate de protestatari au fost incendiate. [507]
În imaginile transmise în direct în ziua

aceea, cineva filmează terenul, iar în fundal se aud împuşcături. Când aparatul de filmat se mişcă, surprinde imaginea trupului neînsufleţit al unui tânăr, care zăcea cu faţa la pământ. „Cineva a fost împuşcat”, strigă cameramanul. ,,Au omorât pe cineva! Au omorât pe cineva aici, oameni buni”, continuă el. În timp ce el strigă, un al treilea bărbat, îmbrăcat într-o cămaşă albastră, încearcă să târască trupul neînsufleţit din drum, dar îi dă repede drumul. Şi, deşi cameramanul ţipă din rărunchi, nimeni nu pare să-i dea atenţie.

Când camera de filmat panoramează din nou, se înţelege şi motivul, tânărul fară suflare nu este singurul împuşcat. Din acest nou unghi de filmare, o altă persoană este târâtă de doi protestatari, în timp ce alţii fug speriaţi. Dându-şi seama, probabil, că nu avea cum să ajute sau pentru că înţelegea că el însuşi putea fi oricând împuşcat, cameramanul începe să fugă. Cu camera săltând pe umăr, el aleargă şi strigă: „Ne omoară, oameni buni!”

În timp ce demonstranţii fugeau să se pună la adăpost, forţele de securitate continuau să tragă. Unii protestatari „norocoşi” au reuşit să ajungă la spital, unde doctorii şi asistentele au văzut răni grave provocate de împuşcături, biciuiri, lovituri cu ţevi metalice şi baionete. — Chiar şi unul dintre doctorii care tratau rănitii a fost împuşcat. — Din păcate, ororile nu s-au oprit aici.

Intr-un oraş vestit pentru confluenţa Nilului Alb cu cel Albastru, cadavrele protestatarilor au fost mai târziu pescuite din apă – , în unele cazuri cu cărămizi legate de
’’ [510]
picioare. —
De parcă asta n-ar fi fost destul, lucrurile s-au înrăutăţit şi mai mult în Sudan. După o scurtă perioadă în care militarii fuseseră de acord să împartă conducerea cu civilii, pe 25 octombrie 2021 au preluat controlul total al ţării, spulberând visul de democraţie.-[11]
Chiar şi în aceste condiţii, generalii nu au acţionat pentru redarea stabilităţii ţării. În schimb, oamenii în uniformă s-au luptat unii cu alţii, cu consecinţe devastatoare pentru restul Sudanului. În primăvara lui 2023, conflictul dintre generalul aflat la conducerea consiliului director al ţării şi locţiitorul său s-a dovedit a fi letal când forţele lor s-au ciocnit în centrul capitalei, acolo unde, cândva, protestatarii cântaseră şi dansaseră de bucurie pentru că dictatura lui al-Bashir luase sfârşit. — Doar că, de data aceasta, lupta nu s-a limitat la arme mici de foc. În schimb, Forţele de Sprijin Rapid ale lui Dalgado şi armata regulată s-au luptat folosind lansatoare de rachete şi piese de artilerie. Peste Khartoum a început chiar să plouă cu lovituri aeriene. Războiul deschis dintre Dalgado, omul de la conducerea FSR, şi Abdel Fattah al-

Burhan, generalul din fruntea armatei, a tras întreaga ţară în jos. Mii de civili au murit şi peste cinci milioane au fugit din ţară. — Dictaturile au tendinţa nu doar de a suferi un colaps, ci de a exploda, incendiind tot ce se află în ■urul lor. Şi, deşi ţările ar putea, teoretic, să iasă din haos precum o pasăre Phoenix, haosul nu face decât să se amplifice pe parcurs. Tiranului poate i-a venit sfârşitul, dar nu şi tiraniei. Tranziţia nu este liniară, ci un ciclu care pare să se repete. În felul acesta, multe ţări trăiesc permanent în tiranie, cu mici întreruperi, când un dictator iese pe uşa din spate a palatului, dar doar pentru a-i face loc altuia. O mare parte a acestei probleme a succesiunii dictatoriale este generată de interesele celui aflat la putere. Lăsaţi să ia nestingheriţi decizii, dictatorii sunt rareori dornici să desemneze un succesor sau să demareze un proces de identificare a unuia pentru când ei nu vor mai fi. După cum am văzut mai sus, supravieţuirea autocraţilor depinde de percepţia puterii lor. Odată ce au desemnat un succesor, ei riscă să îşi slăbească puterea, dând-o altcuiva, care are acum un interes puternic de a-i înlocui.

Dacă nu este bine făcută, planificarea succesiunii poate echivala cu înmânarea unei arme letale adversarului care vrea să-l înjunghie pe tiran pe la spate. Aşa că tiranii se opun organizării succesiunii, pentru că au convingerea că le va

accelera căderea. Dacă ţara ia foc sau nu după ce ei nu mai sunt la putere este, În cel mai bun caz, de importanţă secundară.
Când tiranii îşi pierd puterea, există o şansă pentru cei care au făcut parte din regim, dar au fost împiedicaţi să urce în ierarhie. Poate că vor chiar să ia ei înşişi puterea. Aceşti rivali doresc schimbarea, dar doar în măsura în care ea le serveşte interesele. Asta înseamnă că nu vor democraţie şi nici să dea putere poporului. Ei nu se opun sistemului propriu- zis, ci doar îşi apară poziţia din interiorul lui. Apoi mai sunt elitele care ocupă deja zona de vârf a sistemului. Aceşti oameni care s-au bucurat de graţiile fostului conducător încearcă să îşi apere poziţia pentru a continua să aibă acces la putere şi la bani. Prioritatea lor nu este să schimbe regimul, ci să-l împiedice să se prăbuşească, pentru ca ei să poată continua să profite de pe urma lui.
Când despotul este destituit, interesele maselor sunt diametral opuse celor din garda veche şi celor ale rivalilor din regim. Masele nu-şi doresc o redistribuire a puterii şi a banilor în interiorul regimului, ci dinspre regim către cetăţeni. Cea mai bună cale de a obţine acest lucru este prin democratizare, pentru că, pe măsură ce ţara devine tot mai democratică, coaliţia câştigătoare se

lărgeşte. Şi cu cât este nevoie de mai mulţi oameni pentru a păstra puterea, cu atât este nevoie de mai multe resurse pentru ca ei să fie mulţumiţi. [514]

Găsirea unui compromis este imposibilă, iar miza este mare. În aceste condiţii, orice grup care crede că poate obţine superioritatea prin folosirea violenţei *va fi tentat să o facă. Şi, dintr-odată, conflictul mocnit poate deveni o luptă reală în stradă. Când se întâmplă acest lucru, masele sunt cele care pierd, pentru că avantajul lor competitiv nu stă în folosirea violenţei.*

O versiune a acestei probleme a succesiunii a deturnat tranziţia în Sudan. Mulţi oameni doreau să vadă plecarea lui Omar al-Bashir — protestatarii, generalii de armată, precum şi liderii FSR, toţi voiau să scape de el, dar nu puteau cădea de acord cu ceea ce aveau de făcut în continuare. Poporul dorea o tranziţie spre democraţie, iar militarii voiau ca un om în uniformă să preia conducerea — deşi nici ei nu se puteau pune de acord cine ar fi fost acel om.

Ca o regulă generală, cu cât un regim este mai personalizat, cu atât mai mare va fi dezastrul provocat de prăbuşirea tiranului. — Dacă sistemul este construit în jurul unui singur lider, ieşirea lui din ecuaţie poate face întreaga maşinărie să se ₀ *opreasca.*

Acest aspect vine în contradicţie cu dictaturile monopartid, care au prevăzut un

mecanism de succesiune. Sistemele dictatoriale monopartid sunt echipate şi pentru a-l menţine pe lider la putere, dar există instituţii, altele decât liderul însuşi, care pot stabiliza regimul când liderul nu mai este. În multe cazuri, aceste sisteme bazate pe un partid au mecanisme care se ocupă de disputele inevitabile care apar cu ocazia alegerii unui nou lider.

Dacă există sau nu reguli eficiente implementate, depinde în mare măsură de puterea elitelor de la palat, comparativ cu cea a liderului. S-ar putea ca dictatorul, regele sau sultanul să nu-şi dorească numirea unui succesor, dar elitele, da, de cele mai multe ori. Acestora nu le pasă de tiran ca individ, cât de continuarea tiraniei, pentru că afilierea la regim este cea care le conferă putere. Scenariul de coşmar pentru ele este o dispută generalizată, în care rivalii se înfruntă direct pentru poziţia de vârf, ceea ce duce la război civil şi ameninţă supravieţuirea întregii ordini politice. Temerea este justificată.

În Europa Evului Mediu, succesiunea autocrată a mărit considerabil riscul de război civil. — Dar apoi, cu timpul, regulile de succesiune din aceste monarhii absolutiste au devenit mai codificate şi rigide. În jurul anului 1000 era perfect normal ca regii europeni să fie urmaţi la tron de fraţii lor. — Acest sistem este cunoscut ca „principiul senioratului” şi este coşmarul tiranilor, pentru că înseamnă că

timpul le este potrivnic, cum diferenţa de vârstă dintre rege şi fratele său este în general destul de mică, iar fratele mai tânăr, ştiind că va urma la tron, are tot interesul să-l vadă mort pe monarh. **Din** *perspectiva regelui, situaţia este, cu siguranţă, una nefericită.*
Un sistem mai favorabil regelui şi unul adoptat tot mai mult de aceste monarhii este cel al „dreptului primului născut”. În acest sistem, cel care îi succedă conducătorului după moartea sa este fiul cel mai mare, şi nu fratele său. — Pentru că diferenţa de vârstă dintre prinţul moştenitor şi rege este în mod normal mare, prinţul îşi poate permite să rămână loial până **la** *moartea tatălui, convins că îi va supravieţui. —*
Dar dacă aşa stau lucrurile, de ce să nu laşi tronul moştenire celui mai mic, şi nu celui mai mare dintre copii, pentru a maximiza diferenţa de vârstă? Un astfel de sistem poartă numele de „dreptul ultimului născut” şi are un mare defect, legat de elitele care ţin sistemul în funcţiune. Spre deosebire de fiul cel mai mare, care a avut mai mult timp să îşi construiască treptat propria bază de putere, cel mai mic fiu nu poate garanta că va putea recompensa elitele după ce ajunge pe tron. — Aceste mici ajustări cu privire la cine este lăsat pe dinafară şi cine accede la tron, fac o mare diferenţă pentru supravieţuirea liderilor şi a regimurilor. Principalii beneficiari ai

acestei situaţii sunt elitele palatului care pot continua să culeagă beneficiile poziţiei lor, iar ţara evită o luptă devastatoare pentru tron. Mai mult, dacă succesiunea este organizată cum trebuie, ea poate mări perioada de ocupare a funcţiei pentru tiran.

Cum de-a lungul secolelor tot mai multe monarhii europene au trecut de la sistemul bazat pe principiul senioratului la cel al primului născut, capacitatea lor de a organiza succesiunea a crescut mult. Un studiu efectuat pe 960 de monarhii care au domnit în 42 de state europene între 1000 şi 1800 a ajuns la concluzia că monarhii care domneau în sistemul bazat pe dreptul primului născut supravieţuiau la putere de două ori mai mult decât cei din alte sisteme de succesiune.-[21]

Curtenii puternici vor să beneficieze cât mai mult timp de pe urma sprijinirii regimului. Dacă au impresia că moartea regelui ar duce la pierderea privilegiilor pentru că ar duce şi la sfârşitul regimului, este probabil ca ei să nu mai acorde acel sprijin şi să favorizeze mai degrabă o mişcare împotriva monarhului. Dar, dacă ei consideră că riscul unui conflict civil (potenţial devastator) ar fi redus datorită existenţei unui succesor desemnat, cel aflat la putere ar fi mai puţin în pericol. Desigur, toate acestea sunt valabile şi pentru succesorul însuşi. Acum, când el sau ea este numit să devină următorul domnitor,

există o motivaţie puternică de a menţine acel sistem, în loc să-l submineze. Tot ce are de făcut este să aştepte pentru a accede la tron. Intr-adevăr, numirea unui succesor poate extinde domnia conducătorului, prin faptul că există cineva care să protejeze regimul de adversarii săi. —

Mulţi conducători de ţări nedemocratice văd, astfel, că regulile de stabilire a succesorului le fac domnia mai stabilă.[523] *În Siria, Hafez al-Assad plănuia să lase puterea fiului său cel mai mare, Bassel.* [524] *Când Bassel a murit într-un accident de maşină, Bashar, fratele mai mic al lui Bassel, a fost cel ales. Circumstanţele erau neobişnuite. În vreme ce Bassel fusese pregătit vreme îndelungată să preia conducerea, Bashar se specializa în oftalmologie la un spital din Londra şi se spunea că nu era interesat de politică. Cu toate acestea, liderii Partidului Baas au decis să-l sprijine pe Bashar în ideea că era calea cea mai sigură de păstrare a sistemului şi de evitare a luptelor interne pentru putere.—Poate că Bashar nu era perfect, dar era văzut ca opţiunea cea mai puţin rea. După cum s-a văzut, toţi ceilalţi competitori serioşi au fost înlăturaţi sistematic de pe scena politică de Hafez al-Assad în anii de dinaintea mortii sale. —*

Mai este un factor care are o foarte mare influenţă în ceea ce se întâmplă după ce cade un tiran, şi anume cum se întâmplă

asta. Consecinţele diverselor forme de „ieşire de la conducere” diferă mult de tot. Când un jurnalist a întrebat o vânzătoare din piaţă cum s-au schimbat lucrurile la un an de la Revoluţia de Catifea din Armenia, ea a răspuns că doar un idiot şi-ar putea închipui că o revoluţie va schimba totul. Femeia cu păr alb care stătea în faţa cutiilor de carton pline cu ceapă, mere şi roşii a adăugat: „Revoluţia este ca o casă nouă, goală; mai ai să faci modificări şi s-o mobilezi”. — Avea dreptate. O revoltă paşnică este o şansă de a crea ceva mai bun, dar nu rezolvă toate problemele dintr-odată. Nu le dă profesorilor resursele necesare educării generaţiei următoare; nu aduce înapoi fabricile care au dispărut de mult;^ nu readuce preţul vechi al pâinii şi al laptelui. 528 *Intr-adevăr, viaţa în Armenia continuă să fie grea după ce Nikol Paşinian a doborât guvernul anterior în 2018. Pentru unii poate că este chiar şi mai rău. Dar, după ani de conducere autoritară la Erevan, măcar este o deschidere, şansa unui nou început.*

*În general vorbind, cea mai bună şansă de a rupe ciclul tiraniei este de a da jos tiranii prin proteste paşnice. În cartea lor Why Civil Resistance Works, Erica Chenoweth şi Maria Stephan arată că 57%o dintre campaniile nonviolente de succes au dus la democraţie. Iar dintre cele care au implicat violenţe, schimbări au produs doar 6%.*529 *Motivele sunt diverse — printre ele*

numărându-se legitimitatea. Doborârea unui regim autoritar bine înrădăcinat prin mijloace paşnice presupune implicarea unui segment larg al populaţiei. După ce vechiul regim a căzut, noul regim are mandatul poporului să facă lucrurile altfel. Pentru că este implicat un număr atât de mare de oameni, trebuie stabilite modalităţi paşnice de adjudecare a conflictului. După ce ajung la putere, ei pot folosi acel precedent pentru a se ocupa de alţi actori politici iară să recurgă la violenţă. Este ceva esenţial pentru funcţionarea unei democraţii şi înseamnă că mişcările care au ajuns la putere în mod paşnic se pricep la politică. — De aceea sunt motivate să continue să funcţioneze într-un sistem în care abilităţile lor sunt de folos. Acest fapt le diferenţiază de grupurile care preiau puterea prin forţă. Ele deţin un set opus de abilităţi, sunt bune la folosirea violenţei, dar nu la negociere. Şi pentru că acesta este avantajul lor, de ce s-ar opri acum, când au puterea? N-o vor face. Vor continua să mânuiască sabia, în loc s-o bage în teacă.

În regimurile autocrate în care mobilizarea maselor este dificilă, lovitura de stat este cea mai mare ameninţare la adresa dictatorului. Când deţinătorii de arme preiau puterea, există trei opţiuni principale: dictatură militară^ conducător susţinut de armată sau democratizare. În dictaturi, cam două din trei lovituri de stat

duc la prăbuşirea întregului sistem politic şi la naşterea unuia nou.--l Asta ar putea însemna democraţie, o altă dictatură sau ceva între cele două. Interesant este că cifrele s-au schimbat mult, şi anume doar 14%o dintre loviturile de stat împotriva unor dictaturi au dus la instaurarea unui regim democratic în timpul Războiului Rece, dar în următorii 25 de ani acel număr a sărit la 40%. —

Un alt dezavantaj al loviturilor de stat este că rareori acestea sunt singulare. Există tendinţa ca ţările să cadă într-o capcană a loviturilor de stat, după ce au trecut fie şi numai printr-una singură. În Thailanda, de exemplu, au avut loc tentative de lovituri de stat în 1981, 1985, 1991, 1992 (de două ori), 2006 şi 2014. — Parţial, jsituaţia s-ar putea explica prin normele sociale. Intr-o societate liberal democrată cum este Norvegia, o lovitură de stat este de neimaginat. Puterea contează în politică, dar acelaşi lucru este valabil şi pentru legitimitate – iar guvernul norvegian o are din plin. Nu doar a oferit poporului norvegian un nivel de trai ridicat, dar a fost ales prin alegeri libere şi corecte. Şi, pentru că nu există o istorie recentă a loviturilor de stat, armata norvegiană nu are de ce să se gândească în mod serios la a prelua puterea. La polul opus, o juntă militară ajunsă de curând la putere în urma unei lovituri de stat are puţine argumente pentru a se legitima. — Deoarece o lovitură

de stat poate fi executată de un număr mic de oameni, este greu de spus dacă junta are o legitimitate populară. ln plus, junta nu are încă avantajul de a fi acceptată doar pentru că s-a aflat mult timp la putere. — În combinaţie, aceasta face junta (şi succesorii săi) vulnerabilă la încă o lovitură de stat, apoi la încă una şi aşa mai departe. Nu se iese uşor din capcana loviturilor de stat.

Cu toate acestea, se poate spune că unele lovituri de stat împotriva anumitor tipuri de lideri ar putea fi un lucru nu tocmai rău. — Loviturile de stat constituie una dintre puţinele căi viabile de a scăpa de unii dintre cei mai răi dictatori ai lumii. Nu prea sunt şanse ca ele să ducă la o democraţie înfloritoare, dar sunt împrejurări în care pur şi

simplu nu există alte opţiuni. Mai mult, nu există oare situaţii în care este de dorit

înfloritoare după aceea? Nu este greu imaginăm câteva scĕnarii în care acesta înlĕturarea tiranului, chiar dacă ţara nu devine o democraţie

schimbat niciodată istoria lumii”. —

Benjamin Disraeli susţinea că „asasinatul nu a evidenţele bazate pe experienţe şi istorisiri din vremurile trecute (cum ar fi izbucnirea Primului Război Mondial, de exemplu) există dovezi clare care arată că Disraeli nu avea dreptate. Asasinarea tiranilor poate da rezultate. Intr-un studiu despre efectele asasinatelor asupra instituţiilor şi războiului, economiştii Benjamin Jones şi Benjamin Olken au constatat că uciderea liderilor nedemocraţi poate mări şansele de democratizare a unei anumite ţări. Uciderea liderilor democraţi, pe de altă parte, nu a adus mari schimbări. — Este o constatare subiectivă. Intr-o dictatură individualistă, moartea unui singur om poate aduce mai multe schimbări decât într – o d emocr ââ*li beral ă* matură .
În timp ce asasinatele sunt îndreptate doar împotriva dictatorului sau poate şi a celor din imediata apropiere, războaiele civile

cuprind totul, provocând de multe ori la sute, mii, uneori chiar milioane de victime. Forţa distructivă a acestor conflicte este unică. Adesea, căderea unui tiran în timpul unui război civil nici măcar nu aduce sfârşitul războiului (sau al tiraniei). De exemplu, în 2021, când Idriss Deby a fost omorât de rebeli în Ciad, regimul nu a căzut şi războiul nu s-a sfârşit. Nici măcar nu a venit un dictator cu alt nume, căci puterea a fost preluată de fiul său de 37 de ani, aşa că Ciadul a continuat să fie condus de un Deby.

Ca şi loviturile de stat, războaiele civile au tendinţa de a se repeta. Aproximativ două din zece războaie civile reizbucnesc într-un interval de cinci ani. — Unii tirani cad, un nou lider apare, iar distrugerile continuă. Adesea aceasta întâmplă pentru că motivul care stă la baza conflictului persistă. Când populaţia nemulţumită de la periferia unei ţări se revoltă pentru că este săracă, iară nici o şansă, plângerile nu dispar doar pentru că s-a ajuns la un acord de încetare a focului.

De asemenea, noul lider va fi tentat să continue lupta, pentru că îl motivează dorinţa de a nu fi liderul care a pierdut războiul, mai ales dacă face parte din elita conducătoare, care a jucat de fapt un rol în declanşarea lui. [540] *Nimeni nu vrea să îşi asume eşecul, aşa că vor continua să lupte. Dar, chiar dacă noul lider ar vrea să cadă la pace cu rebelii, nu-i va fi uşor s-o facă.*

Unul dintre motivele pentru care este atât de greu pentru regimurile autoritare să facă pace cu rebelii este că, chiar şi după ce un dictator a murit, se străduiesc să le facă o promisiune credibilă adversarilor lor. —

Pentru a ilustra acest lucru, trebuie să ne îndreptăm atentia către tărmul de nord al celui de – al doilea cel *mai mare lac al Africii, Tanganyika. În noaptea de 13 august 2002, locuitorii din Gatumba, o aşezare burundeză de la graniţa cu Republica Democratică Congo, au auzit ceva neobişnuit. — Dinspre vest, de dincolo de mlaştină, se auzeau sunete de tobe, clopote şi fluiere. „Dumnezeu ne va arăta cum să ajungem la tine şi unde să te găsim", cântau siluetele din umbră.*

Unele dintre siluetele care se apropiau, dar nu toate, purtau uniforme militare. Locuitorii din Gatumba, multi dintre ei refugiati, nu ştiau că toboşarii şi cântăreţii Dceau parte din Forţele Naţionale de Eliberare (FNL). Majoritatea erau bărbaţi, dar unii dintre ei erau doar nişte copii, atât de mici că îşi târau armele pe pământ. 543

FNL era un grup de rebeli hutu, activ în războiul civil burundez care începuse după asasinarea lui Melchior Ndadaye, primul preşedinte ales democratic al statului Burundi. Până în august 2000, după ce nenumăraţi burundezi şi-au pierdut viaţa, guvernul burundez a semnat un tratat de pace cu majoritatea grupărilor armate din

ţară — dar nu şi cu FNL. Acesta din urmă, condus de Agathon Rwasa, de 49 de ani, a continuat să lupte.
În acea noapte, în Gatumba, luptătorii FNL au început să tragă. Majoritatea victimelor lor erau banyamulenge, un grup etnic din Congo categorisit adesea drept tutsi. împuşcăturile, incendiile şi ţipetele au creat un haos total. Dar, în ciuda violenţei, unii oameni au crezut că vor fi salvaţi, dat fiind că atacatorii strigau: ,,Veniţi, veniţi, o să vă **salvăm". —**
Dar nimeni n-a venit în ajutor. În schimb, rebelii îi împuşcau pe oamenii care îşi părăseau corturile. Mulţi dintre cei care nu şi-au asumat acel risc au pierit înăuntrul acestora, arşi de vii. Washington Post relata mai târziu că o fată de 16 ani şi-a văzut mama murind împuşcată în cap, fratele decapitat şi tatăl pradă flăcărilor. [545]
Luptătorii FNL au măcelărit peste 150 de civili congolezi şi au rănit alţi 106. Conform ONU, majoritatea victimelor au fost femei, copii şi nou-născuţi; aceştia au fost întâi împuşcaţi, apoi arşi. —
Când am vorbit cu Aghaton Rwasa despre masacrul din Gatumba, el a refuzat să îşi asume responsabilitatea, spunând că modul în care a fost tratat ca urmare a acuzaţiilor a fost nedrept. Dar, în ciuda faptului că a continuat să îşi susţină nevinovăţia, a ţinut să spună că era creştin. ,,Cred în puterea iertării", a adăugat el. —
Cazul lui Rwasa demonstrează de ce se

pune atât de greu capăt războaielor civile. În 2004, autorităţile burundeze au emis un ordin de arestare pe numele lui pentru acel masacru. — Dar, pentru ca un asemenea om, acuzat de crime de război, să înceteze lupta, el trebuie să fie convins nu doar că victoria militară este imposibilă, ci şi că guvernul nu-l va urmări după ce depune armele. Nu este uşor, pentru că a nu încerca să-l prinzi pe liderul rebel ale cărui trupe au provocat atâta suferinţă ar fi strigător la cer. Două decenii mai târziu, Rwasa nu petrecuse nici măcar o zi în închisoare pentru masacrul de la Gatumba. În schimb, a reuşit să ajungă preşedinte al Camerei Deputaţilor din parlamentul statului Burundi şi chiar a candidat la preşedinţie. — Era departe de a fi un proscris.

Liderii democraţi sunt puternic restricţionaţi când vine vorba să coopereze cu oameni precum Rwasa, pentru că au nevoie de sprijinul alegătorilor, în schimb, tiranii le pot promite orice liderilor rebelilor. Vor amnistie? Desigur. Vor ca soldaţii lor să intre într-o armată regulată? Nici o problemă. Pot să promită orice. Pe de altă parte, a depune armele în schimbul promisiunilor unui dictator poate fi un gest sinucigaş — în general, nu te ajută cu nimic. Idriss Deby este un bun exemplu în acest sens. Când un lider rebel a semnat un acord şi s-a întors din exil, crezând că este în siguranţă, a fost ucis în casa lui din

N’Djamena.—Războaiele civile nu sunt doar extrem de distructive şi de letale, dar sunt şi greu de încheiat — mai ales pentru dictatori.

Asta ne aduce la schimbarea de regim impusă din străinătate. La sfârşitul lui martie 2003, George W. Bush a spus: „Acestea sunt etapele de început a ceea ce va fi o campanie amplă şi concertată” .[55] *Trei săptămâni mai târziu, civilii irakieni şi soldaţii americani dădeau jos statuia lui Saddam Hussein din Piaţa Al-Firdos din Bagdad. Mai târziu, în acelaşi an, un Saddam Hussein zdrenţăros a fost găsit ascunzându-se într-o groapă din Tikrit. Un dictator violent şi brutal a fost dat jos, găsit şi executat.*

Dar cu ce preţ? Mii de soldaţi şi de antreprenori americani au fost ucişi. Războiul i-a costat pe contribuabilii americani miliarde. Şi, mai important, războiul a făcut zeci de mii de victime irakiene, ţara a fost distrusă şi a apărut o mişcare de insurgenţă. Asta n-a fost tot — întreaga regiune a fost destabilizată şi s-a ajuns la apariţia Statului Islamic (1SIS), un factor de risc militar major. Prin urmare, de ce a eşuat operaţiunea? Este o situaţie particulară pentru America şi Irak sau este ceva mai general legat de schimbarea unui regim impusă din afară, care face ca întotdeauna să crească probabilitatea eşecului? Ambele.

Una dintre marile probleme la înlocuirea

unui regim prin forţă, din afară, este că atacatorul are de hotărât ce va face cu rămăşiţele vechiului regim. Se face o epurare? Dacă da, distrugi oamenii care ştiu cum să guverneze şi le dai un motiv de a torpila tranziţia către un nou sistem de guvernare. Dacă nu, tranziţia este în pericol din cauza loialităţii celor care au lucrat anterior pentru dictator şi care nu sunt de încredere.

În Irak, americanii au decis în favoarea epurării. între 12 mai 2003 şi 28 iunie 2004, Paul Bremer a fost omul la comanda Autorităţii Provizorii a Coaliţiei (CPA). — în acel rol, el era un fel de guvernator al ţării, doar că nu era ales de poporul irakian şi nici nu răspundea în faţa vreunei instanţe irakiene. Bremer a emis primul său ordin ca administrator al CPA la patru zile de la preluarea funcţiei. În secţiunea 1, paragrafele 2 şi 3, se preciza că mulţi membri ai partidului Baas şi multe oficialităţi guvernamentale urmau să fie înlăturate din posturile lor. Unii dintre aceştia aveau interdicţie de a mai fi angajaţi în sectorul public în viitor. — Intr-un al doilea ordin, emis la o dată ulterioară, în aceeaşi lună, Bremer a desfiinţat oficial forţele de securitate irakiene. —

Iniţial, ambele ordine au părut a fi o idee bună. Partidul Baas fusese răspunzător vreme de decenii pentru multe încălcări ale drepturilor omului în Irak. Desigur, cum ar

fi putut cineva care a fost un apropiat al acestui partid să fie acum lăsat să aibă acces la pârghiile puterii?
*Dar este mai complicat decât atât. Ordinul de debaasificare ar fi putut afecta aproximativ 85 000 de irakieni, dintre care multe mii nu erau suporteri fervenţi ai lui Saddam Hussein, dar se înscriseseră în partid ca să îşi păstreze slujbele. Unii erau profesori, alţii, funcţionari importanţi în domeniile energetic şi al apelor şi aveau grijă ca acestea să funcţioneze. — Şeful staţiei CIA din Bagdad de la vremea aceea l-a avertizat pe Bremer: „Până la căderea nopţii vei fi trimis 30 000-50 000 de membri Baas în clandestinitate. Iar în şase luni chiar vei regreta asta. „*556
După dezmembrarea forţelor irakiene de securitate, sute de mii de irakieni instruiţi militar au ajuns de la a fi cineva la a fi şomer. Fără venituri şi furioşi, mulţi nu au avut nici un motiv de a accepta noua stare de lucruri. Un raport ulterior constata că „aceste două ordine au subminat grav capacitatea forţelor de ocupaţie de asigurare a securităţii şi continuarea funcţionării normale a guvernului irakian”. —
Şi aşa a fost. Unii dintre foştii soldaţi ai lui Saddam Hussein s-au organizat rapid într-o rezistenţă armată, iar până în toamna lui 2003, forţele de ocupaţie se confruntau cu o adevărată mişcare de
£ > > *insurgenţă. — În octombrie 2006,*

*evaluarea Pentagonului a fost că forţele SUA pierdeau.—Până în anul următor, situaţia devenise atât de gravă, încât preşedintele Bush a decis să des***făş***oare încă 30 000 de soldaţi în Irak, pentru a încerca să controleze situaţia. —*
Acesta este un exemplu de o problemă în general greu de rezolvat. După înfrângerea Germaniei naziste în al Doilea Război Mondial, de~ exemplu, unii dintre Aliaţi au urmat calea opusă. În loc să-i stârpească pe toţi cei care avuseseră de-a face cu regimul nazist, forţele de ocupaţie de la vest de Elba i-au lăsat intenţionat pe foştii generali, judecători şi administratori să îşi continue activitatea, pentru că erau mai îngrijoraţi de o Germanie disfuncţională decât de una care conţinea rămăşiţele fostului regim. Aceasta a avut un impact asupra politicii germane până la vârf: în 1969, cancelarul RFG era o persoană care intrase în Partidul Muncitoresc Naţional- Socialist German în 1933. Ar fi un eufemism să spunem că denazificarea era incompletă.
Când analizăm o schimbare de regim impusă din afară la modul general, istoricul este înspăimântător, şi nu doar pentru este dificil să lucrezi cu fostele elite. Un studiu publicat în 2013 constata că aproximativ 11% dintre operaţiunile americane de schimbare a unui regim au sfârşit prin instaurarea unei democraţii – abia una din zece. — Deşi se spune

adesea că democraţia este prioritatea numărul unu în cazul intervenţiei unui stat, de obicei nu este aşa. — Liderii democraţi vor să rămână la putere şi folosirea forţei împotriva altui stat implică un mare risc. Pentru cele mai multe state, pur şi simplu nu rentează să îşi asume un asemenea risc, dacă nu este vorba despre un pericol la adresa securităţii naţionale. Instaurarea democraţiei poate fi văzută ca un bonus, dar nu este un motiv suficient pentru a merge la război. Iar dacă democraţia nici măcar nu este motivul principal pentru a intra în război, cum ar putea să rezulte de aici o democraţie?

Preşedintele,Kennedy a înţeles foarte bine această dinamică. În timpul Războiului Rece, când Washingtonul voia să-l înlăture de la putere pe Ramfis Trujillo din Republica Dominicană, Kennedy a spus:

> Există trei posibilităţi într-o ordine descrescătoare a preferinţelor: un regim democratic decent, continuarea regimului Trujillo sau un regim de tip Castro. Ar trebui să ni-l dorim pe primul, dar cu siguranţă nu putem renunţa la al doilea până nu suntem siguri că-l putem evita pe al treilea. —

Când liderii democraţi merg la televiziune şi sunt întrebaţi de reporter despre motivaţia intervenţiei, ei nu vor spune asta –, dar întorşi în camera pentru

situaţii de criză, asta vor face.
Pe deasupra, există cazuri în care democraţia nu este doar privită ca mai puţin importantă decât siguranţa naţională, ci de-a dreptul ca un factor cert negativ. — Dacă un tiran este înlocuit cu un lider democrat, atunci acesta va fi mai interesat de câştigarea alegerilor, decât să facă pe placul unei puteri străine. Intr-adevăr, exportatorii de democraţie ar putea ajunge în situaţia în care plătesc costuri uriaşe în vieţi omeneşti şi bani pentru a instala un guvern democratic, pentru ca, în final, acel guvern să ajungă să acţioneze împotriva lor.
Este un paradox aici. Dacă schimbarea de regim impusă din afară este (parţial) despre crearea unei democraţii viabile, atunci sunt doi factori importanţi care trebuie luaţi în considerare. Primul vorbeşte despre şansele de succes, care diferă mult, dat fiind că sunt ţări care prezintă o probabilitate mai mare de a deveni democraţii decât altele. În aceleaşi condiţii, este mai uşor să transformi o ţară bogată, cu o istorie în ceea ce priveşte conducerile democrate, într-o democraţie, decât o dictatură personală săracă, în care nu s-a apelat niciodată la votul popular. 565-
Celălalt factor de luat în considerare este complexitatea intervenţiei militare necesare pentru a da jos regimul.

înlăturarea liderilor din ţări stabile, cu instituţii funcţionale (precum Japonia imperială), care au cele mai mari şanse să se democratizeze, se poate dovedi costisitoare, pentru că acele instituţii presupun eficacitate militară. înlăturarea liderilor din ţări sărace, cu o dictatură personală, ar putea fi mai uşoară, dar şansele de succes sunt mai mici, pentru că nu există un fundament pentru democraţie. [566] Exportatorii de democraţie pot astfel să câştige un „război uşor", cu şanse slabe de a avea un rezultat viabil, ori un „război greu", cu şansa unor rezultate mai bune. Dat fiind că un război greu poate însemna sute de mii de vieţi omeneşti pierdute, rareori merită ca acesta să fie purtat.

La o asemenea probabilitate teribilă, cum de se fac aşa de des tentative de schimbare a unui regim prin forţă? Este parţial vorba de orgoliu. Politicienii sunt înclinaţi să creadă că de data aceasta lucrurile vor merge diferit. Poate ei consideră că sunt extrem de deştepţi şi nu vor cădea în capcanele în care au căzut predecesorii lor.

De asemenea, mai este şi faptul că alternativele sunt de multe ori teribile. în general, poţi fi conştient că utilizarea forţei are şanse slabe să genereze o democraţie înfloritoare. Dar în momentul acela, când şeful contrainformaţiilor îţi spune că un dictator este pe cale să

detoneze explozii în spitale şi *pieţe, se bazează decizia ta cu adevărat pe cifre? Sau foloseşti prilejul pentru a încerca să distrugi elicopterele dictatorului înainte de decolare? Chiar şi având toate datele din lume, este o decizie imposibilă.*

Toate aceste scenarii imaginează răsturnarea dictatorilor, dar există şi opţiunea ca aceştia să meargă la culcare şi să nu se mai trezească. Intr- adevăr, este ceva ce se întâmplă destul de des, pentru că mulţi dictatori sunt longevivi. Paul Biya din Camerun era încă la putere la 90 de ani; alături, în Guineea Ecuatorială, Teodoro Obiang avea 81 de ani. Fidel Castro a murit la 90 de ani. Robert Mugabe a trăit până la 95 de ani şi s-a stins într-un spital din Singapore.

În mod destul de ciudat, nu se întâmplă mare lucru când dictatorii „adorm pe veci". Intr-un raport care analizează 79 de dictatori şi urmările morţii lor, survenite cât erau încă la putere, se constata că doar 8% dintre aceste morţi au dus la prăbuşirea regimului. — Şi aproape niciodată n-a urmat o democraţie. Unii pot considera cifrele surprinzătoare. Dictatorul a murit. Cu siguranţă este momentul cel mai bun de a duce ţara într-o direcţie diferită. Una peste alta, nu asta se întâmplă. Când vorbesc despre soldaţi, oamenii spun câteodată: ,, Păzeşte-te de omul care a îmbătrânit într-o profesie în care se moare tânăr". Ce este valabil în

cazul războinicilor este valabil şi pentru dictatori. Tiranii care mor în funcţie au dejucat ceva ameninţări de-a lungul domniei lor. Când adorm pentru totdeauna în patul lor de aur, regimul nu are şanse să se prăbuşească, pentru că sistemul este bine împământenit şi pregătit pentru schimbare. Toată lumea îsi cunoaşte locul, iar maşinăria merge unsă în aceste circumstanţe extraordinare. Şi iată că apare şi noul lider.

Chiar dacă noul lider vrea să introducă schimbări drastice, îi va fi greu s-o facă, pentru că **f***ară vechea gardă îi va fi imposibil să conducă. Şi de ce ar vrea* **OA'**

>

bărbaţii şi femeile care l-au înconjurat pe vechiul lider să desfiinţeze un sistem care i-a servit atât de bine? De obicei, nu vor, asa că vor alege pe cineva care nu vrea să creeze probleme. Dacă, în ciuda aşteptărilor, cel ales de ei încearcă să facă lucrurile altfel, el nu va ajunge prea departe.

Un cercetător de la Universitatea Harvard susţinea recent că liderii sunt „lăsaţi” să moară în somn doar dacă elitele au găsit deja un succesor. — Dacă nu, cineva va încerca să profite de situaţie şi să facă o mişcare împotriva liderului cât acesta este încă în viaţă. Dacă nu s-a întâmplat asta şi dictatorului i se permite să moară linistit, este posibil ca între cei din interiorul regimului să existe o înţelegere care să facă puţin probabile schimbările drastice.

Mai există un aspect aici. Modul în care vine la putere noul lider nu ne spune doar la ce fel de sistem politic să ne asteptăm, ci ne dă un indiciu despre cât de stabil va fi acesta. Când un lider nou preia puterea, el se află, de multe ori, într-o poziţie vulnerabilă. — Situaţia este fluidă şi oamenii nu-şi

, , , cunosc încă rolurile – ei ar putea fi tentaţi chiar să-l provoace pe noul lider, dacă au impresia că este slab. Dar unele moduri de preluare a conducerii creează mai multă stabilitate decât altele. —

Asasinarea cuiva este relativ usoară şi nu dă impresia de putere. Dezmembrarea unei întregi ordini politice printr-o lovitură de stat care schimbă regimul, o răscoală sau proteste masive pe de altă parte, necesită mai mult sprijin. Când noul lider vine la putere prin astfel de mijloace, toată lumea înţelege că este destul de puternic. Ca urmare, acei lideri noi au şanse de a nu înfrunta provocări serioase imediate, pentru că nimeni nu vrea să înceapă o luptă pe care ştie că o va pierde.

Când tiranii cad şi regimurile se prăbuşesc, rezultatul este adesea catastrofal. Tiranii se menţin la putere alegând câştigătorii şi perdanţii şi, deşi în culise au loc intrigi şi comploturi, un conflict total este improbabil câtă vreme se ţin tare pe poziţie. Dar, deîndată ce dau semne de slăbiciune şi par că sar

prăbuşi, situaţia escaladează. Elitele regimului vor să-i ţină în viaţă pentru a-şi păstra avantajele; adversarii vor să ajungă la vârf, întărindu-şi puterea şi accesul la bani furaţi; masele vor să redirecţioneze resursele de la regim către populaţia întreagă, dar sunt de obicei prea slabe pentru a concura cu cei din . . interior.

Când praful s-a aşezat şi sângerarea s-a oprit, oamenii rămân adesea pe gânduri, întrebându-se dacă a meritat, dat fiind că tirania nu s-a sfârşit, ci doar a căpătat alt nume. Ciclul dictatură-conflict- dictatură este greu de întrerupt, dar uneori aceasta se întâmplă, dacă tiranii au fost răsturnaţi cum trebuie. Acum, când ştim cum se prăbuşesc tiranii şi ce se întâmplă atunci, cum facem să reuşim asta? Şi este oare înţelept să încercăm să-i facem pe tirani să se prăbuşească?

9

CUM SE ÎNLĂTURĂ UN T1RĂN

> *Istoria dovedeşte că toate dictaturile sau formele autoritariste de guvernare sunt trecătoare. Numai sistemele democratice nu sunt trecătoare. Indiferent de neajunsuri, omenirea nu a conceput altceva mai bun.* —
>
> Vladimir Putin, preşedinte al Rusiei

Puţine lucruri sunt atât de grele în politică precum înlăturarea unui tiran. Ceea ce nu înseamnă însă că toate tentativele de acest fel sunt sortite

eşecului. Fiind atât de greu, ce influenţă poate fi exercitată cu adevărat din afară? Indiferent de situaţie, influenţa externă este limitată. Inlăturarea tiranilor cade în special în sarcina poporului însuşi şi apoi a unui segment mai îngust al populaţiei. Regula generală este că, cu cât este mai aproape de tiran, cu atât este mai mare influenţa acelei persoane. Ministrul apărării va avea mai multă putere decât un funcţionar public într-o poziţie intermediară de management, iar puterea oficialităţii o va întrece pe cea a comerciantului de la periferie.

Aşa cum dictatorii trebuie să recurgă la compromisuri pentru a rămâne la putere, şi doborârea lor presupune luarea unor decizii dificile de către cei care încearcă s-o facă. Ca să nu aibă loc o catastrofa, înlăturarea tiranului trebuie să se facă prin ruperea ciclului dictatorial.

Sunt două modalităţi de a face acest lucru: primul presupune ştirbirea treptată a imaginii tiranului, astfel încât, la prima rafală mai puternică de vânt, acesta să fie doborât. O a doua strategie este mai directă, vizând eliminarea efectivă a tiranului.

Când vorbim despre răsturnarea unui tiran, nu toate ţările dispun de aceleaşi mijloace. Unele, precum Statele Unite, le deţin pe toate — atât de multe, încât *greu o identifici pe aceea care îţi trebuie, de la presiuni politice şi coerciţie economică*

până la forță. În 2019, după alegerile controversate din Venezuela, Statele Unite au procedat la recunoaşterea lui Juan Guaidó ca preşedinte, pentru a-l submina pe Nicolás Maduro, care continua să aibă controlul de facto asupra ţării. — Când preşedintele Carter a decis în 1978 că dictatorul nicaraguan Somoza trebuia să abdice, Washingtonul şi-a folosit influenta asupra Fondului Monetar Internaţional pentru a împiedica acordarea de credite guvernului de la Managua. — Iar Carter, pe lângă faptul că a sistat ajutorul militar acordat regimului, i-a împiedicat şi pe alţii să îi trimită armament. — La începutul anilor 1960, preşedintele Kennedy a mers şi mai departe când a trimis flota americană în apropierea coastelor capitalei dominicane. Sub ameninţarea iminentă a unei invazii, lui Ramfis Trujillo i s-a spus că era timpul să se dea la¡o parte. Acesta nu a vrut să rişte şi s-a conformat.—În 2003, Statele Unite l-au răsturnat pe Saddam Hussein în Irak, iar în 2011, pe Muammar Gadaffi în Libia. O ţară ca Statele Unite nu duce lipsă de instrumente.

Alţii au acces doar la instrumente specializate. Pot avea bănci acolo unde sunt depozitaţi banii dictatorului sau pot produce echipamente care ajută aviaţia regimului. Ori se află, pur şi simplu, în proximitatea geografică, ceea ce poate fi de folos adversarilor regimului, aflaţi în căutarea unui loc sigur din care să poată organiza o mişcare de . —— rezistenţa.

Dacă cei din exterior optează pentru metoda mai lentă şi mai subtilă — a ştirbirii imaginii şi a aşteptării furtunii —, primul lucru pe care trebuie să- 1 facă este să analizeze şi să planifice cu atenţie. Cine îl ţine de fapt pe tiran la putere? Care sunt grupurile de care tiranul chiar nu se poate lipsi? Ce-i motivează să îsi înceapă săptămâna? Cum pot fi influenţate calculele lor? Pentru că regimurile autoritariste sunt atât de netransparente, poate fi greu de răspuns la aceste întrebări — mai ales în cazul ţărilor cele mai închise din lume. Dar, în ciuda acestor dificultăţi evidente, oamenii sunt mai degrabă asemănători decât diferiţi unii de ceilalţi. Este adevărat, culturile diferă mult şi oamenii au ideologii foarte variate, mai ales dacă au trăit în regimuri care i-au îndoctrinat decenii la rând. Acestea fiind spuse, o mulţime de oameni din aceste poziţii-cheie îşi doresc lucruri similare, şi anume putere, bani, siguranţă pentru ei şi familiile lor şi respect.

După ce s-a făcut această analiză, scopul celor din afară ar trebui să fie ştirbirea cât mai rapidă a imaginii dictatorului, înainte ca acesta să aibă timp să şi-o refacă. Pentru aceasta nu este nevoie de analiza punctelor forte şi a celor slabe doar ale regimului, ci şi ale actorului care doreşte să-l răstoarne de la putere. La ce este bun şi la ce nu?

Această abordare mai precaută prezintă

trei avantaje. Dat fiind că tiranul nu este doborât de străini, acţiunea poate fi comparativ mai ieftină. Iar pentru că această abordare este despre a-i ajuta pe oameni să se ajute pe ei înşişi, şansefe ca lucrurile să meargă catastrofal de prost sunt mult mai mici. (Teoretic, este posibil ca 100 000 de oameni să

moara pentru ca o putere straina a organizat cursuri pentru jurnalişti independenţi, dar lucrul acesta nu s-a întâmplat până acum.) Mai mult, dacă un sprijin extern prudent contribuie la prăbuşirea regimului, există şanse ca rezultatul să fie viabil. După cum am aflat deja din această carte, tranziţiile paşnice care

reuşesc au şanse mai mari sa genereze un regim democratic decât cele violente.

Tiranii au nevoie de bani, arme şi oameni pentru a rămâne la putere. Este important ca aceia din jurul lor să se aştepte că vor continua să le aibă pe toate trei în viitor. Dacă nu aceasta este impresia pe care au o au, elitele îşi vor recalibra sprijinul pe care îl acordă liderului, pentru că nu vor să parieze pe calul necâştigător. Când se întâmplă asta, tiranul devine vulnerabil, invitându-şi adversarii să-l înfrunte. Străinii pot avea o influenţă asupra tuturor celor trei aspecte. Dacă vor să contribuie la răsturnarea tiranului, ei trebuie să aibă

ca scop slăbirea conducătorului, întărirea elitelor alternative şi oferirea de putere maselor. Primele abordări pot mări probabilitatea de prăbuşire, în timp ce ultima măreşte şansele de întrerupere a ciclului tiraniei.
Ca prim pas, puterile străine trebuie să înceteze să mai facă lucrurile care îl ţineau în mod activ pe tiran în viaţă. Mulţi dictatori primesc echipamente militare în valoare de miliarde de dolari. Aceste livrări de armament nu sunt toate la fel, desigur. Este improbabil ca torpilele de submarin să fie folosite pentru apărarea internă a regimului, pentru că nici loviturile de stat, nici protestele populare nu se petrec pe mare. Dar un tanc care poate ucide zeci de protestatari în câteva secunde este cu totul altceva. Pentru a face viaţa grea dictatorilor, trebuie *oprită furnizarea de echipamente militare care pot fi folosite de tiran împotriva propriului popor. Detaliile depind de regimul în discuţie, dar cu siguranţă vizează vehiculele blindate, armele mici sau elicopterele.*
Următorul pas este să se procedeze astfel încât dictatorului să-i fie greu să îşi găsească şi să îsi controleze adversarii. În prezent, cheia problemei este supravegherea digitală a calculatoarelor, tabletelor şi telefoanelor. Când este vorba despre supravegherea telefoanelor mobile, există un software care iese în ev identă .

În primăvara lui 2011, persoane din conducerea executivă a NSO Group, cel care a produs programul-spion Pegasus, se aflau într-o cameră folosită pentru păstrarea materialelor de curăţenie dintr-o mare bază militară din apropiere de Ciudad de México.[576] *Desi erau într-un perimetru deja securizat, la uşă stătea un militar înarmat. Aceasta nu era o echipă oarecare de ingineri şi despre această vizită trebuiau să stie cât mai puţini oameni cu putinţă. După ce asteptarea tuturor oficialităţilor sa încheiat şi paza militară s-a retras, a început prezentarea, la care participau presedintele mexican Felipe Calderón şi ministrul apărării Guillermo Galván Galvăn. Directorul tehnic al companiei le-a înmânat tuturor celor prezenţi câte un telefon BlackBerry.*
Telefonul arăta şi se comporta normal. Nu existau semne de avertizare, lumini intermitente, mesaje de eroare. Dar, când una dintre oficialităţile mexicane a folosit telefonul, pe un ecran mare s-a putut citi în timp real ce se transmitea de pe telefon. Era atacul perfect: nu numai că telefonul era complet compromis, dar victima nu ştia nimic despre asta.
Când atacul informatic este finalizat, atacatorul obţine acces la absolut totul din telefon, contacte, mesaje text, apeluri, microfon. La scurt timp după aceea, NSO Group a obţinut primul mare client, statul Mexic. În ţară se duceau de

mult lupte cu traficanţi de droguri extrem de puternici, iar un astfel de program ar fi fost perfect în lupta cu cartelurile. Dacă autorităţile ştiau unde se află, cu cine vorbesc şi ce plănuiesc, statul putea riposta mult mai eficient.

—

În câţiva ani, tot mai multe guverne s-au arătat interesate de această tehnologie — şi nu doar pentru lupta împotriva crimei organizate. În 2013, Emiratelor Arabe Unite (EAU) li s-a oferit acces la această tehnologie. Ajuns în mâinile EAU, programul — după cum s-a relatat — a fost folosit în campania amplă şi intensă de a-l prinde pe Ahmet Mansoor, un inginer emirian care nu făcuse altceva decât să critice guvernul. După cum relata *New York Times:*

> I s-a furat maşina, i-a fost spart e-mailul, locuinţa îi era monitorizată, i-a fost ridicat paşaportul, i sau furat 140 OOO de dolari din cont, a fost dat afară de la slujbă şi a fost bătut pe stradă de oameni necunoscuţi de mai multe ori. —

Pe lângă toate acestea, se pare că a fost şi ţinta programului-spion al NSO Group. Una peste alta, era ceva înspăimântător. După cum spunea chiar Mansoor: ,,Incepi să crezi că îţi este urmărită fiecare mişcare. Familia intră în panică. Trebuie să mă obişnuiesc să trăiesc aşa.‘ ‘578 Până la urmă a fost *forţat să se obişnuiască cu dormitul pe podeaua celulei din*

închisoarea din deşert în care a fost aruncat de regim. —
Cine nu a auzit de acest program până acum s-ar putea gândi că a fost creat într-o dictatură pentru a fi vândut altor dictaturi. Nici pomeneală. NSO Group şi-a dezvoltat software-ul în democraticul Israel, după care l-a vândut în străinătate. Este o afacere bună, dar, mai mult decât atât, a devenit un instrument al politicii externe a Israelului. Dat fiind că guvernul controla în ce ţări putea fi exportat sau nu programul, el putea fi folosit pentru a crea noi alianţe sau a le cimenta pe cele existente. În cazul Emiratelor Arabe Unite, licenţa de export pare să fi fost acordată după ce agenţii israelieni l-au asasinat pe un membru de seamă al Hamas în Dubai. Programul-spion a fost o „ramură de măslin" întinsă celor din Emirate. 580
Dacă democraţiile vor cu adevărat sfârşitul tiranilor, nu ar trebui să aducă astfel de ofrande de pace.
Dictaturile adună mai puţine informaţii despre adversarii lor când nu dispun de asemenea instrumente şi, ca urmare, este greu să folosească represaliile în mod diferenţiat. Iar represaliile nediscriminatorii măresc riscul unor reacţii violente, căci, dacă oamenii sunt pedepsiţi fără a fi greşit cu . ... *ceva, ce motiv au sa nu inceapa sa i se opuna conducătorului?*
În plus, este nevoie ca aceluia aflat la

putere să-i fie greu să îşi mulţumească grupul selectat. Teoretic, o modalitate de a face asta este prin sancţiuni. Sancţiunile împotriva regimurilor autoritariste sunt populare în rândul decidenţilor politici, pentru că le permit să „facă ceva” când nu vor să îşi asume prea multe riscuri. Ca urmare, numărul sancţiunilor a crescut: în anii 1990, peste 50% din populaţia lumii se afla sub sancţiuni, iar preşedintele Clinton se plângea că ţara era „dornică de sancţiuni”.[581] *De atunci, lucrurile au evoluat şi mai mult. În primul mandat al preşedintelui Trump, administraţia ajunsese „la o medie de aproape patru sancţiuni impuse în fiecare zi de lucru”. — Dar funcţionează oare acestea? Depinde de ce înţelegem prin funcţionare. Sancţiunile sunt menite să pună presiune economică pe o altă ţară, pentru ca aceasta să îşi schimbe comportamentul. — Practic, este aproape imposibil ca un tiran să fie constrâns să se retragă de la guvernare în acest mod. ,,A-i cere unui tiran sa se retraga este ca şi cum i-ai cere sa işi semneze propria condamnare la moarte”, îmi spunea Agathe Demarais, expertă în sancţiuni la Consiliul European pentru Relaţii Externe. — În masura în care coerciţia economica are totuşi un efect, acela nu este că îl face pe dictator să se răzgândească, ci îi face pe cei din jurul lui. Sancţiunile pot fi eficiente pentru că reduc posibilitatea ca dictatorul să mai dea bani*

elitelor, pentru că banii provin din comerţ sau din ajutoare externe. Dar cât de mult contează sancţiunile depinde în mare parte de tipul de regim avut în vedere. Un studiu din 2010 arăta că regimurile şi monarhiile individualiste sunt mai vulnerabile în faţa sancţiunilor, pentru că se bazează mai ales pe beneficiile venite din exterior – ajutoare străine, de exemplu, pentru a-şi finanţa clientela. —

Teoretic, o economie în derivă ar trebui să le creeze probleme regimurilor autoritariste pentru că supără şi brokerii de putere şi masele. Primii devin mai puţin bogaţi, cei din urmă, mai săraci. Pentru a depăşi această situaţie nefericită, un dictator individualist ar putea fi tentat să folosească represaliile. Dar, dacă încearcă asta, nu există garanţia că generalii îl vor urma, pentru că, probabil, şi ei sunt nemulţumiţi.

Comparativ cu dictaturile individualiste, atât cele militare, cât şi cele monopartid au un avantaj în această situaţie.[586] *În general, juntele au şansa de a folosi cu succes represaliile pentru a se descurca sub sancţiuni, pentru că este mai puţin probabil ca forţele lor să se dividă sub impactul propriilor măsuri. Dictaturile de partid, în schimb, pot de multe ori să coopteze elite, oferindu-le şi altceva decât bani, pentru că au, în general, instituţii mai funcţionale. Aşa că, şi în eventualitatea în care vreo figură politică importantă nu-şi*

mai primeşte infuzia constantă de bani, aceasta poate fi promovată în funcţia de delegat la un congres naţional sau în cea de şef al vreunui conglomerat economic de stat.

Eficacitatea sancţiunilor depinde şi de geografie. O ţară care are resurse importante de petrol are un avantaj uriaş. — Petrolul este o marfa atât de valoroasă încât, într-un fel sau altul, până la urmă tot se vinde. Dacă sunt ţări care aplică sancţiuni unor ţări exportatoare de petrol, vor veni altele care să cumpere petrolul. Obţin, poate, o reducere, dar banii vor continua să curgă, iar dictaturile

contracarează ameninţările la adresa regimului distribuind banii aceia vilelor din jurul capitalei. Evident, multe dintre statele nedemocratice Împotriva cărora pot fi impuse astfel de sancţiuni În scopul destabilizării guvernelor lor corespund unuia sau altuia dintre aceste criterii. înseamnă asta că aceste state n-ar trebui vizate, pentru că sancţiunile nu ar funcţiona?

Nu neapărat. Coerciţia economică are rost şi în cazul petrostatelor – de exemplu, pentru că le face yiaţa grea unor oameni cărora ar trebui să le fie greu. întrebat despre sancţiunile împotriva Rusiei, un expert în economie politică declara recent pentru *Washington Post:* ,,Aşa cum văd eu sancţiunile, noi scuturăm copacul în care se află regimul". ,,Nu-l scuturăm destul de tare ca regimul să cadă, dar le facem ceva probleme", spunea el. — Nu este o situaţie perfectă, dar e mai bine decât nimic.

Mai sunt şi alte opţiuni pentru a-i ţine pe tirani în alertă. O modalitate ar fi de a ridica garanţiile externe de securitate. Asta nu înseamnă neapărat că un actor extern va încerca să-l răstoarne pe tiran de la putere, ci că obligă dictatura să aloce mai mult din resursele ei limitate eficienţei militare, ceea ce măreşte riscul greşeli neforţate.

În concluzie, strategia de a şubrezi

unei lovituri de stat. Pe măsură ce acel risc creşte, apar şi alte probleme care îl distrag pe dictatorul care poate face, din această cauză,
Aceasta face folosirea represaliilor mai dificilă şi, în acelaşi timp, reduce posibilităţile de a redistribui câştigurile regimului tiranic către oamenii care îl *menţin la putere. Toate aceste măsuri îl slăbesc pe tiran în faţa celor care i-ar putea lua locul.*
Pentru a mări presiunea, cei din afară îi pot încuraja pe adversari şi le pot întări poziţia, în timp ce titularul are dificultăţi. Yoweri Museveni a devenit al nouălea preşedinte al Ugandei în 1986, perioadă de apogeu a Războiului Rece. În secolul XXI, cea mai mare problemă politică a sa a fost activistul Bobi Wine. Muzician devenit candidat la preşedinţie, uşor de recunoscut după bereta roşie cu conturul ţării, Wine electriza oamenii. Când a aterizat pe Aeroportul Internaţional Entebbe pe 5 octombrie 2023, suporterii lui pregătiseră ceva special. — Cum fusese plecat două săptămâni în străinătate, ei voiau să îl însoţească într-un marş până la el acasă, vreo 50 de kilometri spre nord-est, în Kampala.
Dar, în locul grupului de întâmpinare, doi necunoscuţi au venit şi i-au răsucit braţele la spate când a coborât din avion. În loc să mărşăluiască alături de susţinători, a fost dus la o maşină şi apoi lovit în cap. Când a

ajuns acasă, nici acolo lucrurile nu erau mai bune, pentru că locul era împânzit de ofiţeri de securitate. ,,Sunt înconjurat de militari şi nu pot primi vizitatori", i-a spus Bobi Wine unui ziarist. —

Wine a fost reţinut efectiv, dar măcar n-a fost omorât. După cum mi-a spus un activist, apropiat al lui Wine, nu a fost o întâmplare. După spusele lui, Wine putea fi hărţuit şi pus sub arest la domiciliu de către regim, dar nu putea fi lichidat. Despoţii ar ucide cu plăcere un duşman, dar nu-şi doresc articole negative despre ei în New York Times şi Washington Post. Iar Bobi Wine atrage extrem de multă atenţie prin carisma lui. Pe Instagram, Bobi Wine are peste 700 000 de urmăritori; pe fostul Twitter, peste două milioane. Uganda nu este chiar în centrul atenţiei mediei internaţionale, dar dacă i se întâmplă ceva lui Bobi Wine, BBC, CNN şi alte agenţii mari de presă iau aminte. Datorită acestei situaţii, este mult mai greu pentru dictatorul din Uganda să-l elimine pe liderul opoziţiei.

În mod clar, sprijinul pentru alţi lideri poate merge dincolo de asistenţă medicală, exil sau interviuri compătimitoare în mass-media. O serie de oameni cu funcţii înalte în regim pot fi încurajaţi să-l părăsească sau să se întoarcă împotriva şefului lor. Ei pot fi mituiţi sau ajutaţi cu bani pentru a-şi construi baza de putere în ţară. Li se pot da, eventual, informaţii compromiţătoare la

momentul potrivit.
Dar doar a-i slăbi pe tirani sau a-i întări pe rivalii acestora nu este suficient. Şi maselor trebuie să li se dea putere, pentru că, deşi principala ameninţare pentru majoritatea tiranilor vine dinspre elite şi nu din stradă, revoltele populare pot da jos un lider într-o clipă. La fel de important este ca elitele alternative să fie ajutate să pună presiune pe tiran. Chiar şi în regimurile autoritariste, sprijinul popular (sau lipsa acestuia) contează încă — fie şi numai pentru că trimit altor elite mesajul că actualul lider este aproape de punctul de a cădea.
Masele pot pune presiune şi pe adversarii celui de la putere, în eventualitatea că aceştia ar avea succes. Astfel, o schimbare a conducerii ar putea, cel puţin teoretic, să ducă la o schimbare importantă a politicii. Dacă nu se face acest lucru, există riscul ca dărâmarea unui tiran să ducă pur şi simplu la venirea altuia – şi acel ciclu al tiraniei, haosului şi iar al tiraniei să continue.
Una dintre marile dificultăţi ale discutării utilităţii sprijinului extern cu oamenii implicaţi în încercarea de a promova democraţia este că aceste grupuri se confruntă cu o dilemă. Pe de o parte, ei cred clar în munca lor, pentru că altfel n-ar mai face-o. Nu e ca şi cum aceşti oameni nu şi-ar dori maşini luxoase şi case mari. Dar, pe de altă parte, nu

doresc să facă prea mult caz de valoarea ei, pentru că i-ar îndepărta pe oamenii care au făcut schimbările în rândul populaţiei. Asta ar fi cu atât mai trist cu cât aceştia sunt oamenii care s-au confruntat cu riscurile cele mai mari. În plus, tiranilor înşişi le place să exagereze influenţa străină când se confruntă cu opoziţia. Dacă oamenii care încearcă să promoveze democraţia din străinătate pun prea mult accent pe contribuţia lor, ei riscă să cadă în plasa conducătorilor pe care încercau să-i slăbească.

Cu toate acestea, sunt câteva lucruri care se pot învăţa de la oamenii care fac asta zi de zi. Pentru a da putere maselor în confruntarea cu cel aflat la putere şi elitele regimului, străinii îşi pot crea reţele, pot instrui activişti, pot sprijini mobilizarea dincolo de controlul regimului, permiţându-le să capete forţă în exil şi să sprijine fluxul liber de informaţii.

Când activiştii se luptă cu un regim aparent omnipotent, care face tot posibilul să îi lipsească de informaţii, Ii se poate părea că sunt singuri, că nimeni nu mai gândeşte ca ei şi că lor le revine responsabilitatea de a rezolva situaţia. Ceea ce este exact ce vor tiranii să se întâmple pentru că amplifică problemele de coordonare, de unde şi *dificultatea de a organiza noi proteste. Străinii pot ajuta oamenii sa intre în contact.*

În unele cazuri, asta înseamnă şi medierea dintre oameni cu interese diferite. înainte de lovitura de stat plină de amatorism care a eşuat să-l doboare pe Yahya Jammeh, opoziţia gambiană se chinuia să se unească împotriva unui regim deosebit de violent. După tentativa de lovitură de stat, ei s-au unit cu ajutorul ONG-urilor străine, după^ ce au înţeles că nu mai puteau continua la fel. [591] *Intr-un scenariu ideal, unirea oamenilor ar trebui să însemne că ei pot învăţa unii de la alţii. Cum se mobilizează oamenii? Cum se organizează o grevă generală? Acestea sunt întrebări la care s-au gândit şi alte generaţii de activişti, astfel încât nu este nevoie să se reinventeze roata.*

Fiecare dictatură este altfel, dar există similitudini care fac posibilă oferta de sfaturi practice pentru cei care organizează opoziţia. Actori străini pot oferi sprijin grupurilor din ţară, instruind susţinătorii în aspecte de tactică şi de strategie. Secolul XXI a venit cu lucruri complet noi de învăţat. Cum se creează un conţinut viral pe reţelele de socializare? Care mesaje sunt absolut sigure şi care nu? Acestea sunt lecţii practice pe care activiştii le pot învăţa unii de la alţii. Străinii pot ajuta prin facilitarea creării reţelelor şi organizarea instruirii.

Uniţi, oamenii sunt mai greu de învins decât o simplă adunătură de indivizi. Din acest motiv, tot ceea ce-i ajuta pe oameni

sa se unească şi sa se mobilizeze măreşte forţa maselor. Acolo unde nu există încă legi care să interzică sprijinirea organizaţiilor societăţii civile care critică regimul, acesta ar trebui să fie scopul. Acolo unde există, următoarea opţiune de luat în seamă este de a oferi sprijin organizaţiilor care nu sunt direct implicate în tragerea la răspundere a guvernului, dar ajută mari categorii de populaţie să se coordoneze. Dacă acest lucru se poate realiza în sânul unei biserici, foarte bine, dacă este un sindicat, la fel, dacă este un grup de susţinere a persoanelor cu handicap, foarte bine. Tot ceea ce ajută la coordonarea şi mobilizarea populară şi nu se află sub control guvernamental poate consti tui un avantaj.
întărirea mişcărilor de opoziţie poate include şi sprijinul acordat exilului politic. Mişcările de opoziţie politică nu reunesc doar figuri reprezentative, ele sunt adevărate comunităţi. Există oameni care organizează, care strâng fonduri, care transmit mesaje jurnaliştilor etc. Când situaţia devine prea periculoasă, nu unul, ci mulţi dintre aceştia sunt adesea forţaţi să părăsească ţara. în ultimii câţiva ani, când represaliile transnaţionale au devenit regula, şi nu excepţia, un mare număr de asemenea comunităţi au ajuns sub presiunea crescândă a torţionarilor autoritarişti pentru că multe democraţii i-

au obligat pe refugiaţi să părăsească teritoriul lor naţional pentru a se muta în alte ţări, mai receptive la presiunile dictatorilor. Inversarea acestui fenomen ar da naştere, neîndoielnic, multor provocări politice, dar, dacă intenţia este de a le face viaţa mai grea tiranilor, acest fapt poate fi de mare ajutor. [592]

Un alt avantaj poate fi libera circulaţie a informaţiilor. Internetul continuă să le fie de ajutor activiştilor, oricât de mult au încercat tiranii să îl folosească în scop propriu. Nu doar că îl pot folosi pentru a-şi coordona şi disemina mesajele, dar îl pot folosi şi pentru mobilizare când vine momentul în care regimul pare că se clatină. Democraţiile existente pot ajuta activiştii să se ajute singuri: de exemplu, pot sprijini crearea unor aplicaţii sigure de mesagerie, permiţându-le activiştilor să ocolească cenzura guvernamentală.

Dacă aceste măsuri se aplică, iar stabilitatea fiefului tiranului este pusă serios sub semnul întrebării, străinii vor trebui să se decidă asupra unui altfel de exil, cel al despotului, şi nu al adversarilor săi. După cum am pomenit deja când ne-am referit la dictatorul filipinez Ferdinand Marcos, problema este dificilă. Dacă democraţiile nu acordă exilul, civili nevinovaţi pot muri, pentru că dictatorul va fi motivat să facă tot ce poate ca să rămână la putere. El poate da ordinul pentru tortură, ordinul pentru

împuşcare. Poate că ordinele nu vor fi îndeplinite, dar poate că da. Dacă democraţiile acordă exilul, un om cu adevărat rău va ajunge să îşi ducă zilele în Hawaii sau pe Coasta de Azur. Nu numai atât, dar subminează eforturile internaţionale de justiţie şi asumarea responsabilităţii, transmiţând mesajul că şi alţii sunt liberi să tortureze şi să ucidă.
Â , >
împreună, aceste măsuri vor coroda şi destabiliza suficient de multe dictaturi. Poate că nu se va întâmpla peste noapte, dar se va întâmpla. Unii se vor prăbuşi şi mulţi vor reacţiona violent de îndată ce va apărea cea mai mică opoziţie. în cazurile în care tiranii chiar se prăbuşesc, există o şansă destul de bună de întrerupere a ciclului dictatorial.
Există însă o limită a acestor strategii, pentru că mulţi dintre cei mai puternici şi mai distructivi dictatori vor fi anticipat un atac împotriva lor şi sunt pregătiţi. Ca urmare, s-ar putea să nu fie destui

oameni în ţară care, chiar şi cu sprijin, să poată realiza ceva semnificativ. După

creează grupuri de opoziţie". — Altfel cum observa istoricul Rory Cormac, „acţiunile clandestine nu sprijini doar ceva care deja există, pentru că nici chiar cei mai puternici actori externi nu pot produce parteneri din nimic; sau poate adversarii regimului existent ar putea fi sprijiniţi, doar că sunt mai răi decât cei în funcţie; sau, în sfârşit, regimul în sine este astfel organizat încât este greu de dat jos, chiar şi sprijinind opoziţia. Este mai probabil să se întâmple asta dacă regimul a supravieţuit deja o vreme, dacă aparatul funcţionează mai bine decât la început. —

În asemenea condiţii, cea mai bună variantă care poate fi realizată de cineva din afară este de a grăbi căderea tiranului. Dar este puţin probabil să se pună capăt tiraniei. Problema cea mai importantă este că cele mai distructive

prezentate mai sus pot fi insuficiente. În astfel de situaţii, decidenţii politici se află la o răscruce. Alegând o cale, au nevoie de un anumit set de instrumente. Dacă aleg o alta, vor avea de aşteptat momentul prielnic în care pot interveni regimuri nu au şanse să se prăbuşească în moduri care să genereze rezultate bune. Pentru a dărâma acele regimuri, măsurile succes.

Schimbarea instrumentelor înseamnă schimbarea scopului: în loc să încerce să slăbească poziţia dictatorului cu timpul, scopul este acum de a-l doborî direct. Gata cu ciocanul, luăm dinamita. Avantajul dinamitei folosite pentru a doborî dictatorul de pe piedestal este că aceasta este extrem de eficientă şi acţionează rapid. Dar nu oricine are acces la ea, ceea ce probabil este un lucru bun, pentru că folosirea dinamitei poate avea consecinţe foarte grave. Cu alte cuvinte, cu aceste măsuri, şansele de a-l doborî pe tiran sunt mai mari, dar este puţin probabil ca ele să producă rezultate viabile dacă tiranul chiar se prăbuşeşte. Şi sunt şi mai
costisitoare.
În vreme ce nici una dintre măsurile de mai sus nu includea violenţă, aceasta o face, cel puţin indirect. Scopul ar trebui să fie ca viaţa elitelor să devină cât mai neplăcută cu putinţă, dar şi ca să li se dea acestora ocazia să se desprindă de regim. Dacă se găsesc oameni dispuşi să-l înlăture pe tiran de la putere, aceştia trebuie sprijiniţi. Dacă vorbim despre un petrostat, să se încurajeze sabotarea conductelor de petrol şi a rafinăriilor. Trebuie identificate grupările de opoziţie înarmate, cărora să li se furnizeze armele de care au nevoie pentru a crea haos. Generalilor trebuie să li se spună că vor fi sprijiniţi în cazul unei lovituri de stat.

Dacă un asasin are nevoie de adăpost sigur, să i se dea.
Va funcţiona acest plan? În sensul doborârii tiranului, poate, dar în sensul creării unui rezultat pozitiv din orice alt punct de vedere, puţin probabil. Aceste măsuri sunt foarte distructive şi pot uşor degenera în război. Şi, după cum ştim de când am discutat despre avantajele şi dezavantajele acţiunilor clandestine, este puţin probabil ca ele să rămână secrete. Sunt şanse să iasă la iveală cine a pus la dispoziţie adăpostul sau armele, cu toate consecinţele pe care le implică pentru partea care lea furnizat.
Singurul lucru care poate agrava şi mai mult situaţia decât să pui dinamita în mâinile altora şi să le spui so folosească, este să aprinzi chiar tu fitilul. Ca german care s-a bucurat de libertate din ziua În care s-a născut, n-o să spun că nu trebuie folosită forţa pentru a doborî tiranii.
Lăsând la o parte cazurile celebre din Japonia şi Germania, există şi alte exemple în care folosirea forţei a funcţionat. Yahya J ammeh, cel pe care a vrut să-l doboare Banka Manneh când a organizat lovitura de stat din Gambia, a fost în cele din urmă înlăturat prin forţă, când o coaliţie regională a mărşăluit până în satul natal al dictatorului. Forţele reunite din Senegal, Ghana şi Nigeria n-au întâlnit aproape nici o împotrivire. Gambia nu este în prezent o democraţie

perfectă, dar cu siguranţă este mult mai liberă după acea intervenţie militară. Şi nici n-a fost foarte costisitoare intervenţia, tocmai pentru că n-a prea întâmpinat obstacole. Dar, după cum am văzut în capitolele anterioare, majoritatea operaţiunilor străine de schimbare a unui regim nu sunt precum aceea desfăşurată în Gambia de către Comunitatea Economică a Statelor Vest-Africane, ci în cele mai multe cazuri eşuează.

Cum aceasta este o cale pe care puţini vor să meargă, instrumentele intră înapoi în cutie, cât timp decidenţii politici aşteaptă să prindă momentul prielnic pentru a-l destabiliza pe despot cu costuri acceptabile. Aceasta este abordarea pe care am putea să o numim „monitorizează şi fii pregătit".

Nici chiar cei mai puternici tirani nu pot amâna la infinit declanşarea unei crize. Liderii cei mai inteligenţi pot anticipa nemulţumirile populaţiei şi pot atenua efectele recesiunilor şi ale altor probleme, *dar ceva neprevăzut se poate oricând întâmpla. Posibil ca un protest spontan să devină repede o revoltă naţională, că o parte a armatei să se răscoale pentru că militarii n-au fost plătiţi sau poate că efectele unui dezastru natural sunt exacerbate de corupţia regimului. Chiar dacă nimic din toate acestea nu se întâmplă, tiranii sunt şi ei muritori. Se pot îmbolnăvi sau se pot culca fără să se mai trezească. Când se iveste o mică sansă,*

străinii trebuie să fie pregătiţi să o transforme într-o mare sansa.
Până atunci, trebuie depuse eforturi pentru limitarea distrugerilor pe care le poate genera dictatorul cât timp se mai află în funcţie. Asta începe din ţară. Autoritaristii şi-au găsit o mulţime
£ > > > O >
de aliati printre gulerele albe din democraţiile liberale. Armate întregi de finanţisti, bancheri, avocaţi şi specialişti în relaţii publice din orase precum Londra sau New York lucrează frenetic să transforme banii lichizi ai dictaturilor în putere politică. Dictatorii vând petrol Regatului Unit (Statelor Unite, Germaniei sau Franţei ...) după care investesc câstigurile în industrii-cheie sau în relaţii cu facţiuni politice influente. O cotă de 10,5% din una dintre companiile germane cele mai importante, Volkswagen, este deţinută de Qatar Holding LLC. — Există relatări că familia regală saudită a investit sute de milioane, în unele cazuri chiar miliarde, de dolari în companiile americane Google, Zoom şi Activision Blizzard.— Aproape că nu există
> £ £
club mare de fotbal european în care să nu fie implicaţi autocraţi dubiosi. Autoritaristi ostili înghit porturi, infrastructură de telecomunicaţii şi diverse alte instalaţii de care depinde viata modernă. Aduc toate acestea ceva bun în domeniul afacerilor?

Greu de spus. Dar este cu siguranţă o modalitate bună de a cumpăra influentă şi de a proteja regimurile dezagreabile de presiunile externe. Acolo unde este posibil, ar fi bine ca acest lucru să fie împiedicat. Acolo unde s-a întâmplat deja, statele democratice ar trebui să îşi schimbe poziţia — să găsească aspectele favorabile pe care autocraţii le pot folosi în avantajul lor şi să reducă acest risc în mod sistematic.

Acum, când suntem pe cale să minimalizăm distrugerile pe care le pot provoca aceşti oameni, trebuie să tragem un puternic şi sonor semnal de alarmă. Când regimul unei ţări are probleme mari, trebuie să fim pregătiţi. Asta presupune o planificare riguroasă.

Care ar fi semnele de avertizare ale prăbuşirii unui lider? Cine ar urma la conducere dacă actualul conducător cade? Ce se întâmplă dacă întregul regim cade şi cum ar trebui să reacţionăm? Multe evenimente pot fi planificate din timp. Când se declanseazăalarma, toată lumea trebuie să fie la post, gata să răspundă.

Unul dintre cele mai stranii exemple în acest sens a fost dezvăluit în 2014 de jurnaliştii de la Associated Press. Cu patru ani mai devreme, Saimi Reyes Carmona, o studentă cubaneză la jurnalism la Universitatea din Havana, şi-a făcut un cont pe reţeaua socială ZunZuneo, cu

numele de utilizator Saimita. [597] *La început o reţea de mici dimensiuni, ZunZuneo (ciripit de colibri, în argou) s-a dezvoltat rapid în următoarele câteva luni. Saimita nici nu şi-a dat seama când a adunat mii de urmăritori. Când a* postat anunţul că era ziua ei de naştere, a primit atât de multe reacţii, încât i-a povestit prietenului ei că era cel mai grozav lucru pe care îl trăise vreodată. — Ceea ce nimeni nu ştia, nici ea, nici zecile de mii de utilizatori ai reţelei, era că aceasta fusese gândită şi proiectată de o mare firmă contractoare a guvernului de la Washington şi de Agenţia Statelor Unite pentru Dezvoltare Internaţională (USAID). Desigur, organizaţiile respective nu erau dispuse să recunoască acest lucru şi au făcut ca întreaga operaţiune să pară a fi altceva. S-au folosit numere furate de telefon, firme-fantomă din Marea Britanie, Spania şi insulele Cayman, precum şi un cont bancar deschis într-un paradis fiscal. Scopul operaţiunii era, după cum a reieşit dintr-un e-mail intern, să se asigure că reţeaua nu putea fi asociată cu America. Pentru a induce utilizatorii în eroare, sa mers până acolo încât s-a propus postarea de mesaje publicitare pe site pentru a face ca ZunZuneo să arate ca o afacere oarecare, nu ca o campanie de influenţare politică. —
Scopul reţelei ZunZuneo nu era de a face

profit sau de a face viaţa mai uşoară utilizatorilor ei, ci să şubrezească guvernul cubanez prin mobilizarea cetăţenilor împotriva lui. La început, trebuia să fie apolitică. Utilizatorii aveau să vorbească despre concerte, zilele lor de naştere sau despre orice altceva doreau. Dar, dacă s-ar fi ivit un moment de criză, guvernul american i-ar fi bombardat pe utilizatorii ZunZuneo cu mesaje critice la adresa guvernului cubanez. Şi asta nu e tot, pentru că utilizatorii puteau folosi site-ul pentru a-şi coordona acţiunile. Ar fi putut acel mic imbold să conteze atât de mult într-un moment de instabilitate gravă? Nu vom şti niciodată, pentru că proiectul a eşuat din faşă, înainte ca planul să poată fi pus în acţiune. ZunZuneo a ridicat o mulţime de aspecte etice spinoase, din moment ce oamenii pe care se presupune că îi ajuta au fost înşelaţi. La nivel pur practic, a fost şi extrem de riscant. Una este să destabilizezi un guvern străin ostil cu ajutorul serviciilor de informaţii externe şi cu totul altceva să foloseşti o agenţie de dezvoltare şi firme contractoare. Dacă acestea pretind că sapă puţuri, dar sunt angrenate în astfel de activităţi, atunci toţi angajaţii agenţiei din întreaga lume sunt în pericol. A fost o mişcare atât de „îndrăzneaţă", încât senatorul democrat Patrick Leahy a spus că a fost „proastă, proastă, proastă". — Dar măcar a fost .

creativa.
Când sună semnalul acela de alarmă, guvernele trebuie să ia măsuri. Lumina roşie intermitentă ar trebui să activeze planurile de urgenţă care să se ocupe de urmările posibile sau de ameninţarea unei schimbări bruste în conducere. Acestea sunt momente volatile. În cel mai bun caz, un lider care are probleme se retrage pur şi simplu pentru a lăsa loc unui viitor mai bun, dar, ştiind ceea ce ştim, asta nu se întâmplă niciodată. O moarte naturală poate duce la un vid de putere, în timp ce o mulţime de personaje se prezintă ca a fi „merituoşii" moştenitori ai tiranului. Poate că o revoltă este înăbuşită când un autocrat cu probleme reuşeşte să rămână la putere. Cea mai rea variantă este aceea în care revolta se transformă într-un război civil în toată regula. Asta ar însemna că trebuie evacuaţi compatrioţii, oamenii se vor refugia şi va trebui

aleasă o tabără. Când vine acel moment, planurile trebuie să fie gata de a fi implementate într-o clipă.
Dar, doar pentru că *putem* doborî tirani şi ştim *cum* să o facem, nu Înseamnă neapărat că şi *trebuie* s-o facem.
Există o mulţime de argumente valabile împotriva implicării. Primul ar fi incertitudinea.
Dacă te aflai în locul şi la timpul potrivit pe teritoriul Statelor Unite pe 4 octombrie 1957, ai fi putut vedea un obiect străbătând cerul întunecat. Nu era vorba despre o stea căzătoare sau despre un alt fenomen natural. Pentru prima dată în istorie, oamenii reuşiseră să construiască şi să lanseze un obiect care ieşise din atmosfera Pământului. Era Sputnik, un satelit de 83 de kilograme şi dimensiunile unei mingi de volei de plajă,

înălţa. [601] Deşi agenţiile americane de informaţii şi preşedintele Eisenhower ştiuseră că urma să se petreacă acest lucru, publicul larg a fost şocat. — Fusese oare ameninţarea sovietică subestimată? Erau ei mai avansaţi decât lumea liberă acum? Cursa pentru cucerirea spaţiului [illegible] lansat de pe un cosmodrom din Republica Sovietică Socialistă Kazahă. Sputnik nu era doar vizibil cu ochiul liber, se putea chiar auzi emiţând un „bip" în timp ce se
Ceea ce inginerii sovietici care au lucrat la lansare nu au prevăzut atunci era că

sateliţii sunt în prezent folosiţi de experţii în ştiinţe sociale pentru a căpăta o imagine mai bună asupra puterii economice a regimurilor autoritariste. — Privind o imagine nocturnă din satelit a peninsulei Coreea, este şocant contrastul dintre Nord şi Sud. Sudul democratic este strălucitor, cu capitala Seul scăldată parcă într-o gigantică sferă de lumină. Dincolo de zona demilitarizată, doar câteva puncte luminoase sunt vizibile, unul dintre ele fiind Phenian.
Pentru a folosi aceste date, economiştii suprapun peste imagini un caroiaj, după care înregistrează intensitatea luminii din fiecare pătrat. Fabricile sunt luminate. Odată ştiind câtă lumină este emisă într-o anumită zonă, se poate determina nivelul activităţii economice desfăşurate. Este o utilizare impresionantă a datelor. Şi nu este vorba doar despre datele provenite de la sateliţi, pentru că s-au lărgit mult bazele de date despre absolut orice, de la războaie civile la asasinate, de la mecanismele de protecţie împotriva loviturilor de stat până la proteste. Progresele în domeniul metodelor şi puterii de calcul sunt uriaşe, iar guvernele şi organizaţiile internaţionale au făcut tot posibilul să le fructifice la maximum. CIA sponsorizează cercetări în domeniul loviturilor de stat, ONU încearcă să prognozeze instabilitatea şi multe state europene folosesc analiza

cantitativă pentru a-şi întregi evaluările privind violenţa generată de alegeri. Toate acestea au dus la o înţelegere mai bună a modului în care se prăbuşesc tiranii. Pe lângă toate aceste încercări sistematice de a genera o înţelegere mai bună a fenomenelor, a avut loc şi o adevărată explozie a informaţiilor provenite din surse deschise. Având în vedere omniprezenţa imaginilor statice şi a celor în mişcare provenite chiar şi din societăţile închise, putem avea impresia că vedem şi înţelegem totul.

În realitate, rămân multe lucruri necunoscute — şi ceea ce pare a fi o perspectivă perfectă este, de fapt, *doar o fracţiune din imaginea de ansamblu. Economiştii folosesc (în mod incorect) datele de la sateliţi doar ca variabile de tip proxy, pentru că indicatorii de bază ai activităţii economice nu pot fi măsuraţi ca atare în multe dintre ţările lumii. Regimurile autoritariste, fie ele junte militare, monarhii ereditare sau state monopartid, sunt mult mai opace decât democraţiile liberale. Atât de multe dintre aceste regimuri se bazează pe înţelegeri de culise şi pe reguli nescrise, că este greu de descifrat cine este important şi cine nu şi cât de stabilă este situaţia la un moment dat. Când vine vorba despre înţelegerea regimurilor autoritariste, nici chiar retrospectiv lucrurile nu se văd perfect.*

Aceasta duce la unul dintre principalele argumente împotriva tentativelor de a da

un tiran jos de la putere, pentru că este aproape imposibil de prevăzut ce se va întâmpla după aceea. Asemenea prăbuşiri sunt evenimente rare şi chiar şi experţii au rezultate slabe în pronosticarea lor corectă. Şi, dacă ceea ce ar urma ar putea fi ceva mai bun, la fel de bine ar putea fi şi mai rău. Aproape tot ceea ce am discutat în capitolele anterioare se bazează pe probabilităţi. Există un tip de schimbare de regim cu o probabilitate mai mare de a genera rezultate viabile? Da, există. Dar dacă acel tip de schimbare a regimului a avut o rată de succes de doi din trei ridicând ştacheta atât de sus, chiar ar fi cazul să mai intervenim? Se pot aduce argumente valabile care pledează pentru răspunsul că nu, nu ar trebui să i nterveni m.

Argumentele pragmatice sunt poate şi mai convingătoare. Pentru început, înlăturarea unui lider de la putere poate fi costisitoare. Costul depinde, desigur, de măsura implicării străine. La capătul de jos al scalei, în mod normal nu ar fi prea costisitor (financiar sau politic) să oferim un sprijin financiar limitat unor personaje neagresive din opoziţie dintr-un regim autoritarist ostil. Dar a intra în război, pe de altă parte, pentru a înlătura un lider străin este extrem de costisitor — atât în vieţi omeneşti, cât şi în bani.

Apoi este aspectul intereselor concurente. în realitate, politicienii frebuie să jongleze

cu o mie de considerente când elaborează politica faţă de o anumită ţară. Care sunt legăturile comerciale cu acea regiune? Este nevoie în continuare de o resursă naturală crucială care nu poate fi înlocuită uşor? Dar baza militară, chiar s-ar putea descurca **f***ară ea dacă lucrurile vor merge prost? Pe hârtie, democraţia este adesea prima pe listă. Dar, când se pune problema de politică, aceasta rămâne de obicei în urma unor concepte mai puţin abstracte. Şi, când există îndoieli, „stabilitatea” câştigă întotdeauna. Că această stabilitate este de cele mai multe ori doar un miraj, are mai puţină importanţă.*

Mai sunt şi alte considerente — unul dintre ele fiind de natură etică. Mulţi dinfre noi ar fi acord, este de sperat, că oamenii de pretutindeni ar trebui să aibă un cuvânt de spus în privinţa felului în care sunt guvernaţi. Nimeni nu merită să trăiască sub o dictatură monopartid, o monarhie absolutistă sau o juntă militară. Dar, aşa cum noi n-am vrea ca o ţară străină să ne aleagă liderii, nici alţii nu-şi doresc ca liderii lor să fie aleşi (sau înlăturaţi) de noi. Poate că- şi doresc să scape de politicienii lor, dar nu înseamnă ca altcineva s-o facă — chiar şi dacă lucrurile merg bine.

În realitate, înlăturarea unor tirani mai presupune şi alte aspecte morale dificile. Putem vedea clar acest lucru dacă ne amintim de foametea din Coreea de Nord din anii 1990.

Situaţia era atât de gravă, încât regimul Kim a cerut ajutoare internaţionale, deşi întreaga lui ideologie se baza pe faptul că ţara sa nu depinde de statele de la care cerea acum ajutor, fiind chiar superioară acestora. În acelaşi timp, regimul nord-coreean voia să fie sigur că ajutoarele erau acordate cu cât mai puţine condiţii impuse. Se solicitau alimente, bani şi medicamente, dar nu se dorea ca organizaţii umanitare să monitorizeze modul în care acestea erau distribuite. Mişcările celor care lucrau pentru organizaţiile umanitare erau drastic restricţionate, iar regimul a mers până acolo încât a interzis prezenţa personalului vorbitor de coreeană. — Uneori, pacienţi spitalizaţi, chiar şi copii, pur şi simplu dispăreau. —

Era ceva de coşmar. Ar trebui să fie ajutate astfel de regimuri, precum cel din Coreea de Nord?

Acordarea de ajutoare Coreei de Nord a fost o alegere dificilă. Ţara lui Kim Sung-il producea arme nucleare şi suferinţa poporului coreean era din vina lui. Ar fi putut liberaliza economia şi prioritiza bunăstarea poporului său, nu puterea lui personală. Dar n-a făcut-o, iar acordarea de ajutoare acestui regim aproape inevitabil îl întărea.

Neputinţa de a-şi hrăni poporul era un semn clar de eşec al guvernului, care putea fi atenuat prin furnizarea de ajutoare. În plus, ajutoarele sunt fungibile. După ce

ajungeau sub controlul Phenianului, ele puteau fi vândute. Dacă ajutoarele nu erau vândute, regimul tot profita, pentru că, nemaifiind nevoit să cheltuie pentru hrănirea oamenilor de rând, banii disponibilizaţi puteau fi directionati către altceva, cum ar fi armata.

Intr-adevăr, câteva organizaţii umanitare s-au retras. Médecins Sans Frontières, o organizaţie internaţională de caritate care oferă echipament medical, a anunţat că nu va mai activa în Coreea de Nord. Organizaţia considera că alimentele erau deturnate de la oamenii nevoiaşi către armată şi alte grupuri politice importante. —

O alegere de înţeles. Dar, când milioane de nord- coreeni mureau de foame, iar Phenianul cerea ajutor, puteau democraţiile să refuze o asemenea cerere şi să lase oamenii să moară de foame? Puteau, desigur, dar răsturnarea unui guvern printr-o astfel de tactică nu este deloc sigură. Până la urmă, ajutoare umanitare în valoare de milioane de dolari au ajuns în Coreea de Nord pentru a atenua efectele foametei create de regim — uneori sunt lucruri mai importante decât răsturnarea tiranilor. [607]

În ciuda tuturor acestor argumente şi a dificultăţilor de a duce la capăt o tentativă de a răsturna un tiran de la putere, există cu siguranţă un punct de cotitură. La un moment dat, în ciuda tuturor riscurilor

asociate, preţul de a-i lăsa pe aceşti oameni să scape de sub control devine pur şi simplu prea mare. Localizarea exactă a acelui punct de cotitură variază, căci riscurile acestor strategii diferă, la fel ca şi pragurile dincolo de care ele merită puse în aplicare.

Indiferent ce se întâmplă, răsturnarea unui tiran cere răbdare. În 1972, când a fost întrebat despre impactul Revoluţiei franceze, se pare că prim- ministrul chinez Zhou Enlai a răspuns: „Este prea devreme ca să ne dăm seama". — Răspunsul este, într-adevăr, spectaculos, dar nu aşa stau lucrurile. Conform diplomatului american aflat în încăpere, „a fost o neînţelegere, dar prea savuroasă ca să fie corectată". — Zhou nu se referise la Revoluţia franceză din 1789, ci la tulburările sociale din Paris din 1968. — Este un citat invocat adesea, în ciuda erorii, pentru că el conţine un sâmbure de adevăr, şi anume că este greu de judecat ce este succes şi ce nu, în urma unor evenimente atât de perturbatoare. Un eveniment poate părea un succes după o zi, un eşec după un deceniu şi iar un succes după 100 de ani.

Când fostul dictator Ben Ali a zburat la Jeddah la mai puţin de o lună după ce un vânzător şi-a dat foc în semn de protest împotriva regimului său, întreaga lume era plină de speranţă. Chiar în timp ce alte tranziţii se stingeau cu repeziciune sau intrau în regres, Tunisia devenea simbolul

internaţional al succesului Primăverii Arabe. Apoi, după câţiva ani, lucrurile s-au schimbat din nou. La puţin peste un deceniu de la căderea lui Ben Ali, viitorul Tunisiei nu mai arăta atât de luminos, dat fiind că guvernul strânsese din nou toată puterea în mâinile lui. Faptele curajoase şi sacrificiile tunisienilor fuseseră poate în zadar.

Dar cine poate spune cum vor sta lucrurile în viitor? Este posibil ca Tunisia să devină iar o dictatură. Pare chiar probabil. Dar mai există şi posibilitatea ca înlăturarea lui Ben Ali şi cei câţiva ani de libertate care au urmat să fi pregătit terenul pentru evoluţia viitoare a Tunisiei într-o democraţie liberală prosperă şi de succes. Tot ce putem spune este că Tunisia ne-ar putea surprinde. Istoria nu este liniară. Nici chiar Revoluţia franceză (Ia care nu se referea Zhou Enlai) nu a fost tocmai un drum lin. Franţa a cunoscut represalii dure şi război. În timpul Terorii lacobine, aproximativ 17 OOO de oameni au murit ghilotinaţi. Totul s-a terminat printr-o lovitură de stat la aproximativ zece ani după ce a început. Cu toate acestea, momentul a rămas în amintire drept unul esenţial pentru drumul Franţei către democraţie. Nu este uşor pentru un guvern să rămână complet angrenat în condiţii de o asemenea incertitudine, dar acestea sunt vremurile pe care le trăim. Nu există o singură variantă de răspuns în faţa tiraniei, nu

avem un buton pe care să apăsăm pentru ca problema să dispară. În schimb, trebuie să erodăm instituţiile care ţin tiranii la putere şi să fim gata de acţiune de îndată ce se iveşte ocazia. Şi, când se întâmplă acest lucru, s-ar putea ca din rău să nu se ajungă la mai bine, ci la mai rău, înainte ca lucrurile să devină mai bune. Trebuie să fim pregătiţi pentru asta.

Tiranii sunt puternici, dar sunt permanent bântuiţi de frica morţii. În ciuda lăudăroşeniei şi a aparentei nebunii, cei mai mulţi dintre aceşti lideri sunt oameni raţionali. Din cauza structurii regimului pe care se bazează, cea mai mare ameninţare la adresa lor vine de la cei apropiaţi – elitele de la palat, generalii şi consilierii. Uneori, chiar şi membrii familiei sunt dispuşi să-i distrugă pentru a ajunge ei la putere. Pentru a supravieţui în condiţii atât de ostile, tiranii trebuie să manevreze elitele prin intermediul bogăţiei şi al represaliilor. Iar pentru a evita moartea, închisoarea sau exilul, ei trebuie să fie

atenţi la purtătorii de armă. Antrenaţi să fie violenţi şi echipaţi să ucidă, aceşti oameni, bărbaţi şi femei, trebuie cumpăraţi. Tot ceea ce îi ameninţă pe dictatori poate veni de la unul din aceste grupuri. După ce a slăbit puterea armatei şi a prigonit sistematic populaţia pentru a putea oferi beneficii unui număr redus de brokeri de putere de la vârf. o ameninţare permanentă. Când masele se ridică, ei nu pot să fugă de problemă, pentru că riscă să afecteze regimul într-atât încât acesta să se prăbuşească. Asasinatul este un lucru imprevizibil, greu de pregătit şi ceva care rămâne mereu o posibilitate. Şi nu doar asta, dar devine mai probabil când dictatorii reuşesc să se protejeze în faţa altor pericole, pentru că înseamnă că nu mai există alte opţiuni pentru a face schimbări. Când dictatorul este mort sau pur şi simplu nu mai este în funcţie, de cele mai multe ori urmează haosul. Majoritatea sistemelor nedemocratice de guvernare nu se pricep la gestionarea succesiunii – pur şi simplu pentru că tiranii nu vor să desemneze un succesor.

Democraţia nu a ajuns în toate colţurile lumii şi poate că nici n-o va face vreodată, dar precedentul a fost creat şi există toate sansele ca ea să se răspândească. Mai există unii lideri caricaturali cu o putere aparent nelimitată asupra domeniului lor, dar aceştia nu mai sunt norma, ci excepţia. Aceşti tirani arata ca nişte oameni puternici, insa nu degeaba le este frică.